Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Сливчук Віталій Федорович

УДК 352.07:061.1ЄС-044.247(477)]:34-029:32(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

052 Політологія
05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. Ф. Сливчук

Науковий керівник: Міщук Мар’яна Богданівна, кандидат політичних наук, доцент

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Сливчук В. Ф. Політико-інституційні чинники організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. – Карпатський національний університет імені Василя Стефаника м. Івано-Франківськ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне дослідження політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України. Розкрито сутність місцевого самоврядування як політико-правового інституту публічної влади, визначено його специфіку, характерні ознаки, функції та місце в системі демократичного врядування. Досліджено основні політичні, правові та інституційні чинники розвитку місцевого самоврядування в Україні, а також проаналізовано вплив європейської інтеграції на трансформацію місцевої демократії, реформу децентралізації та впровадження європейських стандартів місцевого врядування.

Мета дослідження полягає у виявленні та комплексному аналізі політичних і правових чинників організації та розвитку місцевого самоврядування в Україні, а також у з’ясуванні особливостей його трансформації в умовах європейської інтеграції. Відповідно до мети визначено такі завдання: розкрити сутність поняття місцевого самоврядування, визначити його специфіку та характерні ознаки; проаналізувати основні теоретичні підходи та методологічні засади дослідження місцевого самоврядування; охарактеризувати політико-інституційне регулювання місцевого самоврядування в Україні; з’ясувати роль політичної та партійної систем як інституційних основ розвитку місцевого самоврядування; дослідити вибори як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування; визначити особливості політичної участі та політичної культури громадян у сфері місцевого самоврядування; проаналізувати європейські моделі місцевої демократії та з’ясувати можливості їх адаптації в Україні; дослідити реформу децентралізації як політико-

інституційний процес трансформації місцевого врядування; охарактеризувати інституційні та програмні засади впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні; окреслити сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є місцеве самоврядування в Україні як інститут публічної влади. Предметом дослідження є політико-інституційні чинники організації та розвитку місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції.

Специфіка мети, об’єкта і предмета дослідження зумовила використання комплексу загальнонаукових, спеціально-наукових та міждисциплінарних методів, що забезпечили цілісний аналіз політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції, зокрема: аналітичного методу (для опрацювання наукової літератури, теоретико-методологічних підходів і нормативно-правової бази); історичного методу (для з’ясування ґенези місцевого самоврядування та еволюції його форм); інституційного методу (для дослідження місцевого самоврядування як політико-правового інституту); системного методу (для розгляду місцевого самоврядування як цілісної системи); структурно-функціонального методу (для визначення функціонального призначення органів місцевого самоврядування); компаративного методу (для порівняння української та європейських моделей місцевої демократії); нормативно-правового методу (для аналізу законодавчих актів і оцінки їх відповідності європейським стандартам); контент-аналізу (для вивчення нормативно-правових актів, стратегій і програм); методу узагальнення (для систематизації результатів дослідження); прогностичного методу (для окреслення перспектив удосконалення місцевого самоврядування); аксіологічного методу (для аналізу місцевого самоврядування крізь призму демократичних цінностей).

У *першому розділі* зосереджено увагу на теоретико-методологічних засадах аналізу проблеми. Розкрито зміст поняття місцевого самоврядування, його

сутність, специфіку та характерні ознаки. Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння місцевого самоврядування, узагальнено методологію його дослідження, а також охарактеризовано політико-інституційне регулювання місцевого самоврядування в Україні. Обґрунтовано, що місцеве самоврядування є не лише формою організації влади на місцях, а й важливим інститутом реалізації народовладдя, громадянської участі та публічної відповідальності.

У *другому розділі* досліджено політичні чинники розвитку місцевого самоврядування в Україні. Визначено роль політичної та партійної систем як інституційних основ місцевого самоврядування. Охарактеризовано вибори як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування та легітимації місцевої влади. Значну увагу приділено аналізу політичної участі та політичної культури громадян, які розглядаються як важливі передумови ефективного функціонування місцевого самоврядування, підвищення підзвітності влади та розвитку локальної демократії.

У *третьому розділі* проаналізовано європейський інтеграційний вимір розвитку місцевого самоврядування в Україні. Досліджено європейські моделі місцевої демократії та їх політичне значення для України. Розглянуто реформу децентралізації як політико-інституційний процес трансформації місцевого врядування. Окреслено інституційні та програмні засади впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні, визначено сучасний стан, основні проблеми та перспективи подальшого розвитку цієї сфери в контексті європейської інтеграції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному політико-інституційному аналізі місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції як цілісного інституту публічної влади, що функціонує на перетині політичних, правових та інституційних чинників. У роботі уточнено сутність місцевого самоврядування як форми реалізації народовладдя, громадянської участі та локальної автономії, а також обґрунтовано його подвійну природу - як інституту самоорганізації територіальної громади і складової механізму публічної влади. Визначено роль політичної та партійної

систем, виборчих механізмів, політичної участі й політичної культури громадян у розвитку місцевого самоврядування. Поглиблено наукові підходи до розуміння реформи децентралізації як не лише адміністративної, а насамперед політико-правової та інституційної трансформації, пов'язаної з перерозподілом повноважень, зміцненням спроможності громад і наближенням національної моделі врядування до європейських стандартів. Установлено, що імплементація принципів субсидіарності, підзвітності, пропорційності та участі є ключовою умовою модернізації місцевого самоврядування в Україні.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про місцеве самоврядування як багатовимірний політико-правовий інститут демократичного врядування. Результати роботи розширюють теоретико-методологічні засади аналізу місцевої демократії, територіальної громади, децентралізації та європейських стандартів публічного управління. Узагальнення наукових підходів дало змогу систематизувати концептуальні моделі розуміння місцевого самоврядування, виявити взаємозв'язок між правовим статусом органів місцевої влади, політичною автономією громад і реальною участю населення у вирішенні питань місцевого значення. Теоретичні положення дисертації можуть бути використані в подальших дослідженнях із політології, державного управління, права, європейських студій та соціології, зокрема у працях, присвячених трансформації публічної влади, розвитку локальної демократії та інституційній модернізації України.

Практичне значення одержаних результатів зумовлене можливістю їх використання у нормотворчій, управлінській та освітній діяльності. Сформульовані висновки й узагальнення можуть бути застосовані для вдосконалення політико-інституційного регулювання місцевого самоврядування, подальшої реалізації реформи децентралізації, зміцнення фінансової та інституційної спроможності територіальних громад, а також гармонізації законодавства України з європейськими стандартами. Практична цінність роботи пов'язана і з можливістю використання її результатів у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час

підготовки програм розвитку громад, механізмів громадянської участі, прозорості та підзвітності місцевої влади. Крім того, матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні навчальних дисциплін із політології, муніципального права, державного управління, публічної політики, європейської інтеграції та місцевого врядування.

У результаті дослідження встановлено, що ефективність місцевого самоврядування в Україні визначається узгодженістю політичних, правових та інституційних чинників, а його подальший розвиток пов'язаний із поглибленням демократичних практик, зміцненням спроможності територіальних громад, удосконаленням нормативно-правового регулювання та адаптацією національної моделі місцевого самоврядування до європейських стандартів. Доведено, що місцеве самоврядування є однією з ключових засад демократичного розвитку держави, ефективного публічного врядування та євроінтеграційної трансформації України.

Ключові слова: місцеве самоврядування, Україна, моделі, громадянське суспільство, політична система, територіальні громади, вибори, регіоналізація, політична участь, Європейський Союз, децентралізація, європейська інтеграція, Війна за Незалежність України, політичні інститути, демократія.

SUMMARY

V. Slyvchuk. Political and institutional factors shaping the organization of local self-government in the context of Ukraine's European integration. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript. Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 052 Political Science. Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation presents a comprehensive study of the political and institutional factors shaping the organization of local self-government in the context of Ukraine's European integration. The essence of local self-government as a political and legal institution of public authority is revealed; its specific features, characteristic traits, functions, and place in the system of democratic governance are determined. The main

political, legal, and institutional factors in the development of local self-government in Ukraine are examined, and the influence of European integration on the transformation of local democracy, the decentralization reform, and the implementation of European standards of local governance is analyzed.

The purpose of the study is to identify and comprehensively analyze the political and legal factors influencing the organization and development of local self-government in Ukraine, as well as to determine the peculiarities of its transformation within the context of European integration. In accordance with this purpose, the following objectives have been defined: to reveal the essence of the concept of local self-government and determine its specific features and characteristic attributes; to analyze the main theoretical approaches and methodological foundations for the study of local self-government; to characterize the political and institutional regulation of local self-government in Ukraine; to clarify the role of the political and party systems as institutional foundations for the development of local self-government; to investigate elections as a mechanism for the democratic formation of local self-government bodies; to identify the peculiarities of citizens' political participation and political culture in the sphere of local self-government; to analyze European models of local democracy and determine the possibilities for their adaptation in Ukraine; to examine the decentralization reform as a political and institutional process of transformation of local governance; to characterize the institutional and programmatic foundations for the implementation of European standards of local self-government in Ukraine; and to outline the current state, challenges, and prospects for the development of local self-government in Ukraine under conditions of European integration.

The object of the study is local self-government in Ukraine as an institution of public authority. The subject of the study comprises the political and institutional factors influencing the organization and development of local self-government in Ukraine within the framework of European integration.

The specificity of the purpose, object, and subject matter of the study determined the use of a комплекс of general scientific, special scientific, and interdisciplinary methods, which ensured a comprehensive analysis of the political and institutional

factors influencing the organization of local self-government in Ukraine in the context of European integration, including: the analytical method (for the examination of scholarly literature, theoretical and methodological approaches, and the regulatory framework); the historical method (for clarifying the genesis of local self-government and the evolution of its forms); the institutional method (for studying local self-government as a political and legal institution); the systemic method (for considering local self-government as an integrated system); the structural-functional method (for determining the functional purpose of local self-government bodies); the comparative method (for comparing Ukrainian and European models of local democracy); the legal-regulatory method (for analyzing legislative acts and assessing their compliance with European standards); content analysis (for examining legal acts, strategies, and programs); the method of generalization (for systematizing the research findings); the prognostic method (for outlining prospects for improving local self-government); and the axiological method (for analyzing local self-government through the prism of democratic values).

The first chapter focuses on the theoretical and methodological foundations for analyzing the problem. It clarifies the content of the concept of local self-government, its essence, specificity, and characteristic features. The main scholarly approaches to understanding local self-government are analyzed, the methodology of its study is generalized, and the political and legal regulation of local self-government in Ukraine is characterized. It is substantiated that local self-government is not only a form of organizing power at the local level, but also an important institution for the realization of popular sovereignty, civic participation, and public accountability.

The second chapter examines the political factors in the development of local self-government in Ukraine. It identifies the role of the political and party systems as institutional foundations of local self-government. Elections are characterized as a mechanism for the democratic formation of local self-government bodies and the legitimation of local authority. Considerable attention is paid to the analysis of citizens' political participation and political culture, which are regarded as important

prerequisites for the effective functioning of local self-government, increasing government accountability, and developing local democracy.

The third chapter analyzes the European integration dimension of the development of local self-government in Ukraine. European models of local democracy and their political significance for Ukraine are examined. The decentralization reform is analyzed as a political and institutional process of transforming local governance. The institutional and programmatic foundations for implementing European standards of local self-government in Ukraine are outlined, and the current state, main problems, and prospects for further development in this sphere in the context of European integration are identified.

The scientific novelty of the obtained results lies in a comprehensive political and institutional analysis of local self-government in Ukraine under conditions of European integration as an integral institution of public authority functioning at the intersection of political, legal, and institutional factors. The dissertation clarifies the essence of local self-government as a form of the realization of popular sovereignty, civic participation, and local autonomy, and substantiates its dual nature as both an institution of territorial community self-organization and a component of the mechanism of public authority. The study identifies the role of political and party systems, electoral mechanisms, citizens' political participation, and political culture in the development of local self-government. It further develops scholarly approaches to understanding decentralization reform not merely as an administrative reform, but primarily as a political, legal, and institutional transformation associated with the redistribution of powers, the strengthening of community capacity, and the approximation of the national governance model to European standards. It has been established that the implementation of the principles of subsidiarity, accountability, proportionality, and participation is a key condition for the modernization of local self-government in Ukraine.

The theoretical significance of the study lies in deepening scholarly understanding of local self-government as a multidimensional political and legal institution of democratic governance. The findings expand the theoretical and methodological

foundations for the analysis of local democracy, territorial community, decentralization, and European standards of public administration. The generalization of scholarly approaches made it possible to systematize conceptual models for understanding local self-government and to reveal the relationship between the legal status of local authorities, the political autonomy of communities, and the actual participation of the population in resolving issues of local importance. The theoretical provisions of the dissertation may be used in further research in political science, public administration, law, European studies, and sociology, particularly in works devoted to the transformation of public authority, the development of local democracy, and the institutional modernization of Ukraine.

The practical significance of the obtained results is determined by the possibility of their use in rule-making, administrative, and educational activities. The formulated conclusions and generalizations may be applied to improve the political and institutional regulation of local self-government, further implement decentralization reform, strengthen the financial and institutional capacity of territorial communities, and harmonize Ukrainian legislation with European standards. The practical value of the study is also connected with the possibility of using its results in the activities of state authorities and local self-government bodies in preparing community development programs, mechanisms of civic participation, and measures to ensure transparency and accountability of local authorities. In addition, the materials of the study may be used in teaching courses in political science, municipal law, public administration, public policy, European integration, and local governance.

As a result of the study, it is established that the effectiveness of local self-government in Ukraine is determined by the coherence of political, legal, and institutional factors, while its further development is associated with the deepening of democratic practices, strengthening the capacity of territorial communities, improving legal regulation, and adapting the national model of local self-government to European standards. It is proved that local self-government is one of the key foundations of the democratic development of the state, effective public governance, and Ukraine’s European integration transformation.

Keywords: local self-government, Ukraine, models, civil society, political system, territorial communities, elections, regionalization, political participation, European Union, decentralization, European integration, Ukraine's War of Independence, political institutions, democracy.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України категорії Б:

1. Сливчук В. Місцеве самоврядування: сутність поняття, специфіка та характерні ознаки. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2024. Вип. 17. С.205-211.

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-25

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/132

2. Сливчук В. Генеза поняття «громада»: політологічний аналіз. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2024. Вип. 18. С.310-319

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-31

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/168

3. Сливчук В., Міщук М. Політична культура та участь громадян у місцевому самоврядуванні. *Національні інтереси України.* 2025. № 10 (15). С.1364-1373.

DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-10(15)-1364-1373

URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/30019

4. Сливчук В. Європейська інтеграція як один із чинників політико-правової трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2025. Вип. 21. С.293-302.

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-21-35

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/619

5. Сливчук В. Вибори 1994-2006 років як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування. *Національні інтереси України.* 2026. № 1 (18). С.1534-1548.

DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-1537-1548

URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/35265

6. Сливчук В. Політична система як інституційна основа місцевого самоврядування. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2026. Вип. 22. С.314-322.

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-37

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/743

Публікації, що засвідчують апробацію результатів дослідження:

7. Сливчук В. Ф. Генеза поняття «громада». *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів V Міжнародної науково- практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25-26 квітня 2024 р.).* Івано-Франківськ, 2024. С.55-57.

URL: https://kpol.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/102/2024/12/zbirnyk materialiv-v-mizhnarodnoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-politychni-protsesy suchasnosti-hlobalnyj-ta-rehionalnyj-vymiry-2024r.pdf

8. Сливчук В. Децентралізація як інструмент зміцнення місцевого самоврядування: політичний аспект. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами Міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку : український, європейський і світовий виміри*» – дев'ятої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 15–16 листопада 2024

року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. Вип. 9. С. 359 -362. ISBN 978-617-10-0929-5

URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/Parties_Vol_9.pdf

9. Сливчук В. Ф. Місцеве самоврядування в умовах європейської інтеграції України. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 8–9 травня 2025 р.).* Івано-Франківськ : Карпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника 2025. С.125-127. ISBN 978-966-640-620-3

URL: https://kpn.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/197/2025/11/zbirnyk-materialiv-vi-mizhnarodnoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii.pdf

10. Сливчук В. Ф. Стратегічні цілі та завдання органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *The 10th International scientific and practical conference "Global trends in science and education" (October 20-22, 2025) SPC "Sci-conf.com.ua",* Kyiv, Ukraine. 2025. P. 600-605. ISBN 978-966-8219-82-5

URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/GLOBAL-TRENDS-IN-SCIENCE-AND-EDUCATION-20-22.10.25.pdf

11. Сливчук В. Ф. Інституційна взаємодія органів місцевого самоврядування та релігійних громад у контексті європейської інтеграції України. *Церква в суспільному і духовному житті Покуття (до 100-століття храму Різдва Пресвятої Богородиці в селі Торговиця Городенківської громади): збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 4 вересня 2025 року. Львів-Торунь: Liha-Pres. 2025. С.141-144. ISBN 978-966-397-529-0

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ……...15
ВСТУП……16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ……..…….28
1.1. Місцеве самоврядування: сутність поняття, специфіка та характерні ознаки……..…28
1.2. Теоретичні підходи та методологія дослідження…….……50
1.3. Політико-правове регулювання місцевого самоврядування……...73
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ…….97
2.1. Політична та партійна системи як інституційні основи місцевого самоврядування…….97
2.2. Вибори як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування……121
2.3. Політична участь та політична культура громадян у контексті функціонування місцевого самоврядування…….....151
РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ……..169
3.1. Європейські моделі місцевої демократії та їх політичний вимір для України……...…..169
3.2. Реформа децентралізації як політико-інституційний процес трансформації місцевого врядування в Україні.……187
3.3. Інституційні та програмні засади впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку…….....209
ВИСНОВКИ……..227
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….236
ДОДАТКИ……..272

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМУ	Асоціації міст України
ВП	Виборчий процес
ВРУ	Верховна Рада України
ГС	Громадянське суспільство
ДЦ	Децентралізація влади
ЄХМС	Європейська хартія місцевого самоврядування
ЄММС	Європейські моделі місцевого самоврядування
ЄС	Європейський Союз
ЄСт	Європейські стандарти
ЗУ	Закон України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КУ	Конституція України
ОДА	Обласна державна адміністрація
ОМС	Органи місцевого самоврядування
ОТГ	Об’єднана територіальна громада
ПК	Політична культура
ПУ	Політична участь
ПП	Політична партія
ППР	Політико-правове регулювання
ПІЧ	Політико-інституційні чинники
ПС	Політична система
РЄ	Рада Європи
ТГ	Територіальна громада
ЦВК	Центральна виборча комісія
Acquis ЄС	Правова система Європейського Союзу

ВСТУП

Актуальність дослідження політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України зумовлена комплексом сучасних суспільно-політичних, правових та інституційних трансформацій, які визначають логіку розвитку української державності. У сучасних умовах місцеве самоврядування виступає не лише формою організації публічної влади на локальному рівні, а й одним із ключових механізмів демократизації суспільства, забезпечення участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, реалізації принципів народовладдя, підзвітності влади та захисту інтересів територіальних громад. Місцеве самоврядування є важливою складовою демократії, оскільки саме на локальному рівні відбувається безпосередній контакт громадянина з владою, формуються практики участі, відповідальності та суспільної солідарності, а також реалізується значна частина прав і свобод людини.

Особливої ваги ця проблема набуває в контексті триваючої трансформації системи публічної влади в Україні. Реформа децентралізації не лише змінила адміністративно-територіальну організацію держави, а й поставила на порядок денний питання реального співвідношення між державним управлінням та самоврядністю громад, розмежування повноважень між різними рівнями влади, зміцнення інституційної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Сучасна українська модель поєднує елементи децентралізації та централізованого контролю, що створює суперечності у практиці функціонування місцевої влади, а відтак потребує глибокого політико-інституційного осмислення. Саме тому аналіз не лише правових норм, а й політичних чинників розвитку місцевого самоврядування є вкрай необхідним для розуміння реального стану муніципальної демократії в Україні.

Актуальність теми посилюється й тим, що в Україні місцеве самоврядування розвивається в умовах європейської інтеграції. Євроінтеграційний вимір є не зовнішнім фоном, а безпосереднім чинником

політико-інституційної трансформації місцевого самоврядування, оскільки він пов’язаний із адаптацією національної системи публічного управління до європейських стандартів місцевої демократії, субсидіарності, належного врядування, участі громадян та автономії територіальних громад.

Не менш важливим чинником актуальності є те, що сучасне місцеве самоврядування в Україні функціонує в умовах повномасштабної війни. В умовах війни за Незалежність України органи місцевого самоврядування стали одним із базових елементів забезпечення стійкості держави, підтримки життєдіяльності громад, організації локальної взаємодії, надання публічних послуг і відновлення територій. Таким чином, місцеве самоврядування сьогодні є не лише інститутом демократії, а й важливим ресурсом національної стійкості. За цих умов дослідження політико-інституційних засад його організації має не лише теоретичне, а й безпосереднє прикладне значення, оскільки дозволяє виявити чинники ефективності або дисфункцій місцевої влади в критичних умовах.

Актуальність дослідження визначається також тим, що місцеве самоврядування не можна зводити лише до адміністративно-управлінського або юридичного явища. У роботі воно розглядається як багатовимірний інститут публічної влади, що формується на перетині політичних, правових, історичних, соціальних та культурних чинників. Саме такий підхід дозволяє глибше зрозуміти, чому ефективність місцевого самоврядування залежить не лише від законодавчої бази, а й від характеру політичної системи, ролі політичних партій, якості виборчих механізмів, рівня політичної культури та участі громадян у місцевому політичному процесі. Це особливо важливо для України, де формування демократичної моделі врядування супроводжується необхідністю подолання централістських традицій, зміцнення довіри до влади та розвитку дієвих механізмів локальної демократії.

Окремо слід відзначити актуальність історико-політичного виміру теми. Місцеве самоврядування розглядається не як новітній інститут, а як явище, що має глибоке історичне коріння в українській політичній традиції – від давніх

громад, вічових практик, магдебурзького права, козацького самоврядування до сучасних форм територіальної організації влади. Такий підхід є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє показати тяглість самоврядних практик в українській історії, а також пояснити, чому розвиток місцевої демократії в Україні має не лише запозичений європейський, а й власний національний ґрунт.

Важливим аргументом на користь актуальності теми є також потреба в науковому осмисленні невирішених проблем сучасної моделі місцевого самоврядування. У дисертації акцентовано увагу на наявності суперечностей між задекларованими принципами децентралізації та реальною практикою управління, на проблемах розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також на необхідності завершення інституційного й нормативного оновлення цієї сфери. У цьому контексті дослідження набуває прикладного значення, оскільки його результати можуть бути використані для вдосконалення законодавства, підвищення ефективності функціонування органів місцевої влади та гармонізації української моделі місцевого самоврядування з європейськими стандартами.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена тим, що воно стосується однієї з центральних проблем сучасного українського державотворення – формування ефективної, демократичної, правової врегульованої та європейсько орієнтованої системи місцевого самоврядування. Потреба у вивченні політико-інституційних чинників його організації посилюється умовами реформи децентралізації, європейської інтеграції, Війни за Незалежність України, післявоєнного відновлення та необхідності зміцнення демократичної стійкості держави.

Зв’язок дослідження з науковими програмами, планами й темами. Робота виконана на кафедрі політичних наук Карпатського національного університету імені Василя Стефаника в межах наукової теми «Трансформація сучасної політичної системи України: внутрішньополітичні виклики та зовнішні впливи» (номер державної реєстрації 0117U004396). Авторський внесок полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних підходів до дослідження

політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України, з акцентом на зміцнення демократичних засад місцевого врядування, удосконалення політико-інституційного регулювання та адаптацію національної моделі місцевого самоврядування до європейських стандартів.

Мета дослідження полягає у виявленні та комплексному аналізі політичних і правових чинників організації та розвитку місцевого самоврядування в Україні, а також у з'ясуванні особливостей його трансформації в умовах європейської інтеграції.

Завдання дослідження для досягнення сформульованої мети**:**

- розкрити сутність поняття місцевого самоврядування, визначити його специфіку та характерні ознаки;

- проаналізувати основні теоретичні підходи та методологічні засади дослідження місцевого самоврядування;

- охарактеризувати політико-інституційне регулювання місцевого самоврядування в Україні;

- з'ясувати роль політичної та партійної систем як інституційних основ розвитку місцевого самоврядування;

- дослідити вибори як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування;

- визначити особливості політичної участі та політичної культури громадян у сфері місцевого самоврядування;

- проаналізувати європейські моделі місцевої демократії та з'ясувати можливості їх адаптації в Україні;

- дослідити реформу децентралізації як політико-інституційний процес трансформації місцевого врядування;

- охарактеризувати інституційні та програмні засади впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні;

- окреслити сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є місцеве самоврядування в Україні як інститут публічної влади.

Предмет дослідження становлять політико-інституційні чинники організації та розвитку місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції.

Методи дослідження. Специфіка мети, об'єкта і предмета дослідження зумовила використання комплексу загальнонаукових, спеціально-наукових та міждисциплінарних методів, що забезпечили цілісний аналіз політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції. У процесі дослідження застосовано такі методи:

аналітичний метод – для опрацювання наукової літератури, теоретико-методологічних підходів, а також нормативно-правової бази з проблематики місцевого самоврядування;

історичний метод – для з'ясування ґенези місцевого самоврядування, еволюції його форм та становлення вітчизняної і європейської традицій локальної демократії;

інституційний метод – для дослідження місцевого самоврядування як політико-правового інституту, аналізу його структури, функцій та місця в системі публічної влади;

системний метод – для розгляду місцевого самоврядування як цілісної системи взаємопов'язаних елементів, що функціонує у взаємодії з політичною, правовою та суспільною сферами;

структурно-функціональний метод – для визначення функціонального призначення органів місцевого самоврядування, механізмів їх діяльності та ролі в забезпеченні місцевої демократії;

компаративний метод – для порівняння української моделі місцевого самоврядування з європейськими моделями місцевої демократії, а також для виявлення можливостей імплементації європейського досвіду в Україні;

нормативно-правовий метод – для аналізу законодавчих актів, що регулюють сферу місцевого самоврядування, а також для оцінки відповідності національного законодавства європейським стандартам;

політико-правовий аналіз – для виявлення взаємозв'язку між політичними процесами, інституційними чинниками та правовими механізмами розвитку місцевого самоврядування;

контент-аналіз – для вивчення міжнародних і національних нормативно-правових актів, стратегій, програм, концепцій та інших офіційних документів, що визначають засади функціонування місцевого самоврядування;

метод узагальнення – для систематизації отриманих результатів і формулювання висновків щодо сучасного стану, проблем і перспектив розвитку місцевого самоврядування в Україні;

прогностичний метод – для окреслення перспектив удосконалення місцевого самоврядування в контексті європейської інтеграції та подальшої демократизації публічного врядування;

аксіологічний метод –для аналізу місцевого самоврядування крізь призму демократичних цінностей, зокрема участі, підзвітності, автономії територіальних громад і належного врядування;

абдуктивний метод дав змогу на основі окремих політичних і правових фактів, інституційних змін та практик функціонування місцевого самоврядування сформулювати узагальнені висновки щодо закономірностей його розвитку в Україні;

метод моделювання – для побудови узагальненої моделі взаємодії політичних, правових та інституційних чинників у процесі організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції;

Наукова гіпотеза полягає в припущенні, що ефективність організації та розвитку місцевого самоврядування в Україні визначається комплексною взаємодією політичних і правових чинників, а його трансформація в умовах європейської інтеграції залежить від рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, якості політико-інституційного регулювання,

розвитку місцевої демократії та здатності держави імплементувати європейські стандарти врядування з урахуванням національних особливостей.

Першочергово це передбачає адаптацію й упровадження європейського досвіду у сфері місцевого самоврядування, зокрема принципів субсидіарності, децентралізації, демократичної участі, автономії територіальних громад та належного врядування, що є важливою передумовою зміцнення демократичних засад української держави. Водночас ефективне місцеве самоврядування виявляється не лише у формальному розмежуванні повноважень між центральною та місцевою владою, а й у створенні реальних умов для політичної участі громадян, підвищенні рівня політичної культури, зміцненні інституційної спроможності територіальних громад та розвитку механізмів відповідального місцевого врядування.

Своєю чергою, удосконалення політико-правової бази функціонування місцевого самоврядування, розвиток інституційної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, а також послідовна реалізація реформи децентралізації здатні суттєво підвищити ефективність місцевої влади в Україні. Відтак можна припустити, що стратегічне вдосконалення місцевого самоврядування на основі європейських стандартів, із урахуванням українських політичних і правових реалій, є ключовою умовою зміцнення місцевої демократії, підвищення якості публічного управління та успішної євроінтеграційної трансформації України.

Джерельна база. Основу джерельної бази дослідження становлять нормативно-правові акти України, що регулюють організацію та функціонування місцевого самоврядування, зокрема Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, постанови Верховної Ради України, нормативно-правові документи центральних органів виконавчої влади, а також акти органів місцевого самоврядування. Важливе місце в джерельній базі посідають міжнародно-правові документи, насамперед акти Ради Європи та Європейського

Союзу, що визначають європейські стандарти місцевої демократії, децентралізації та публічного врядування.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження зумовлена комплексним політичним і правовим аналізом місцевого самоврядування в Україні як інституту демократичної організації публічної влади в умовах європейської інтеграції. У дисертації здійснено цілісне дослідження теоретико-методологічних та політико-інституційних засад функціонування місцевого самоврядування, а також визначено особливості його трансформації в умовах децентралізації та впровадження європейських стандартів місцевої демократії. Наукова робота дає змогу заповнити окремі прогалини в дослідженні політичних чинників розвитку місцевого самоврядування в Україні, його місця в системі публічного врядування та ролі європейського інтеграційного чинника в модернізації локального демократичного управління.

Уперше:

- комплексно досліджено політико-інституційні чинники організації місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції як цілісну систему взаємопов'язаних інституційних, нормативних і політичних елементів;
- обґрунтовано взаємозв'язок між розвитком місцевого самоврядування, реформою децентралізації та процесом імплементації європейських стандартів місцевої демократії в Україні;
- визначено політичний вимір європейських моделей місцевої демократії та з'ясовано можливості їх адаптації до українських умов функціонування місцевого самоврядування;
- розкрито роль політичної та партійної систем як інституційної основи розвитку місцевого самоврядування в Україні;
- здійснено комплексний аналіз політичної участі громадян, виборчого процесу та політичної культури як чинників ефективного функціонування органів місцевого самоврядування;

- запропоновано авторський підхід до розуміння місцевого самоврядування як політико-правового інституту, що поєднує демократичні механізми представництва, локальної участі та публічного врядування.

Уточнено та вдосконалено:

- теоретико-методологічні засади дослідження місцевого самоврядування в контексті сучасної політичної науки та політико-правового аналізу;
- категорійно-понятійний апарат дослідження, зокрема зміст понять «місцеве самоврядування», «місцева демократія», «місцеве врядування», «децентралізація», «європейські стандарти місцевого самоврядування»;
- наукові підходи до аналізу політико-інституційного регулювання місцевого самоврядування в Україні в умовах трансформації системи публічної влади;
- уявлення про інституційні механізми взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в процесі реалізації реформи децентралізації;
- підходи до оцінки впливу євроінтеграційних процесів на розвиток місцевого самоврядування та впровадження принципів належного врядування на місцевому рівні.

Новий рівень отримали положення про:

- сутність місцевого самоврядування як одного з базових інститутів демократичної політичної системи та форми реалізації народовладдя на локальному рівні;
- значення виборів як механізму демократичного формування органів місцевого самоврядування та інструменту легітимації місцевої влади;
- роль політичної участі та політичної культури громадян у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування;
- специфіку трансформації місцевого врядування в Україні в умовах децентралізації, європейської інтеграції та інституційного оновлення публічного управління;
- перспективи впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні як чинника зміцнення місцевої демократії, підвищення

ефективності публічного управління та розвитку спроможних територіальних громад.

Теоретичне значення дослідження зумовлене можливістю використання його положень, висновків та узагальнень у подальших наукових розвідках у галузі політології, державного управління, права, європейських студій, соціології та інших гуманітарних дисциплін. Матеріали дисертації можуть бути використані для поглиблення теоретико-методологічних підходів до вивчення місцевого самоврядування як політико-правового інституту, дослідження проблем місцевої демократії, децентралізації, політичної участі громадян, розвитку політичної культури та європейської інтеграції України. Теоретичні положення роботи сприяють розширенню наукових уявлень про місце і роль місцевого самоврядування в системі публічної влади, специфіку його політико-інституційного регулювання, а також особливості трансформації в умовах впровадження європейських стандартів місцевого врядування. Крім того, результати дослідження можуть бути корисними для подальшого осмислення міждисциплінарних аспектів модернізації українського державотворення, демократизації політичної системи та розвитку належного врядування на місцевому рівні.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання дисциплін із політології, державного управління, конституційного права, муніципального права, європейських студій, публічної політики та місцевого самоврядування. Матеріали дисертації можуть бути застосовані при підготовці лекційних курсів, семінарських занять, методичних рекомендацій, навчальних програм, підручників і навчальних посібників, а також у процесі написання кваліфікаційних та інших наукових праць. Зокрема, за такими напрямами підготовки як «Політологія», «Державне управління та місцеве самоврядування», «Європейська інтеграція», «Публічне адміністрування». Практична цінність дослідження також полягає у можливості використання його висновків і рекомендацій у діяльності органів державної влади та органів

місцевого самоврядування для вдосконалення політико-інституційних механізмів організації місцевого самоврядування, розвитку інституційної спроможності територіальних громад, підвищення ефективності місцевого врядування та адаптації національної моделі місцевого самоврядування до європейських стандартів. Результати роботи можуть бути корисними також у процесі подальшої реалізації реформи децентралізації та формування ефективної системи місцевої демократії в Україні.

Особистий внесок здобувача полягає в самостійному здійсненні комплексного дослідження політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України. Опрацювання широкого спектру наукової літератури, нормативно-правових актів України, міжнародних документів, а також аналітичних і програмних матеріалів дало змогу всебічно розкрити сутність місцевого самоврядування, його специфіку, характерні ознаки та політико-інституційні засади функціонування. На основі проведеного аналізу визначено роль політичних чинників у розвитку місцевого самоврядування в Україні, зокрема вплив політичної та партійної систем, виборчих механізмів, політичної участі та політичної культури громадян на функціонування органів місцевого самоврядування. Важливе місце в дослідженні посідає європейський інтеграційний вимір розвитку місцевого самоврядування, з’ясування значення європейських моделей місцевої демократії, реформи децентралізації та впровадження європейських стандартів місцевого врядування в Україні. Нами запропоновано авторський підхід до розуміння місцевого самоврядування як політико-правового інституту демократичної організації публічної влади, узагальнено сучасні наукові підходи до аналізу його розвитку в Україні та окреслено перспективи подальшої трансформації в умовах європейської інтеграції. Теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист, отримані здобувачем самостійно, є обґрунтованими, достовірними та відтворюваними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи було обговорено на засіданнях кафедри політичних наук Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. Вони також були представлені у доповідях на таких наукових конференціях: V Міжнародній науково-практичній конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри» (м. Івано-Франківськ, 25–26 квітня 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку: український, європейський і світовий виміри» у межах серії конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) (м. Львів, 15–16 листопада 2024 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри» (м. Івано-Франківськ, 8–9 травня 2025 р.); 10th International scientific and practical conference "Global trends in science and education" (м. Київ, 20–22 жовтня 2025 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Церква в суспільному і духовному житті Покуття (до 100-століття храму Різдва Пресвятої Богородиці в селі Торговиця Городенківської громади)» (4 вересня 2025 р.).

Публікації. За темою дисертаційної роботи опубліковано 11 наукових праць, з них 6 статей у наукових фахових виданнях України категорії Б та 5 публікацій, які засвідчують апробацію результатів дисертаційного дослідження на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 312 позицій, з них 22-на – іноземними мовами і 7-ми додатків. Загальний обсяг дисертації – 282 сторінки

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.1. Місцеве самоврядування: сутність поняття, специфіка та характерні ознаки

Місцеве самоврядування є важливим інститутом сучасної політичної системи, що забезпечує організацію публічної влади на локальному рівні та виступає одним із базових механізмів демократичного врядування. У контексті процесів децентралізації його значення зростає, оскільки воно сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень шляхом їх наближення до конкретних потреб територіальних громад. Місцеве самоврядування забезпечує залучення громадян до процесів ухвалення рішень, формуючи умови для реалізації принципів участі, підзвітності та відповідальності влади. У цьому сенсі воно виступає важливим елементом функціонування демократії на місцевому рівні та інструментом узгодження інтересів держави і територіальних спільнот [248].

Теоретичне осмислення сутності, специфіки та характерних ознак місцевого самоврядування є необхідною передумовою для аналізу сучасних трансформацій політичної системи. Це дозволяє не лише глибше зрозуміти його інституційну природу, а й визначити більш ефективні моделі організації управління на місцях. У свою чергу, це має особливе значення для зміцнення спроможності громад та забезпечення їх сталого соціально-економічного розвитку.

Дослідження сутності та інституційних характеристик місцевого самоврядування має важливе значення для розуміння його ролі у забезпеченні ефективного врядування на локальному рівні та збалансованого розвитку територій. Воно виступає механізмом узгодження інтересів різних соціальних груп, сприяє раціональному використанню ресурсів і реалізації програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на покращення інфраструктури

та рівня життя населення. Водночас місцеве самоврядування створює умови для розвитку підприємництва та залучення інвестицій, що посилює економічний потенціал громад. Його функціонування також сприяє активізації громадянської участі та формуванню відповідальної позиції громадян у процесах прийняття рішень. У контексті сучасних суспільних трансформацій вивчення політико-інституційних чинників місцевого самоврядування є необхідним для розроблення ефективних адаптивних моделей управління.

Місцеве самоврядування - це система організації та діяльності громадян, яка забезпечує самостійне вирішення населенням питань місцевого значення, управління майном, виходячи з інтересів усіх жителів даної території, це політико-правова категорія, яка забезпечує громадянам право на вирішення загальнозначущих питань.

Ґенеза поняття «місцеве самоврядування» відображає історичну еволюцію форм організації публічної влади на локальному рівні, що формувалися під впливом потреб ефективного вирішення місцевих справ і забезпечення автономного управління громадами. Його витоки простежуються ще в ранніх суспільних утвореннях, де окремі спільноти здійснювали самостійне регулювання внутрішніх питань, адаптуючи управлінські практики до власних потреб. Із ускладненням державних інституцій місцеве самоврядування набувало нових організаційних форм і функцій, поступово інтегруючись у загальнодержавну систему влади. У науковому та політико-правовому дискурсі термін «самоврядування» закріплюється в Англії наприкінці XVII ст. після Англійської революції, відображаючи модель участі місцевих і представницьких інститутів у здійсненні управління поряд із парламентською системою.

Термін «self-government» в англомовній традиції позначає концепцію самостійного здійснення управління певною спільнотою, або територією. Він є складеним поняттям, утвореним від слів *self* («сам») і *government* («управління», «урядування»), що відображає ідею автономного прийняття рішень без безпосереднього зовнішнього втручання [266]. Цей термін використовується для позначення систем, у межах яких окремі соціальні групи або територіальні

одиниці наділені правом самостійно ухвалювати рішення та регулювати внутрішні питання. У різних наукових підходах - зокрема політичному та соціологічному - поняття набуває варіативних інтерпретацій залежно від контексту його застосування. Водночас у загальнотеоретичному вимірі воно відображає принцип самоорганізації спільнот і їхню здатність до автономного здійснення управлінських функцій у межах визначених повноважень.

Поняття «самоврядування» набуло поширення в період Великої Французької революції, коли воно використовувалося для означення автономності територіальних общин (громад) у взаємовідносинах із державною владою. Формування відповідного визначення пов'язують із діяльністю прусського державного діяча барона Генріха Фрідріха Карла фон Штейна. У 1808 р. він інституціоналізував ідею самоврядування в законі про статути міст, відповідно до якого міська громада визначалася як окрема політична одиниця. Він трактував самоврядування не лише як механізм залучення громадян до вирішення місцевих управлінських питань, а насамперед як інституційну самостійність спільноти у прийнятті рішень щодо власних справ, незалежно від прямого державного втручання [159, с.62]. Концептуальною основою реформ Штейна стала організація міської громади на засадах суспільної автономії, що мала сприяти формуванню у громадянина усвідомлення власної причетності до державного організму.

У XIX ст. німецький вчений Рудольф Гнейст введе термін "місцеве самоврядування" у науковий обіг. У його дослідженнях поняття самоврядування використовувалося для позначення такої моделі публічного управління, за якої територіальні громади наділяються правом самостійного вирішення питань місцевого значення без безпосереднього адміністративного втручання з боку держави. Учений виходив із того, що саме локальні спільноти найбільш адекватно усвідомлюють власні соціально-економічні потреби, а тому повинні мати реальні повноваження для їх задоволення [118, с. 681]. Важливою характеристикою такого підходу є відносна автономність діяльності громад, яка

передбачала обмеження втручання з боку державної адміністрації у вирішення локальних питань [192].

Історична ґенеза поняття «самоврядування» включає в себе еволюцію його значення та впливу на формування політичних, соціальних та економічних структур суспільства на різних етапах розвитку. Його розвиток завжди визначався історичними особливостями конкретної держави, а також звичаями, традиціями народу, рівнем суспільного розвитку, політичною культурою та свідомістю [248].

Базовою основою соціальної організації, яка забезпечувала спільне управління, взаємодопомогу та збереження традицій, історично виступала громада - соціальна і політична одиниця, яка об’єднує групу людей зі спільними географічними, соціальними, економічними або культурними зв’язками і організовується для колективного управління місцевими справами та задоволення спільних потреб. У контексті місцевого самоврядування концепція громади включає кілька ключових аспектів:

1. Місцева автономія - здатність громади самостійно визначати пріоритети, приймати рішення та ефективно реагувати на унікальні потреби її членів.

2. Участь у врядуванні - залучення жителів до процесів прийняття рішень, що забезпечує громадську підзвітність і демократичний характер управління.

3. Управління ресурсами - громади відповідають за розпорядження фінансовими, природними та людськими ресурсами, що є фундаментом сталого розвитку локальної спільноти.

4. Надання та підтримка громадських послуг - забезпечення і розвиток інфраструктури та соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров’я, транспорт і комунальні системи, що безпосередньо впливає на якість життя мешканців [247].

Таким чином, громада виступає центральним суб’єктом самоврядування, який реалізує функції самостійного управління, координує спільну діяльність та задовольняє колективні потреби своїх членів.

Зародження поняття громади простежується ще від родоплемінного устрою, коли вона виступала як спільнота людей, об’єднаних спільними інтересами, територією та культурними цінностями. У таких суспільствах громада виконувала функції самоврядування, організовуючи спільне життя, вирішуючи конфлікти та розподіляючи ресурси.

З розвитком цивілізацій і формуванням ранніх державних структур поняття громади набуло більш формалізованого характеру. У середньовічній Європі, зокрема, громади отримали нові організаційні форми через розвиток міських об’єднань, які здобували автономію від феодальних володарів. Це сприяло становленню місцевого самоврядування, надаючи громадам право самостійно управляти своїми справами, зокрема шляхом встановлення локальних законів та проведення зборів.

У контексті української політичної думки поняття «громада» має глибокі історичні корені. У давніх писемних джерелах, що стосуються слов’ян, часто згадуються представники місцевої соціальної верхівки – володарі, князі, старійшини. Разом із тим, як зазначає Прокопій Кесарійський (IV ст.), слов’яни не перебували під владою однієї особи, а практикували народовладдя, де щастя і нещастя спільно впливали на життя громади. Подібні свідчення про колективне прийняття рішень серед слов’янських племен відображені й у працях інших авторів того часу.

Як відзначає дослідник О. Салтовський, «…можна припустити, що вже в ці давні часи в організації політичного життя слов’янського населення сучасної України спостерігається наявність двох тенденцій. Перша виражалась прагненні до збереження та розвитку колективних форм управління, народоправства, демократизму в прийнятті найважливіших рішень, що базувалась на економічній автономії сім’ї землероба та територіальній сільській общині, що підривала авторитет родових старійшин. Друга - у прагненні до встановлення "сильної", по можливості одноосібної влади» [245; 247].

Територіальне громадське самоврядування формувалося на основі норм звичаєвого та природного права, притаманного вільним громадам. У межах

таких утворень посадові особи обиралися відповідно до усталених традицій і здійснювали вирішення питань місцевого значення, зокрема організацію внутрішнього життя громади. Громада виконувала низку ключових функцій, включаючи елементи судочинства, забезпечення охорони території та інші управлінські завдання локального характеру.

У процесі історичного розвитку, зокрема у VI–IX століттях на українських землях, простежується еволюція громадських форм: від великосімейної до територіально-великосімейної та, згодом, до територіальної громади. Великосімейна громада ґрунтувалася на об'єднанні великих патріархальних сімей, які компактно проживали та зберігали родинну єдність. Територіально-великосімейна громада вже включала різні типи сімейних структур і характеризувалася поступовим переходом від виключно родинних до змішаних - родинно-територіальних зв'язків, що формувалися як на основі спорідненості, так і спільного проживання на визначеній території [247]. Територіальна громада переважно формувалася з невеликих нерозділених і моногамних сімей, а також частково з великих патріархальних сімей, які спільно проживали на визначеній території та підтримували сусідські соціальні зв'язки [52].

У період Київської Русі, зокрема у IX ст., завершився процес трансформації родових спільнот у територіальні громади, основною організаційною формою яких виступала верв. За спостереженням дослідника М. Бедрія, походження терміна «верв» може бути пов'язане зі шнуром (мотузкою), який використовувався для вимірювання земельних ділянок, що перебували у користуванні членів відповідної громади [21, с. 40].

Виникнення громад академік М. Грушевський трактував наступним чином: «Такий процес розвою громади з родини можемо слїдити в історичних часах наприклад на селах дрібної української шляхти, що в своїм житю могла розвивати ся свобідно, а знову для історії своїх околиць постачає нам документи часом з кількох віків за порядком)…. Сільській ґрупі «родів» - дворищ досить близько відповідає громада Руської Правди - «вервь». Вона з одного боку на стільки не велика, що може ручити за своїх членів і відповідати за переступ,

счинений на її території, з другого боку - се союз свобідний, її члени самі розпоряджають собою і укладають між собою свобідні умови» [49; 247].

У пам’ятці давньоруського права «Руська Правда» інститут верві згадується безпосередньо або опосередковано щонайменше у п’ятнадцяти статтях, що свідчить про його вагоме місце в системі суспільної організації. Верв постає як територіально оформлена спільнота сільського населення з чітко визначеним колом функцій, що підтверджується окресленням меж її юрисдикції у тексті джерела. У низці положень «Руської Правди» відповідальність за правопорушення, вчинені в межах верві, покладається передусім на конкретного винуватця, тоді як колективна відповідальність громади наставала лише у випадку неможливості його встановлення. Матеріальний характер такої відповідальності, зокрема у формі грошових стягнень, засвідчує наявність у окремих членів верві економічної самостійності та майнової відповідальності. [50, с.2].

Р. Лащенко, аналізуючи походження громади в найдавніший період, зазначав, що «верв», згадана у «Руській правді», має глибоке історичне коріння. На його думку, це одна з найдавніших організаційно-судових одиниць, яка не була штучно створена, а сформувалася еволюційним шляхом у процесі суспільного розвитку та була притаманна також іншим слов’янським народам [127, с. 119]

Територіальна громада формувалася еволюційним шляхом як природна форма організації локального життя, а її право на самостійне вирішення внутрішніх справ мало усталений характер. У межах такої спільноти реалізовувалися елементи колективного володіння землею, забезпечувалося дотримання звичаєвого права, організовувався захист інтересів її членів у взаємодії з державними структурами, феодальними володільцями та сусідніми громадами. Важливим інструментом внутрішньої організації виступала система кругової поруки, яка зумовлювала виконання членами громади фінансових, адміністративних і безпекових обов’язків. Територіально така громада

охоплювала кілька суміжних поселень, що функціонували як єдина локальна адміністративно-соціальна одиниця.

Дослідник М. Попович з цього приводу зазначав: «Про діяльність сільської громади («верв») відомо лише те, що вона несла відповідальність перед князівською владою за злочини, вчинені на її терені, за податки та повинності. Про спільне користування землею, перерозподіли, «розклад громади» і виділення багатіїв тощо даних немає. Всі міркування щодо цього є суто умоглядними» [196, с. 86; 247].

Верв виступала не лише інституцією локального самоврядування та здійснення судових функцій у межах своєї території, а й механізмом збереження та відтворення чинних правових звичаїв, водночас сприяючи формуванню й закріпленню нових норм звичаєвого права.

Українська територіальна громада історично характеризувалася значним рівнем автономії та функціонувала на засадах звичаєвого (природного) права, яке в процесі еволюції трансформувалося у своєрідну систему народного правопорядку, відому під назвами «копний статут» або «копне право» [83.

У низці статей «Руської правди» використовувався й термін «мир» використовується для позначення сільської громади як базової форми локальної соціальної організації. Сучасний історик права В. Заруба вважає, що в Київській Русі термін «верв» використовувався як південноруська назва для сільської громади, тоді як термін «мир» був північноруським еквівалентом [80, с.23].

Система організації влади у верві відзначалася відносною складністю та спиралася на демократичні засади, що проявлялося, зокрема, у виборному характері основних посадових осіб територіальної громади. До ключових інститутів управління верві належали староста, віче та судові органи. Віче виконувало функцію центрального механізму ухвалення рішень з найважливіших питань як локального, так і ширшого суспільно-політичного значення. За масштабом і сферою компетенції розрізняли загальнодержавні, міські та сільські (вервні) віча. Вервні форми народних зібрань зберігалися на українських землях до занепаду Галицько-Волинської держави. Попри обмежену

джерельну базу щодо діяльності вервних віч, порівняно з іншими різновидами зібрань, сам факт їх існування є обґрунтованим, оскільки організація зборів у межах сільської громади була значно простішою, ніж на рівні міста, князівства чи держави [21, с.50].

Досліджуючи еволюцію громади в Київській Русі, А. Яковлів зазначав, що розвиток господарських відносин поступово послаблював родинні зв'язки, що зумовило появу нових форм організації громадського життя, зокрема родини змішаного типу. Подальший етап розвитку характеризувався формуванням громад із спільним майном, а згодом - переходом до моделі, за якої індивідуальна власність на орні землі та садиби поєднувалася з колективним володінням природними ресурсами, такими як ліси, водойми та луки [289]**.** Автор зазначав, що поряд із центральною владою на місцях (у містах, передмістях і селах) функціонувала місцева народна самоуправа, яка тривалий час зберігала елементи давнього родоплемінного устрою [247; 290].

Дослідник Є. Бутирін виокремлює три рівні організації громад у Давньоруській державі: громаду головного міста, громади підлеглих (молодших) міст та сільські общини. На його думку, політико-територіальне об'єднання таких громад у давньоруських джерелах позначалося термінами «земля» або «волость», що, як правило, походили від назви головного міста [30, с. 9; 247]. Щодо міської громади, Є. Бутирін зазначає, що їй була властива складна внутрішня структура, оскільки вона формувалася з більш дрібних громад, у складі яких зберігалися елементи десятинної системи організації, успадкованої від родоплемінного устрою [30, с.9].

У наступні історичні періоди, зокрема в умовах перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, міські громади функціонували на основі норм магдебурзького права, яке передбачало надання містам правових можливостей щодо запровадження власної моделі місцевого самоврядування та регулювання внутрішніх справ у межах визначеної компетенції [139, с.4; 247].

У козацькій Україні територіальні громади відігравали ключову роль у соціальному та політичному житті. Яскравим прикладом такої організації була Запорізька Січ, де громади функціонували на засадах самоорганізації, самодостатності та самозабезпечення. Територіально громада могла охоплювати окремий населений пункт - місто, містечко або село - і діяла автономно, за допомогою власних органів самоврядування. Козацькі громади керувалися нормами козацького звичаєвого права, успадкувавши та активно застосовуючи давньоруські вічові традиції. Кожна громада мала власні органи самоврядування, а найвищим органом влади на Січі виступала військова козацька рада, до участі в якій залучалися всі козаки, що відображало демократичний характер цього інституту. Прийняття рішень здійснювалося через пряме демократичне обговорення, що забезпечувало кожному члену громади можливість висловлювати думку та впливати на управлінські процеси. Крім того, громади були самодостатніми у питаннях управління ресурсами, оборони та вирішення соціально-економічних завдань [135, с. 205].

Запорізька Січ, козацькі громади Гетьманщини володіли власними органами самоврядування, що засвідчує ранні прояви децентралізації влади. За К. Мануїловою, важливими характеристиками такої організації були наближення управлінських рішень до рівня їх реалізації, наявність ресурсної бази (зокрема власних фінансових фондів громад), залучення населення до суспільного життя та контрольних механізмів, а також формування багаторівневої системи публічної влади в межах держави. Це передбачало співіснування центральних інституцій влади (Речі Посполитої, а згодом російської імперії) та локальних форм самоврядування (зокрема Запорізької Січі, курінних і полково-сотенних структур). Водночас функціонували адміністративно-територіальні одиниці - полки та сотні, які мали різний рівень правового статусу, що забезпечувало їм певну організаційну автономію [135, с. 206-207].

Упродовж XVII–XVIII ст. українські територіальні громади зазнавали значних трансформацій, інтегруючись у помісну систему управління. З

розвитком капіталістичних відносин традиційні громади та колективне землеволодіння поступово втрачали свою цілісність і в кінцевому підсумку були ліквідовані внаслідок аграрної реформи Столипіна [52].

Незважаючи на поступове та цілеспрямоване руйнування традиційних форм місцевого самоврядування на українських землях унаслідок встановлення контролю російської влади, концепція громади як інституту самоврядування зберігала своє значення. Ідеї колективної організації, автономності та участі членів спільноти у прийнятті рішень продовжували впливати на соціально-політичні практики, формуючи підґрунтя для майбутніх спроб відродження місцевого самоврядування. У культурному та правовому вимірах громада залишалася символом локальної самостійності та механізмом збереження соціальної солідарності серед населення, що відчутно впливало на розвиток українських адміністративних і демократичних традицій у наступні століття.

В українській політичній думці питання місцевого самоврядування та громадівської організації ґрунтовно розробляв Михайло Драгоманов. У своїх працях він акцентував увагу на значенні традиційних форм громади як базису розвитку самоврядних інститутів в Україні. Зокрема, у праці «Переднє слово до “Громади”» він констатував: «От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі сходились для спільної праці й помочі у вільні товариства, - це й єсть та ціль, до котрої добиваються люде, і котра зовсім не подібна до нинішніх держав. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей і товариств» [66; 247].

М. Драгоманов у своїх теоретичних поглядах наголошував на принциповій відмінності громади від держави, підкреслюючи її добровільний характер та засади самоорганізації. На його переконання, функціонування громади ґрунтується не на примусі, а на моральному впливі та взаємній згоді її членів, що забезпечує її стійкість і легітимність. Вчений також зазначав, що застосування примусових механізмів може призвести до втрати індивідом зв’язку з громадою у разі невідповідності нав’язаних норм його переконанням. У цьому контексті

він підкреслював, що громада має виступати об’єднанням вільних осіб, орієнтованим на забезпечення найкращих умов для кожного її члена [66; 247]. Підхід М. Драгоманова підкреслює центральну роль свободи вибору та добровільності як ключових умов функціонування громади, на відміну від державних структур, де значну роль відіграють контроль та примус. На думку М. Драгоманова, громади як інститути місцевого самоврядування мають глибоке історичне коріння в українській традиції і виконували важливу функцію у забезпеченні соціальної згуртованості та автономії. Дослідник наголошував, що традиційні громади не лише здійснювали адміністративні та управлінські функції, але й сприяли підтриманню культурних і соціальних зв’язків між членами спільноти. Він також вважав, що сучасні для нього політичні системи повинні враховувати історичний досвід функціонування громад для побудови більш ефективних і справедливих моделей управління.

Проблематика функціонування громад знайшла своє відображення і в працях Івана Франка. Він наголошував на важливості формування ефективних громад через об’єднання людей із спільними переконаннями у громади, спілки та товариства, що дозволяє не лише взаємно підтримувати один одного у виробленні власних поглядів, але й консолідувати зусилля для досягнення спільних цілей [272]. На думку Івана Франка, громада повинна виступати не лише як територіальне об’єднання, а й як спільнота, заснована на єдності ідей та світогляду. Він наголошував, що громада має стати основою місцевого управління, беручи на себе відповідальність за вирішення соціальних, політичних та економічних питань. У цьому контексті громада розглядається як ключовий механізм реалізації інтересів окремих осіб, виконуючи суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні функції, що забезпечує можливість «управляти знизу». І.Франко також вважав, що представницькі органи повинні формуватися на основі вільних союзів громад, що гарантує підзвітність виборних осіб тим громадам, які їх обрали. Для ефективного функціонування громад він підкреслював необхідність підвищення рівня політичної освіти та культури через систему шкільної освіти. Водночас

дослідник закликав до обмеження втручання державних органів у місцеве самоврядування, зазначаючи: «найкраще, коли громади навчаються об'єднуватися і самостійно управляти своїми справами без стороннього втручання та начальства» [272].

У період революційних подій 1917–1923 років, що супроводжувалися радикальними змінами в Україні, громади відігравали важливу роль у соціально-політичному житті населення. Цей час характеризувався глибокими трансформаціями у структурі влади та суспільних відносинах, що безпосередньо впливало на організацію та функціонування громад як форм місцевого самоврядування [247]. Громади брали участь у вирішенні соціально-економічних питань, організації місцевого самоврядування, підтриманні порядку та координації громадських ініціатив. Водночас вони виступали механізмом консолідації населення, забезпечуючи колективне ухвалення рішень та сприяючи розвитку демократичних практик на локальному рівні, що закладало підґрунтя для подальшої інтеграції ідей самоуправління в українську політичну традицію.

Революційних подій 1917 -1923 рр. в Україні обумовили процес формування нових органів влади, що відображав прагнення до автономії та місцевого самоврядування. Громади відіграли в цей період особливо важливу роль, поступово відновлюючи та посилюючи свою присутність у соціально-політичному житті. У складних умовах політичної нестабільності багато місцевих громад брали на себе безпосереднє здійснення функцій самоврядування, організовуючи адміністративний порядок, контроль за громадською безпекою, координацію економічних і соціальних ініціатив, а також підтримку освітніх і культурних потреб населення [147, с. 17-33]. Проєкт Конституції УНР 1918 р. закріплював включення громад до системи місцевого самоврядування, передбачаючи надання землям, волостям і громадам широких самоврядних повноважень за умови збереження єдності державної влади. При цьому наголошувалося на дотриманні принципу децентралізації як основи організації публічного управління. Таким чином, громади стали ключовим

інструментом забезпечення стабільності та демократичного управління на локальному рівні, закладаючи підґрунтя для подальшого розвитку українських традицій самоврядування [106, с.2].

У період Гетьманату П. Скоропадського та діяльності Директорії УНР місцеві громади отримали певні можливості для реалізації самоврядних функцій, хоча характер організації влади залишався змінним і значною мірою залежав від загальної політичної ситуації. Гетьманат, орієнтуючись на відновлення централізованої моделі управління, водночас визнавав значення громад як базового рівня адміністративної організації. Після його падіння Директорія УНР продовжила формування системи місцевого врядування, намагаючись поєднати принципи централізації та самоврядування.

У цей період відбувалися інституційні трансформації органів місцевої влади: ліквідовувалися попередні адміністративні структури та запроваджувалися нові форми управління, зокрема через систему виборних органів. У сільських і містечкових громадах діяли громадські та міські комісари разом із дорадчими органами - громадськими та міськими радами, тоді як на повітовому рівні функціонували повітові комісари та повітові національні ради, що забезпечувало багаторівневу організацію місцевого управління.

У радянський період, за умов авторитарної та тоталітарної системи, відбулася жорстка централізація державної влади та управління. Це призвело до ліквідації місцевого самоврядування та громадського самоуправління на території УРСР, що, фактично, позбавило громади самостійності та здатності реалізовувати колективні інтереси населення [89].

7 грудня 1990 р. було ухвалено Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». Згідно з його положеннями, територіальні громади формально не входили до системи місцевого самоврядування, що фактично обмежувало їхню автономію та участь у прийнятті рішень на локальному рівні. Відсутність офіційного включення громад у структури самоврядування стримувала розвиток демократичних механізмів управління на місцях і ускладнювала реалізацію принципів

децентралізації. Цей стан зумовив необхідність подальших реформ після проголошення незалежності України для інтеграції громад у систему місцевого самоврядування та забезпечення їхніх прав на самостійне вирішення місцевих питань [220].

Сучасне трактування поняття «громада» сформувалося в умовах радикальних політичних та соціальних трансформацій, що відбулися в Україні наприкінці XX - на початку XXI століття. В незалежній державі громада набула нового значення як інститут місцевого самоврядування в контексті реформ децентралізації. Вона стала ключовим елементом системи місцевого управління, забезпечуючи передачу частини повноважень і ресурсів із центрального рівня на місцевий, а також сприяючи підвищенню ефективності управління, зміцненню соціальної відповідальності та участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні.

Місцеве самоврядування є формою організації влади, за якої вирішення питань, що стосуються конкретної території або громади, здійснюється місцевими представницькими органами та безпосередньо самими громадянами. Воно становить одну з фундаментальних складових демократії, передбачаючи визнання права мешканців самостійно визначати та реалізовувати власні місцеві потреби й завдання.

Поняття місцевого самоврядування має багатовимірний характер і по-різному інтерпретується в межах різних наукових підходів. Зокрема, німецький правознавець Г. Єллінек розглядав його як форму здійснення державних справ через осіб, які не належать до професійного державного апарату, підкреслюючи тим самим відмінність цієї моделі від бюрократичного управління. У його трактуванні акцент робиться на участі зацікавлених осіб у вирішенні публічних питань на місцевому рівні.

Водночас представники англійської наукової школи І. Редліх та П. Ашлей визначали місцеве самоврядування як здійснення місцевих функцій мешканцями або їхніми обраними представниками на основі повноважень, делегованих законодавством або закріплених у системі загального права. Таким чином, у цих

підходах місцеве самоврядування розглядається як інституційно закріплена форма участі населення в управлінні місцевими справами [159, с.70; 248].

У базовому міжнародно-правовому документі «Європейська Хартія місцевого самоврядування» місцеве самоврядування визначається як «право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення» [70; 248]. Це визначення підкреслює ключові принципи самостійності та відповідальності місцевих органів влади, а також їхню здатність діяти в межах закону для задоволення потреб населення.

Відповідно до "Всесвітньої Декларації місцевого самоврядування" (розробленої на основі "Європейської Хартії місцевого самоврядування") місцеве самоврядування визначається як «право й обов'язок місцевих органів влади регулювати і вести державні справи під свою особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення» [164, с.34]. Таке трактування визначає, що місцеві органи влади наділені як правами, так і обов'язками щодо управління на територіальному рівні, забезпечуючи реалізацію інтересів громади та дотримання принципу автономії у межах закону.

Конституція України (ст. 140) подає наступне тлумачення сутності поняття: «Місцеве самоврядування в Україні – це право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [113].

Відповідно до Конституції України систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування визначає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно із статтею 2 цього закону, «місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста

– самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [218].

Дослідники В. Погорілко та О. Батанов у «Юридичній енциклопедії» визначають місцеве самоврядування як політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в адміністративно-територіальних одиницях базового рівня шляхом самоорганізації населення відповідної території за згодою та за підтримки держави [18]. Аналогічне трактування місцевого самоврядування подає О. Батанов у «Політичній енциклопедії», розглядаючи його як політико-правовий інститут народовладдя, що забезпечує самостійну організацію та здійснення управління місцевими справами населенням відповідних територій у межах, визначених законодавством [13].

Дослідник А. Казачан визначає місцеве самоврядування як особливий вид соціального управління, у якому суб’єктами є територіальні колективи та їхні органи, наділені повноваженнями для прийняття управлінських рішень з питань місцевого значення, а їхній управлінський вплив охоплює відповідну адміністративно-територіальну одиницю. Це визначення акцентує увагу на поєднанні колективної участі громадян, законодавчо закріплених повноважень органів місцевого самоврядування та територіальної відповідальності [92, с. 8].

Місцеве самоврядування є інститутом публічної влади, який функціонує на рівні територіальних громад і наділений автономними повноваженнями для управління локальними справами. Воно виступає безпосереднім механізмом реалізації конституційного права громадян на участь у прийнятті рішень, що впливають на соціально-економічне та культурне середовище громади [48, с.125].

За своєю сутністю місцеве самоврядування є специфічною формою публічної влади, яка поєднує елементи державного управління з громадською ініціативою та самоорганізацією територіальних громад. На відміну від центральних державних інституцій, його діяльність орієнтована передусім на

задоволення потреб локальних спільнот і забезпечення гармонізації взаємин між владою та суспільством. Ефективне функціонування органів місцевого самоврядування істотно впливає на рівень довіри громадян до влади, якість надання публічних послуг та стабільність соціально-політичного розвитку [8, с. 97].

Органи місцевого самоврядування повинні не лише обиратися населенням, але й володіти чітко визначеним набором повноважень, що відображає ступінь їхньої самостійності, тобто реальні права у здійсненні управлінських функцій. Універсальна виборність та самостійність є ключовими ознаками місцевого самоврядування, що забезпечують його демократичний характер [8, с. 97; 248].

Місцеве самоврядування, як конституційно закріплений інститут, виконує функцію демократизації, яка проявляється у системі взаємодій між місцевою спільнотою та органами публічної влади. Це спрямовано на закріплення демократичних інститутів і цінностей у свідомості населення та у суспільних відносинах. Реалізація права населення на безпосередню участь у місцевому самоврядуванні сприяє підвищенню ефективності управління, поліпшенню якості задоволення основних життєвих потреб та створенню належних умов проживання на території громади.

Специфіка місцевого самоврядування полягає у кількох ключових аспектах. По-перше, місцеве самоврядування передбачає високий рівень автономії для органів влади у вирішенні питань, що стосуються їхньої території, даючи їм змогу самостійно визначати та впроваджувати політику і програми відповідно до потреб громади. По-друге, органи місцевого самоврядування обираються населенням за демократичними процедурами, що забезпечує їхню легітимність і підзвітність. По-третє, місцеві органи наділені законодавчо визначеними повноваженнями, а їхня відповідальність полягає у забезпеченні соціального та економічного розвитку території та добробуту населення. По-четверте, органи місцевого самоврядування мають власні джерела доходів і бюджет, що дозволяє ефективно реалізовувати місцеві програми та вирішувати актуальні питання. Нарешті, місцеве самоврядування передбачає активну участь

громадян у прийнятті рішень та контролі за діяльністю органів влади, яка реалізується через громадські обговорення, референдуми та інші форми взаємодії [248].

Дослідник В. Журавський виділяє такі ознаки місцевого самоврядування. По-перше, воно займає особливе місце у механізмі управління суспільством і державою, функціонуючи як специфічна форма публічної влади, яка не є частиною державного апарату. По-друге, місцеве самоврядування має чітко визначений об'єкт управління - питання місцевого значення, предмети відання яких закріплені законодавством. По-третє, територіальна громада є одним із специфічних суб'єктів місцевого самоврядування, причому її особливість полягає у здатності перетворюватися з учасника управління на його первинного суб'єкта. Нарешті, самостійність місцевого самоврядування проявляється в організаційній та матеріально-фінансовій відокремленості, самостійному вирішенні питань місцевого значення у межах законодавчо закріпленої компетенції, а також у незалежній відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування [76, с. 497 ; 166, с.83].

З точки зору правового підходу дослідники виділяють такі ключові ознаки та специфіку місцевого самоврядування:

1. Виокремлена комунальна корпорація (громада) - територіальна громада, що має спеціальний правовий статус і наділена правом самостійно вирішувати питання внутрішнього життя та здійснювати управління місцевими справами в межах визначеної компетенції.

2. Устрій на засадах самоврядування громад - модель організації місцевої влади, за якої територіальні громади самостійно вирішують питання місцевого значення відповідно до законодавчо закріплених повноважень, без прямого втручання органів державної влади у їх поточну діяльність.

3. Обмеженість самоврядування – повноваження територіальних громад є законодавчо визначеними, і громади можуть здійснювати свої функції лише в межах, встановлених чинним законодавством [24, с.51].

Дослідники О. Зайчук та Н. Оніщенко виокремлюють такі ознаки місцевого самоврядування:

1. Децентралізований управлінський характер – місцеве самоврядування функціонує без ієрархічної структури, забезпечуючи автономне ухвалення рішень на територіальному рівні.

2. Виконання публічної влади на місцевому рівні – органи самоврядування реалізують повноваження на конкретній територіальній одиниці для прийняття та виконання рішень місцевого значення.

3. Інститут народовладдя – місцеве самоврядування забезпечує вирішення питань місцевого характеру безпосередньо самими суб'єктами самоврядування.

4. Організаційна самостійність - місцеве самоврядування розглядається як інституційно відокремлений елемент публічної влади, що функціонує на засадах організаційної автономії та має недержавний характер у межах визначених законом повноважень.

5. Відповідальність перед населенням та державою – органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за невиконання або порушення своїх повноважень [79, с. 168].

Усі зазначені ознаки підкреслюють важливість надання територіальним громадам правового статусу, що забезпечує їхнє самостійне управління, а також необхідність чіткого визначення меж та регламентування їхніх повноважень у межах чинного законодавства.

Місцеве самоврядування функціонує на основі певних принципів - основоположних ідей, що відображають сутність цього інституту та закладені в основу організації й діяльності населення і створених ним органів влади.

Принципи й норми виступають ключовими орієнтирами для осмислення змісту та призначення інституту місцевого самоврядування, оскільки саме вони визначають засади його формування, організаційної побудови та функціонування. Відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування ці принципи мають універсальний характер і не зводяться до класифікації за єдиною ознакою, а відображають комплексний підхід до

регулювання місцевого врядування, орієнтованого на потреби людини. У наукових підходах європейські стандарти місцевого управління зазвичай розглядаються як сукупність норм у сфері захисту прав людини, розвитку місцевої й регіональної демократії, а також стандартів управлінської якості та ефективності, зокрема тих, що формуються в межах міжнародної стандартизації. [196, с.90].

Основоположним принципом місцевого самоврядування є автономія, що забезпечує самостійність громад у вирішенні питань місцевого значення. До ключових принципів місцевого самоврядування належать:

1. Народовладдя – участь населення у прийнятті рішень на місцевому рівні.
2. Законність – діяльність органів самоврядування здійснюється в межах чинного законодавства.
3. Гласність – прозорість прийняття рішень і доступність інформації для громади.
4. Колегіальність – ухвалення рішень колегіальними органами та врахування думки різних представників громади.
5. Поєднання місцевих і державних інтересів - передбачає узгодження потреб територіальних громад із загальнодержавними пріоритетами розвитку, що забезпечує баланс між локальними та публічними інтересами.
6. Виборність - означає формування органів місцевого самоврядування шляхом демократичних виборчих процедур, що забезпечує їхню легітимність та підзвітність громаді.
7. Правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність - характеризує спроможність органів місцевого самоврядування діяти в межах закону, самостійно визначати організаційну структуру та розпоряджатися власними фінансовими й матеріальними ресурсами.
8. Підзвітність і відповідальність – органи та посадові особи самоврядування несуть відповідальність перед територіальними громадами.

9. Державна підтримка та гарантії – створення умов для ефективного функціонування місцевого самоврядування.

10. Судовий захист прав – гарантія правового захисту інтересів громад і їх органів у випадку порушень [177].

Розуміння феномену місцевого самоврядування потребує не лише аналізу його правового статусу чи організаційної побудови, а й осмислення соціально-гуманітарного виміру. Саме на локальному рівні публічна влада набуває конкретного, практичного змісту, адже тут відбувається безпосередній контакт між громадянином і владними структурами. Тому подальший розгляд доцільно зосередити на характеристиці локального рівня суспільного життя як первинної сфери реалізації владних і громадських ініціатив.

Як зазначає М. Баймуратов, локальний рівень суспільного життя формує базову площину, на якій реалізується більшість життєвих потреб, інтересів і прав людини. На цьому рівні індивід безпосередньо взаємодіє з інституціями публічної влади, відчуває їхній вплив та одночасно бере участь у формуванні локальної політики. Локальний рівень є ключовим для реалізації більшості прав і свобод людини, оскільки значна частина суспільних відносин має місцевий характер, охоплюючи сфери освіти, охорони здоров’я, соціального захисту, благоустрою, житлово-комунального обслуговування та культурного розвитку. Водночас лише окремі аспекти, такі як громадянство, власність або виконання військового обов’язку, передбачають безпосередню взаємодію з центральними державними органами. Локальний рівень функціонує не лише як територіальна одиниця управління, а й як соціальний простір, у якому реалізується активна взаємодія індивідів та колективів. Завдяки щоденній участі у вирішенні місцевих справ, ухваленні рішень та формуванні спільних пріоритетів відбувається розвиток громадянської активності, соціальної солідарності та відповідальності. Саме на цьому рівні створюються умови для поєднання приватних і колективних інтересів, що становить основу розвитку локальної демократії [8, с. 97].

Місцеве самоврядування є багатовимірним політико-правовим інститутом, який поєднує ознаки публічної влади, громадянської участі та локальної

автономії. Його сутність полягає у гарантованому праві територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Становлення місцевого самоврядування має глибоке історичне коріння й пов’язане з еволюцією громади як первинного суб’єкта самоврядності. Основними ознаками цього інституту є автономність, виборність, підзвітність, матеріально-фінансова самостійність, правова визначеність та орієнтація на задоволення потреб населення, що робить його фундаментом демократичного розвитку держави.

Отже, місцеве самоврядування можна розглядати як систему публічного управління на локальному рівні, в межах якої територіальні громади наділені правом самостійно вирішувати питання місцевого значення. Воно охоплює планування та реалізацію програм і проєктів соціально-економічного розвитку, управління місцевими бюджетами та ресурсами, а також формування пріоритетів розвитку відповідної території. Така модель управління забезпечує залучення населення до процесів прийняття рішень і сприяє підвищенню ефективності та адаптивності управлінських практик. В історичному контексті місцеве самоврядування відображає еволюцію уявлень про організацію влади на місцях, де поступово закріплювався принцип самостійності населення у вирішенні власних справ. У сучасних умовах воно виступає важливим елементом демократичного устрою, що забезпечує ефективне функціонування публічної влади на рівні громад і регіонів. Його теоретичне осмислення є необхідним для розуміння механізмів участі громадян у врядуванні, зміцнення інститутів громадянського суспільства та забезпечення сталого розвитку територій.

1.2. Теоретичні підходи та методологія дослідження

Дослідження місцевого самоврядування потребує комплексного теоретичного й методологічного осмислення, оскільки цей феномен поєднує політичні, правові та інституційні характеристики. У сучасній політичній науці місцеве самоврядування розглядається не лише як форма організації влади на

місцях, а і як важливий механізм реалізації демократії, участі громадян та публічного врядування. Тому аналіз цієї проблематики передбачає звернення до різних наукових підходів, що дають змогу всебічно розкрити його сутність, функції та закономірності розвитку. Особливого значення набуває поєднання загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, здатних забезпечити цілісне бачення місцевого самоврядування як політико-правового інституту. Методологічна база дослідження дозволяє простежити еволюцію наукових уявлень про місцеве самоврядування, виявити його інституційні особливості та визначити чинники трансформації. У цьому контексті важливим є використання таких підходів, які дають змогу дослідити місцеве самоврядування в умовах децентралізації та європейської інтеграції України. Саме тому теоретичні підходи та методологія становлять необхідну основу для поглибленого аналізу досліджуваної проблеми.

Сучасний етап розвитку місцевого самоврядування в Україні, як слушно зазначає К. Шумовська, позначений глибоким переосмисленням методологічних підходів до його наукового осмислення, що були сформовані в межах радянської правової та політичної доктрини [284]. Цей процес зумовлений як трансформаціями суспільно-політичної системи, так і необхідністю адаптації наукових досліджень до демократичних стандартів публічного управління. Відбувається поступовий перехід аналізу місцевого самоврядування на користь утвердження засад об’єктивності, наукової неупередженості та методологічного плюралізму

Складність предметного поля нашого дисертаційного зумовлена багатовимірністю та багаторівневістю проблематики, що формується на перетині політичних і правових процесів, а також охоплює соціальні й економічні параметри функціонування місцевої влади. У межах політологічного аналізу визначальним є розгляд місцевого самоврядування як інституту публічної влади, що формується під впливом політичних рішень, владних відносин і суспільних практик.

Передусім предмет дослідження охоплює політичні чинники, які визначають логіку організації та функціонування місцевого самоврядування. Йдеться про характер взаємодії між центральними та місцевими органами влади, розподіл владних повноважень у системі публічного управління, а також вплив політичних режимів і моделей державного управління на рівень автономії територіальних громад. Важливе місце посідає аналіз ролі політичних партій, місцевих еліт, громадських організацій та інститутів громадянського суспільства у процесах формування та реалізації місцевої політики. Окремої уваги потребує вивчення особливостей локальної політичної культури, рівня громадської участі та політичної мобілізації населення, що безпосередньо впливають на ефективність місцевого самоврядування в умовах децентралізації.

Наступним рівнем аналізу є правові чинники, які інституціоналізують політичні рішення у сфері місцевого самоврядування. Дослідження включає вивчення конституційних засад, законодавчої бази та підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують організацію, компетенції та відповідальність органів місцевої влади. Комплексність правового регулювання зумовлює необхідність одночасного аналізу національного законодавства та міжнародно-правових зобов’язань України, зокрема європейських стандартів і рекомендацій у сфері місцевої демократії. У цьому контексті правові норми розглядаються не ізольовано, а як інструмент реалізації певної політичної моделі місцевого самоврядування.

Особливу складність предметного поля зумовлює євроінтеграційний вимір, оскільки політико-інституційні чинники організації місцевого самоврядування формуються в умовах гармонізації української системи публічного управління з європейськими практиками. Це передбачає аналіз механізмів адаптації європейських моделей місцевого самоврядування, впливу інтеграційних реформ на розширення адміністративної автономії, фінансової спроможності та управлінських повноважень територіальних громад, а також трансформацію політичних підходів до регіонального розвитку.

Додатковий аналітичний вимір становить історичний аспект еволюції місцевого самоврядування в Україні - від традиційних форм громадського самоуправління та козацьких інституцій до сучасних адміністративно-територіальних моделей. Урахування історичної спадковості дозволяє виявити стійкі політичні та правові закономірності розвитку місцевого самоврядування, а також простежити трансформацію владних відносин між державою та територіальними громадами в різні періоди державотворення.

Методологія (від грец. *μέθοδος* – шлях пізнання; *λόγος* – вчення) визначається як сукупність підходів, методів, прийомів і процедур, що використовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення визначеної мети. У науковому контексті така мета полягає у здобутті об'єктивного і достовірного знання, формуванні та логічному обґрунтуванні наукових теорій, а також у забезпеченні необхідного результату під час експериментів, спостережень або інших дослідницьких процедур [270; 252, с.74].

Дослідження політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в Україні в умовах європейської інтеграції спирається на синтез класичних і сучасних теоретико-методологічних концепцій управління, демократії та самоврядності, що дозволяє розглядати місцеве самоврядування як динамічний інститут публічної влади, сформований у результаті тривалого політичного й правового розвитку. У межах наукового дискурсу виокремлюється низка підходів, кожен з яких розкриває окремі аспекти функціонування та трансформації місцевої влади.

Системно-структурний аналіз виступає одним із базових методологічних інструментів, що забезпечує цілісне бачення місцевого самоврядування як складної, багаторівневої та динамічної системи публічної влади. Його застосування дає змогу не лише описати окремі елементи організації місцевої влади, а й виявити характер і спрямованість взаємозв'язків між ними, а також оцінити їх вплив на загальну ефективність функціонування системи в умовах політико-інституційних трансформацій.

У межах системного аналізу місцеве самоврядування інтерпретується як багатокомпонентне утворення, у якому взаємодіють різні суб'єкти публічної політики – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, територіальні громади та інститути громадянського суспільства. Такий підхід дозволяє зосередитися не стільки на окремих інституційних елементах, скільки на характері їх функціональних зв'язків, механізмах координації та розподілу повноважень між рівнями управління. У цьому контексті місцеве самоврядування розглядається як відкрита політико-адміністративна система, здатна адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх впливів, зокрема до процесів європейської інтеграції та децентралізаційних реформ.

Теоретичне підґрунтя такого підходу формують концепції соціальних і політичних систем, представлені у працях Н. Лумана, Д. Істона та Р. Даля, у яких політична система трактується як сукупність взаємопов'язаних процесів прийняття рішень, обміну ресурсами та інформацією [132, с. 148]. Так, зокрема Роберт Даль у своїх дослідженнях акцентував увагу на багаторівневій організації влади, конкуренції інтересів та взаємозалежності політичних інститутів у демократичних політичних системах [297]. Місцеве самоврядування постає як сукупність інститутів, процедур і практик взаємодії, що функціонують у межах ширшої політичної та соціальної структури та забезпечують трансляцію суспільних запитів у публічні рішення. Такий аналітичний підхід дозволяє не лише описати організацію місцевої влади, а й пояснити її роль у забезпеченні демократичної стабільності та ефективності управління.

У цьому контексті місцеве самоврядування розглядається як підсистема загальної системи публічної влади, що функціонує у взаємодії з державними інститутами, політичними акторами та громадянським суспільством. Такий підхід дозволяє проаналізувати, яким чином розподіл повноважень, політичні механізми координації та інституційні обмеження впливають на реальний рівень автономії територіальних громад.

Вагомий внесок у розвиток системного бачення місцевого самоврядування зробили українські науковці, зокрема, ті, які трактують місцеве самоврядування

як інтегровану систему, ефективність якої визначається узгодженістю нормативно-правових механізмів, організаційної структури, ресурсного забезпечення та рівня громадянської участі [120; 8]. З позицій системно-структурного аналізу правові норми розглядаються не лише як формальні регулятори, а як елементи, що задають рамки політичної взаємодії між суб'єктами місцевого самоврядування, визначають баланс інтересів і впливають на характер управлінських рішень.

Застосування системного підходу створює методологічні передумови для аналізу структурної побудови місцевого самоврядування, функціонального наповнення його елементів і наявних ресурсних обмежень. Це дає змогу виявити співвідношення між формально закріпленими повноваженнями органів місцевої влади та реальними можливостями їх реалізації, а також простежити вплив інституційної архітектури на ефективність управлінських рішень. Особливе значення у цьому контексті має аналіз каналів зворотного зв'язку, через які здійснюється включення громадян у процеси вироблення та реалізації місцевої політики, що відповідає сучасним уявленням про партисипаторну демократію. Такий підхід дозволяє виявляти приховані властивості місцевих систем самоврядування, оцінювати їх ресурсний потенціал і фінансову основу, ефективність управлінських рішень, а також рівень соціального добробуту населення. Крім того, він сприяє формуванню інтегрованих територіальних громад через узгодження адміністративних, економічних і соціальних складових у межах єдиного функціонального простору [141, с. 40–41].

Системний підхід створює методологічні передумови для всебічного осмислення місцевого самоврядування як цілісної структури, де управлінські органи, правове регулювання, фінансові ресурси та механізми участі громадян перебувають у взаємозв'язку. Це дозволяє аналізувати взаємодію між різними рівнями влади, а також співвідношення між закріпленими нормами і реальною практикою, оцінювати ефективність виконання повноважень, реалізацію соціальних та представницьких функцій органів місцевого самоврядування, дотримання прав громадян і підзвітність влади.

Розгляд місцевого самоврядування як системи також відкриває можливості для прогнозування наслідків нормативних і інституційних реформ, включно з децентралізацією та гармонізацією з європейськими стандартами, що дозволяє оцінити їх вплив на автономію територіальних громад, фінансову спроможність і управлінську ефективність. Крім того, системний підхід забезпечує поєднання теоретичних узагальнень із емпіричним аналізом практики місцевого управління, що створює наукову основу для обґрунтування висновків і рекомендацій та дослідження місцевого самоврядування у логіці принципу субсидіарності на різних рівнях публічної влади.

Вагоме значення для дослідження має історико-правовий підхід, який у політологічному вимірі дозволяє не лише реконструювати етапи розвитку місцевого самоврядування, а й виявити глибинні політичні та інституційні чинники його становлення. Застосування цього підходу дає змогу простежити, як змінювалися форми участі локальних спільнот у здійсненні влади, яким чином трансформувалися механізми політичного представництва на місцевому рівні та як еволюціонували уявлення про автономію громади в різних історичних і політичних контекстах. Важливою аналітичною перевагою історико-правового підходу є можливість виявлення наступності й розривів у розвитку інститутів місцевого самоврядування, що особливо актуально для України з огляду на періоди бездержавності та домінування централізованих моделей управління.

У цьому контексті місцеве самоврядування розглядається не як суто адміністративна конструкція, а як результат взаємодії політичних традицій, правових норм і практик колективної самоорганізації населення. Так, зокрема, А. де Токвіль у дослідженні «Про демократію в Америці» [261] обґрунтовував тезу про те, що стійкість і ефективність демократичного устрою зумовлюються насамперед його децентралізованим характером. На його переконання, локальний рівень влади виступає ключовою сферою формування демократичних практик, оскільки саме в межах місцевого самоврядування громадяни безпосередньо залучаються до процесів прийняття рішень, набувають досвіду політичної участі та відповідальності, а також виробляють навички колективної

дії. Через це місцеве самоврядування постає не просто як елемент адміністративної організації держави, а як фундаментальний механізм запобігання надмірній концентрації влади на центральному рівні. У політико-теоретичній інтерпретації де Токвіля місцеве самоврядування виконує функцію морально-політичного інституту, що формує громадянську культуру, підтримує баланс між свободою і владою та забезпечує відтворення демократичних цінностей у повсякденних практиках управління. Такий підхід дозволяє розглядати децентралізацію не лише як інституційну реформу, а як довготривалий процес демократичної соціалізації громадян, що має безпосереднє значення для аналізу сучасних трансформацій публічної влади.

В контексті цього підходу, дослідження О. Салтовського [245], присвячені політичним традиціям слов'янських племен, дозволяють розширити аналітичну рамку й розглядати колективні форми управління як ранні прояви локальної політичної організації, що вплинули на подальший розвиток інститутів місцевої влади.

Історико-правовий підхід у дисертаційному дослідженні, як бачимо, виконує не лише описову, а й пояснювальну функцію, оскільки дає змогу виявити закономірності формування місцевого самоврядування, зумовлені політичними конфігураціями влади, правовими режимами та суспільними трансформаціями. Це, своєю чергою, створює підґрунтя для критичного осмислення сучасних реформ у сфері децентралізації та оцінки їх відповідності як історичним традиціям українського самоврядування, так і європейським стандартам місцевої демократії.

За словами дослідника О. Батанова, дослідження місцевого самоврядування потребує інтеграції історико-правового та теоретичного аналізу, що дає змогу виявити внутрішню логіку формування сучасних принципів організації муніципальної влади та простежити закономірності її розвитку [15, с. 15].

В науковій літературі існує різноманіття підходів до класифікації теорій місцевого самоврядування. Так, О. Кутафін та В. Фадєєв виділяють п'ять

основних теорій: теорію вільної громади (теорія природних прав громади), громадівську (громадівсько-господарську), державну теорію, теорію дуалізму муніципального управління та теорію соціального обслуговування [98 , с.254-255].

Історично першою науково обґрунтованою концепцією місцевого самоврядування була саме теорія вільної громади (або теорія природних прав громади). Її основи були сформульовані Г. Туре у доповіді щодо законопроєкту про реформу місцевого управління у Національних зборах Франції у 1790 р., а згодом відображені у Конституції Бельгії 1831 р., де вперше на рівні основного закону було закріплено положення про «особливу громадівську владу» [158, с. 178; 279].

У центрі концепції перебувала ідея природного права громади. Подібно до того, як людина володіє природними, невід'ємними правами, громада як органічне утворення має природне право на автономне існування, самоврядування та управління власними справами без втручання держави. Держава не створює громаду, а лише визнає її існування та законність її самовладдя. Відтак, поряд із трьома загальновизнаними гілками влади - законодавчою, виконавчою та судовою - теорія передбачала існування четвертої - громадівської (комунальної, муніципальної) влади [274, с. 12].

Ідеї природних прав громади розвивали у своїх працях видатні мислителі XIX ст. - Р. Оуен, Дж. С. Мілль, А. де Токвіль, Ш. Фур'є та інші. Р. Оуен вважав первинною одиницею майбутнього суспільного ладу самодостатню комуну, що мала функціонувати на принципах громадської власності, колективної праці та рівності її членів. Дж. С. Мілль трактував місцеву владу як інструмент політичної освіти громадян, що формує почуття відповідальності й участі у справах громади [306]. А. де Токвіль підкреслював, що народ як джерело влади здійснює її безпосередньо через громаду, яка є незалежною від держави та поступається їй лише частиною своєї автономії. Ш. Фур'є наголошував на праві автономних соціальних утворень («фаланг») на саморегуляцію без втручання центральної влади, що відображало ідею соціального прогресу через децентралізацію [39].

У межах цієї теорії поступово утвердилася концепція примату громади над державою - громада розглядалася як природна, історично первинна політична одиниця, яка передує державі і володіє власною владною компетенцією.

У політологічному контексті теорія вільної громади стала важливою складовою еволюції демократичних концепцій влади, заклавши основу для розуміння локальної демократії як самостійного рівня публічної влади. Її положення стали теоретичним підґрунтям принципів субсидіарності, децентралізації та політичного плюралізму. Теорія визначала громаду не лише як адміністративну, а як політичну спільноту громадян, що здатна до самоврядування, колективної відповідальності та участі у формуванні публічної політики.

Свій подальший розвиток ці положення знайшли у громадівській (громадівсько-господарській) теорії місцевого самоврядування, яка на відміну від попередньої зосереджувалася не на природному характері прав громади, а на недержавній (господарській) природі діяльності органів місцевого самоврядування [146].

Ця теорія місцевого самоврядування розглядала суспільство як федерацію громад та невеликих спільнот. Її ідеї розробляли німецькі науковці О. Гірке та В. Шеффнер [17, с. 18]. Основою цієї концепції стало протиставлення діяльності органів місцевого самоврядування державному управлінню, акцент на самостійності громад у вирішенні місцевих справ, перевага громадських інтересів над політичними, повна автономія органів самоврядування, тоді як державні органи відають лише державними справами. Громада, відповідно до цієї теорії, визначалася як елемент громадянського суспільства, що має власну компетенцію у сфері неполітичних відносин - соціально-господарських і місцевих громадських справ, у яких держава не втручається. Політичні питання залишалися у компетенції державної влади.

Незважаючи на прагнення обґрунтувати автономний статус громади, господарська теорія не набула широкого поширення через складність пояснення публічно-правового характеру багатьох функцій місцевих органів. Водночас

вона стала логічним розвитком ідей теорії вільної громади, пристосованим до ускладнення правових відносин у суспільстві та підвищення ролі держави як регулятора. Громадівська (громадівсько-господарська) теорія виступила об'єднуючою ланкою між ідеями автономії громади та сучасними підходами до поєднання місцевої самоврядності й державного регулювання.

Сутність самоврядування, на думку представників цієї теорії, полягала у тому, що місцеві органи здійснюють завдання, які самі перед собою ставлять, тобто вони не є органами держави, а виконують функції місцевого співтовариства. При цьому держава розглядалася як федерація громад, що отримує свої права від громади, а органи самоврядування залишаються незалежними та самостійними у межах закону.

Однак у практичному вимірі така концепція не набула широкого поширення. По-перше, громадське управління і місцеве самоврядування не можна повністю ототожнювати. По-друге, навіть у найдемократичніших державах неможливо повністю усунути державне втручання у місцеві справи. Незважаючи на це, громадівська теорія мала значне значення для формування політологічного розуміння автономії громади та федеративних принципів організації місцевої влади.

Державницька теорія місцевого самоврядування сформувалася як логічний етап розвитку концепцій XIX ст. і зосереджувала увагу на ролі держави як головного регулятора суспільних відносин. На відміну від попередніх підходів - теорії вільної громади та господарської теорії - вона виходила з того, що органи місцевого самоврядування є невід'ємною частиною системи державної влади та підпорядковані їй у межах закону. Сутність державницької концепції полягала у поєднанні автономії територіальних громад із державною координацією їх діяльності, що забезпечувало єдність правового поля, ефективність управління та реалізацію публічно-правових функцій на місцевому рівні.

Основними положеннями державницької теорії стали визнання держави головним гарантом правового статусу органів місцевого самоврядування, делегування місцевим органам чітко визначених законодавством повноважень,

підпорядкування місцевих органів центральним і регіональним органам влади у питаннях, що виходять за межі місцевих компетенцій, а також поєднання принципів автономії громади з публічно-правовою відповідальністю перед державою. Важливим аспектом цієї теорії є забезпечення гармонії між місцевими інтересами та національними пріоритетами, що сприяє ефективності, стабільності та правовій визначеності управлінських процесів.

Державницька теорія отримала широке поширення у континентальній Європі та лягла в основу сучасних систем місцевого самоврядування, де поєднуються самостійність громад і державний контроль, що забезпечує ефективне функціонування місцевих органів влади, реалізацію публічних завдань та інтеграцію місцевих ініціатив у національну правову та адміністративну систему [39; 279].

У науковому дискурсі теорія муніципального дуалізму розглядається як концептуальний синтез громадівського та державницького підходів до розуміння місцевого самоврядування. Вона виходить із положення про подвійну правову та функціональну природу органів місцевого самоврядування, які одночасно виступають інститутами самоорганізації територіальної громади та складовими механізму публічної влади.

З позицій цієї теорії автономія муніципальних органів є не абсолютною, а диференційованою залежно від характеру виконуваних повноважень. У сфері вирішення питань місцевого значення, пов’язаних із забезпеченням життєдіяльності громади, органи місцевого самоврядування діють самостійно, на власну відповідальність і в інтересах місцевого населення. Натомість у реалізації функцій, що мають загальнодержавне або політико-управлінське значення, вони фактично виконують роль провідників державної політики на місцях, діючи в межах делегованих повноважень та під контролем центральної влади. Теорія муніципального дуалізму обґрунтовує поєднання самоврядності та державного впливу в організації місцевої влади, що дозволяє узгодити інтереси територіальних громад із потребами держави в забезпеченні цілісності управління та єдності публічної влади. Саме ця концепція створює теоретичне

підґрунтя для сучасних моделей децентралізації, у яких місцеве самоврядування функціонує як відносно автономний, але водночас інституційно інтегрований елемент державної системи управління [279].

Теорія соціального обслуговування у контексті місцевого самоврядування та публічного управління розглядає діяльність органів влади насамперед як надання суспільно значущих послуг населенню. В її основі лежить уявлення про те, що держава й органи місцевого самоврядування мають функціонувати як інститути сервісного типу, орієнтовані на задоволення потреб громадян, а не лише на реалізацію владно-розпорядчих повноважень.

У межах цієї теорії територіальна громада виступає не пасивним об’єктом управління, а споживачем і водночас співучасником формування публічних послуг. Основний акцент робиться на якості, доступності, ефективності та адресності соціальних, адміністративних, освітніх, медичних, житлово-комунальних та інших послуг. Відповідно, ефективність публічної влади оцінюється не стільки за формальними управлінськими показниками, скільки за рівнем задоволеності населення результатами її діяльності.

Після аналізу п’яти базових теорій місцевого самоврядування доцільно перейти до узагальнюючого підходу, запропонованого українським дослідником О. Батановим, який здійснив більш системний і комплексний аналіз відповідної проблематики [12, с.12–55]. У наукових працях О. Батанов, поглиблюючи теоретичне осмислення природи місцевого самоврядування, виокремлює дев’ять концепцій, що відображають різні підходи до розуміння його сутності, ролі та місця в системі публічної влади. До них належать: громадська (громадівська), державна (державницька), соціологічна, теорія муніципального соціалізму, органічна, соціально-класова, теорія соціального обслуговування, теорія муніципального дуалізму та теорія вільної громади.

Проте, загалом, сучасні науковці здебільшого узгоджуються з виділенням трьох ключових підходів: громадівської, державницької та теорії муніципального дуалізму (громадівсько-державницької), що дозволяє поєднувати автономію громад із ефективним державним контролем.

Теорії місцевого самоврядування дозволяють розкрити ідейно-концептуальні основи формування різних моделей, пояснити їх еволюцію, взаємозв'язок із державною владою та специфіку реалізації принципів децентралізації. Питання моделей місцевого самоврядування розглядаються як складова ширшого поняття - теорій місцевого самоврядування. У межах цих теорій особливо чітко проявляється правова природа місцевого самоврядування та способи її тлумачення в конкретних моделях, що відображають різні підходи до організації та функціонування місцевих інститутів влади [243, с.665]. Якщо моделі відображають практичні форми організації місцевої влади у конкретних політико-правових системах, то теорії забезпечують наукове підґрунтя для їх інтерпретації й оцінки з позицій демократичного врядування, субсидіарності та участі громадян.

Стосовно основних моделей місцевого самоврядування, то в сучасній науковій літературі виокремлюють п'ять: англосаксонську, континентальну, скандинавську, іберійську та «радянську», які відрізняються ступенем автономії громад і роллю держави у місцевих справах [39, с.121].

Англосаксонська (англо-американська) модель передбачає функціонування органів місцевого самоврядування на всіх рівнях управління - від села до області - без паралельних органів державної виконавчої влади. Місцеві органи можуть виконувати окремі державні функції за потреби. Переваги цієї системи полягають у високому рівні автономії органів самоврядування, безпосередній участі громадян у прийнятті рішень та швидкому реагуванні на локальні потреби. Водночас її недоліком є можливий дисбаланс між місцевими ініціативами та загальнодержавною політикою, а також ризик недостатньої координації з державними стратегічними програмами [253, с.134].

Романо-германська (континентальна) модель місцевого самоврядування у теоретичному вимірі базується на взаємодії та взаємодоповнюваності інститутів місцевого державного управління і місцевого самоврядування. Для неї характерне поєднання елементів самостійності територіальних громад із механізмами адміністративної координації та ієрархічної залежності органів

нижчого рівня від органів вищого рівня публічної влади, що забезпечує цілісність державного управління на місцях [193, с.196]. Переваги цієї моделі полягають у поєднанні автономії громад із контролем держави, дотриманні загальнодержавних стандартів та централізованому плануванні ресурсів. Водночас вона має недоліки у вигляді бюрократизації та обмеження місцевої ініціативи

Іберійська модель місцевого самоврядування за своїми концептуальними засадами є близькою до континентальної моделі та ґрунтується на поєднанні виборності й адміністративної інтеграції органів місцевої влади. У межах цієї моделі представницькі органи, сформовані шляхом загальних виборів, а також вищі посадові особи місцевого самоврядування поєднують у своїй діяльності функції голови ради та керівника виконавчих структур. Водночас характерною рисою іберійської моделі є інституційне залучення центральної влади до формування місцевого управління, що проявляється у затвердженні ключових муніципальних посадових осіб як представників держави на відповідній території та наданні їм повноважень щодо нагляду й контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування [194, с.391]. Така система поєднує демократичну легітимність органів влади з контролем держави, сприяє вирівнюванню соціально-економічних диспропорцій і забезпечує стабільність управлінської системи. Проте автономія місцевих органів залишається обмеженою через залежність від центральної влади.

«Радянська» модель відрізнялася майже повною підконтрольністю місцевих органів центральній владі. Автономія громад була формальною, реальна влада та розподіл ресурсів зосереджувалися у державних структурах. Ця система характеризувалася централізованим адмініструванням, обмеженою участю громадян у прийнятті рішень і слабким розвитком локальної демократії.

Незважаючи на різницю в організаційних принципах, сучасні демократичні системи, зокрема англосаксонська та континентальна, забезпечують широкі повноваження місцевих органів, фінансову самостійність і захист прав у судовому порядку. Скандинавська модель поєднує традиції

громадівської автономії з укрупненням територіальних громад, а іберійська – централізацію з законодавчим забезпеченням місцевих повноважень. Аналіз цих систем свідчить, що пряме протиставлення місцевого самоврядування державі є надмірним і не відповідає потребам демократичного управління. Інтеграція державного та недержавного елементів у місцевому самоврядуванні, яка лежить в основі громадівсько-державницької теорії, дозволяє усувати роздвоєння влади, підвищувати участь громадян у місцевому управлінні, формувати спільні інтереси населення та держави, розвивати правосвідомість і підвищувати ефективність управління [39, с.120].

Аналіз зазначених моделей дозволяє зробити висновок, що для української системи місцевого самоврядування доцільним є поєднання ключових елементів: забезпечення автономії громад, як в англосаксонській системі; контроль та координація на регіональному рівні, як у романо-германській; а також виборність керівництва із можливістю державного затвердження, як в іберійській системі. Такий комбінований підхід дає змогу забезпечити баланс між ефективністю, підзвітністю та автономією місцевих органів влади, а також адаптувати європейські стандарти до українських політичних, економічних і соціокультурних умов.

Політологічний та соціологічний підходи у дослідженні місцевого самоврядування передбачають аналіз політичних процесів, взаємодії влади та громади, а також соціальних факторів, що впливають на функціонування органів місцевої влади. Вони дозволяють оцінити рівень участі громадян у прийнятті рішень, ступінь політичної активності населення, ефективність інструментів прямої та представницької демократії, а також вплив соціально-економічних та культурних чинників на розвиток місцевих інститутів.

Інституційний підхід є одним із ключових методів аналізу феномену місцевого самоврядування, оскільки дозволяє дослідити його генезу, структурні характеристики та нормативно-правові засади функціонування. У межах цього підходу місцеве самоврядування розглядається як соціально-політичний

інститут, що формує систему сталих норм, цінностей і практик, спрямованих на забезпечення публічних інтересів громади.

Інститут місцевого самоврядування, у цьому контексті, постає не лише як адміністративна система управління, а як комплекс суспільних норм, традицій і цінностей, покликаних забезпечувати ефективне задоволення потреб громадян та підтримувати баланс між владою і суспільством. Для глибшого розуміння його еволюції застосовується історичний метод, який дає змогу простежити динаміку становлення самоврядних практик, виявити закономірності розвитку інституційної автономії та їхній вплив на політичну культуру різних епох.

Дослідження політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в Україні потребує використання комплексного методологічного підходу, який поєднує різноманітні методи, які, в свою чергу, забезпечують об’єктивність, всебічність та системність аналізу. Такий підхід забезпечує комплексне осмислення проблем розвитку муніципальних інститутів, їх функціонування та адаптації до європейських стандартів.

Багаторівнева ієрархічна концепція методологічного знання розглядає методологію як системне утворення, де на верхньому рівні знаходиться філософська методологія з її загальними принципами пізнання, далі розташовується загальнонаукова методологія з універсальними принципами та методами, а нижчі рівні включають міждисциплінарні та галузеві методології, що забезпечують специфіку досліджень у конкретних наукових сферах. Ця структура узагальнює філософські принципи, закони та категорії логіки, загальнонаукові методи та інструменти окремих дисциплін, що дозволяє поєднувати абстрактні гносеологічні засади з практичними способами збору й аналізу даних, забезпечуючи системність, обґрунтованість і комплексність наукового дослідження [280, с.38].

Застосування методів індукції та дедукції. дозволило поєднати теоретичний аналіз політичних інститутів із вивченням конкретних політичних процесів, що визначають характер взаємодії державної влади та місцевого самоврядування в умовах демократичної трансформації.

Індуктивний метод - це спосіб наукового пізнання, що передбачає формування імовірнісних узагальнень щодо загальних зв’язків і властивостей явищ, а також висунення гіпотетичних пояснень їхніх причинно-наслідкових залежностей на основі аналізу окремих емпіричних фактів. У сучасному науковому дискурсі індуктивна логіка зосереджується передусім на обґрунтуванні ступеня підтвердження гіпотез наявними даними, при цьому її методологічний інструментарій інтегрується з принципами та формалізмом теорії ймовірностей [90].

Індуктивний метод у політичному вимірі використовується для узагальнення емпіричного матеріалу, який відображає реальні практики політичного управління на місцевому рівні, динаміку політичної участі громадян, особливості взаємодії партій, місцевих еліт і громадських організацій у процесі прийняття рішень. Через індуктивний підхід виявляються політико-інституційні чинники, що впливають на ефективність функціонування органів місцевого самоврядування, зокрема рівень політичної культури, якість політичного представництва, розвиток місцевої демократії та ступінь децентралізації. Узагальнення конкретних фактів, практик і нормативних рішень дозволяє сформулювати висновки про тенденції становлення місцевого самоврядування як інституту публічної влади, орієнтованого на участь громадян у прийнятті політичних рішень.

Дедукція - це спосіб наукового дослідження, який полягає у логічному виведенні часткових і конкретних положень із загальних теоретичних засад, таких як аксіоми, постулати чи закони. Отримані в такий спосіб висновки мають логічно необхідний характер і підлягають подальшій емпіричній перевірці з метою підтвердження їхньої істинності [53].

Дедуктивний метод забезпечив можливість застосування загальних теоретичних концепцій до аналізу конкретних українських реалій. На основі положень політичної теорії держави, принципів європейської демократії участі, субсидіарності та належного врядування здійснюється дослідження того, як

загальні політичні закономірності відображаються у структурі місцевої влади та у взаємодії між центральними і місцевими органами.

Дедуктивний підхід дає змогу пояснити процеси політичної інституціоналізації місцевого самоврядування, його роль у зміцненні політичної легітимності державної влади та в розвитку демократичних практик на місцевому рівні. Поєднання індукції та дедукції дозволяє не лише встановити логічну послідовність і наукову обґрунтованість дослідження, а й поглибити політичне розуміння місцевого самоврядування як інституту влади, що формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників – від трансформації політичної системи України до впровадження європейських стандартів демократичного врядування. Такий підхід забезпечує комплексне бачення місцевого самоврядування як політичного механізму реалізації демократії участі та простору формування нової культури політичної відповідальності громадян.

Аналіз - є універсальним науковим поняттям і водночас методом пізнання, що має широке застосування в різних галузях знання. У загальнонауковому вимірі аналіз розуміється як метод дослідження складних об’єктів, який полягає у виокремленні їхніх структурних елементів, властивостей, функцій, взаємозв’язків або підсистем з метою детального та поглибленого вивчення.

Метод аналізу використовується для дослідження різноманітних явищ, процесів і систем як у теоретичних, так і в прикладних науках. Залежно від дослідницьких завдань і методологічних підходів застосовуються різні різновиди аналізу, зокрема системний, кількісний, функціональний, кластерний та інші.

У філософсько-логічному аспекті аналіз виступає як мисленнєва процедура, спрямована на пізнання об’єкта шляхом його абстрактного поділу на складові частини. Він є логічним прийомом, протилежним синтезу, та дає змогу розкласти цілісні утворення на простіші компоненти, складні явища - на елементарні прояви, а поняття - на сукупність істотних ознак, що забезпечує глибше теоретичне осмислення досліджуваної проблеми [2].

Застосування аналізу дозволило розчленувати досліджуване явище на окремі структурні елементи – політичні, правові, інституційні та управлінські. Це дало змогу з'ясувати особливості функціонування місцевих органів влади, визначити рівень політичної автономії територіальних громад, простежити взаємозв'язки між місцевими і центральними органами державної влади, а також виявити суперечності між задекларованими принципами децентралізації та реальною практикою управління. Аналіз нормативно-правових документів – включає вивчення Конституції України, законів про місцеве самоврядування. Цей метод дозволяє дослідникам визначити структуру місцевих органів влади, їх правовий статус, повноваження та взаємодію з громадою. Наприклад, аналіз Статей 140–145 Конституції України дає змогу виявити конституційні гарантії автономії територіальних громад, компетенцію місцевих рад та правові механізми захисту місцевого самоврядування.

Метод синтезу забезпечував узагальнення отриманих результатів аналізу та відновлення цілісного уявлення про систему місцевого самоврядування. Його застосування дало змогу інтегрувати політичні, правові й адміністративні аспекти дослідження, що дозволило сформулювати узагальнену модель політико-інституційних чинників розвитку місцевого самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції.

На сучасному етапі наукове порівняння виступає одним із найпоширеніших методів дослідження, який дозволяє визначати кількісні та якісні характеристики об'єктів і явищ, систематизувати їх, здійснювати класифікацію, упорядковувати та оцінювати зміст різних процесів. Такий метод забезпечує всебічний аналіз і сприяє формуванню обґрунтованих наукових висновків [104, с.163; 105, с.177]. Порівняльне дослідження має багаторівневу структуру, що передбачає одночасний аналіз явищ на різних рівнях - від окремих елементів та локальних практик до системних закономірностей та загальних тенденцій [103, с.59].

Методологічний інструментарій порівняльного аналізу політичних феноменів ґрунтується на виявленні подібних і відмінних характеристик

досліджуваних об’єктів, використанні дедуктивних теоретичних моделей політичних інститутів, а також індуктивних процедур їхньої емпіричної перевірки. Збір і систематизація даних при цьому здійснюються із застосуванням діахронно-історичного та синхронно-функціонального підходів, що забезпечує комплексність і наукову обґрунтованість порівняльних досліджень [63; 64].

Застосування компаративістського методу у дослідженні місцевого самоврядування має особливо важливе практичне значення для України. Воно дає змогу науково обґрунтувати напрями реформування муніципальної системи, підвищити її ефективність, відкритість і підзвітність, гармонізувати національне законодавство з європейськими стандартами Ради Європи та сприяти інтеграції українських громад у спільний європейський простір. Зокрема, порівняльний аналіз дозволяє визначити оптимальні механізми делегування повноважень між рівнями публічної влади, розробити ефективні фінансові та матеріальні інструменти підтримки місцевих громад, а також упровадити стандарти участі громадян у процесах прийняття рішень і демократичного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. У результаті такий підхід сприяє формуванню сучасної моделі місцевого самоврядування, побудованої на засадах субсидіарності, прозорості та відповідальності.

Аксіологічний (ціннісний) метод дав змогу оцінювати місцеві процеси крізь призму соціальних цінностей, враховуючи історичний і цивілізаційний контекст, а також взаємозв’язок політико-правової організації місцевого самоврядування з соціально-економічними та культурними чинниками [15, с. 155].

Абдуктивний метод у дослідженні місцевого самоврядування передбачає здобуття політичної та соціальної інформації через безпосереднє ознайомлення з об’єктом дослідження, процесами та явищами суспільного життя. Він дозволяє виявляти актуальні проблеми та потреби територіальної громади шляхом спостереження та неформальної взаємодії з її членами, що забезпечує глибше розуміння локальної соціально-політичної дійсності [77, с. 15–16].

Метод моделювання є важливим інструментом у дослідженні процесів місцевого самоврядування, оскільки дозволяє відтворити динаміку функціонування інститутів влади та прогнозувати наслідки управлінських рішень у різних соціально-політичних умовах. Моделі дозволяють досліджувати сценарії розвитку громади, оцінювати ефективність реалізації стратегій розвитку, а також визначати потенційні ризики та механізми їх мінімізації [284].

Використання усіх цих методів забезпечує науково обґрунтований аналіз політико-інституційних чинників, дозволяє виділити основні тенденції розвитку місцевого самоврядування та сформулювати практичні рекомендації щодо його вдосконалення.

У сучасних дослідженнях організації та функціонування органів місцевого самоврядування дедалі більшого значення набуває системне застосування загальнонаукових і спеціально-наукових принципів пізнання, зокрема принципів науковості, історизму, комплексності та всебічності аналізу. Це передбачає врахування історичної еволюції інститутів місцевої влади, їх правового закріплення, функціонального навантаження та реальної управлінської практики.

Поєднання теоретичних узагальнень із аналізом практичного досвіду діяльності органів місцевого самоврядування дозволяє забезпечити цілісне й багатовимірне розуміння їх ролі та значення в системі публічної влади України, а також окреслити перспективи подальшого інституційного розвитку в умовах децентралізації та європейської інтеграції.

У дисертаційному дослідженні принципи науковості виступають ключовою методологічною основою, що забезпечує об’єктивне, системне та достовірне вивчення політико-інституційних чинників організації місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції України. Застосування цих принципів проявляється у кількох взаємопов’язаних вимірах.

По-перше, об’єктивність передбачає аналіз місцевого самоврядування на підставі перевірених фактів, офіційних даних та нормативно-правових джерел. Це дозволяє уникати суб’єктивних оцінок і домислів при дослідженні взаємодії

державних органів, територіальних громад, громадянських інститутів та політичних суб’єктів у процесах прийняття рішень.

По-друге, системність наукового підходу забезпечує комплексну оцінку політико-інституційних чинників, об’єднуючи аналіз історичних, інституційних, нормативних та соціально-політичних аспектів функціонування місцевих органів влади. Завдяки цьому принципу можна виявити закономірності розвитку місцевого самоврядування, простежити еволюцію повноважень та механізмів взаємодії на різних рівнях управління.

По-третє, послідовність і логічність дослідження проявляються у чіткій структурі дисертаційної роботи: від аналізу історичних передумов до оцінки політичних механізмів взаємодії центральної та місцевої влади та впливу євроінтеграційних реформ на автономію територіальних громад.

Дотримання принципів науковості у дисертаційному дослідженні дозволяє забезпечити наукову обґрунтованість висновків, системність аналізу та об’єктивну оцінку політико-інституційних чинників, що визначають організацію та функціонування місцевого самоврядування в сучасних умовах України.

Отже, обрані теоретичні підходи та методологія дослідження формують цілісну та науково обґрунтовану методологічну основу, яка забезпечує комплексний аналіз системи місцевого самоврядування в Україні. Їх застосування дозволяє здійснити об’єктивну оцінку сучасного стану інституційної та нормативно-правової структури місцевого самоврядування, виявити ключові політико-інституційні суперечності та дисфункції у її функціонуванні, а також визначити чинники, що впливають на ефективність реалізації місцевої влади в умовах демократичної трансформації держави. Окрім того, це сприяє глибшому розумінню політичної природи місцевого самоврядування як складової політичної системи держави, а також його ролі у процесах децентралізації та демократизації влади. Науково-методологічна база дослідження забезпечує можливість не лише констатувати наявні проблеми, а й аргументовано обґрунтувати напрями подальшої модернізації системи місцевого самоврядування відповідно до принципів субсидіарності, демократії участі,

належного врядування та європейських стандартів, визначених у нормативних актах і рекомендаціях Ради Європи.

1.3. Політико-правове регулювання місцевого самоврядування

Політико-правове регулювання місцевого самоврядування становить фундаментальну основу його інституційного функціонування та розвитку як одного з базових елементів демократичної організації публічної влади. Саме в межах нормативно-правового поля визначаються правовий статус органів місцевого самоврядування, обсяг їхніх повноважень, засади взаємодії з органами державної влади, а також форми реалізації прав і законних інтересів територіальних громад. Водночас політичний вимір такого регулювання виявляється через вплив державної політики, характер політичного режиму, рівень демократизації суспільства та спрямованість реформ у сфері публічного врядування. В умовах сучасної трансформації української політичної системи особливого значення набуває приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів місцевої демократії, субсидіарності та належного врядування. У цьому контексті аналіз політико-інституційного регулювання місцевого самоврядування дає змогу виявити не лише нормативні засади його функціонування, а й ключові тенденції інституційної модернізації місцевої влади в Україні.

Проголошення «Декларації про державний суверенітет України» та «Акту проголошення незалежності України» стало початком формування новітньої політичної системи, розвиток якої спрямований на становлення демократичної та правової держави.

Однією з фундаментальних складових такої системи та необхідним елементом сучасної суспільної структури є місцеве самоврядування [248]. Воно виступає системою організації та діяльності громадян, яка забезпечує самостійне

вирішення населенням питань місцевого значення, управління комунальним майном та реалізацію інтересів усіх жителів відповідної території.

«Всесвітня Декларація місцевого самоврядування», прийнята 26 вересня 1985 р. в Ріо-де-Жанейро на XXVII Міжнародному конгресі Всесвітнього Союзу органів місцевого самоврядування, є ключовим міжнародним документом, що визначає стандарти і принципи функціонування місцевих органів влади. Декларація закріплює право і обов'язок органів місцевого самоврядування здійснювати управління локальними справами в межах закону, під власну відповідальність та в інтересах місцевого населення. Вона підкреслює важливість автономії місцевих органів влади, децентралізації повноважень, участі громадян у прийнятті рішень та забезпеченні прозорості і підзвітності місцевого управління. Декларація слугує орієнтиром для законодавства держав у сфері самоврядування, сприяє зміцненню демократичних інститутів і формуванню ефективних механізмів місцевого управління [164, с.101].

Сучасний етап розвитку державності робить особливо актуальним дослідження політико-інституційного регулювання місцевого самоврядування. У цьому контексті важливе значення набуває звернення до основоположних європейських документів, що визначають стандарти функціонування місцевих органів влади та розвиток муніципальної політики. Одним із таких ключових документів є «Європейська Хартія місцевого самоврядування», ухваленим 15 жовтня 1985 р. у місті Страсбург (Франція) [165, с.108] та відкритим для підписання державами – членами Ради Європи. Документ набрав чинності 1 вересня 1988 року, а Україна ратифікувала його 15 липня 1997 р., що стало важливим кроком інтеграції держави до системи європейських стандартів у сфері місцевого самоврядування. Хартія відображає накопичений європейський досвід формування ефективної системи місцевого та регіонального управління і розглядається як одна з ключових основ демократичного устрою держави.

Структурно «Європейська хартія місцевого самоврядування» складається з преамбули та 17 статей, об'єднаних у три логічні блоки. Вони охоплюють основоположні принципи організації місцевого самоврядування, визначають

права та обов’язки місцевих органів влади, а також регламентують механізми їх взаємодії з державними структурами. Прийняття Хартії відображає прагнення європейських держав створити уніфіковану систему принципів і гарантій місцевої автономії, що стало ключовою основою демократичного врядування на європейському континенті [301].

В основі «Європейської хартії місцевого самоврядування» закладено класичний принцип субсидіарності, який сформувався в європейській соціальній філософії ще в середні віки, хоча практична реалізація цієї ідеї розпочалася лише у ХХ ст.. Згідно з принципом субсидіарності, питання, які можуть ефективно вирішуватися на низових рівнях управління, не повинні передаватися на вищі щаблі. Місцевим спільнотам слід делегувати якомога більше управлінських завдань, а втручання держави має здійснюватися лише там, де воно є необхідним. У самій Хартії субсидіарність визначено так: «…здійснення публічних повноважень, як правило, має переважно покладатися на органи влади, близькі до громадян» [70].

Відповідно до «Європейської хартії місцевого самоврядування», сфера компетенції органів місцевого самоврядування охоплює низку ключових положень, що визначають їхню автономію та функціональні повноваження. Відповідно до документа, головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом, при цьому вони мають право в межах правового поля самостійно вирішувати питання, що не віднесені до компетенції інших органів влади. Документ закріплює принцип субсидіарності, згідно з яким публічні функції мають здійснюватися тими органами влади, які є найбільш наближеними до громадян. Окремо підкреслюється, що повноваження органів місцевого самоврядування повинні бути повними і виключними та не можуть бути обмежені або скасовані іншими рівнями влади інакше як у випадках, передбачених законом. Крім того, у процесі підготовки та прийняття рішень, що безпосередньо стосуються місцевого самоврядування, передбачене обов’язкове проведення консультацій із відповідними органами у своєчасній та належній формі [70].

Документ також конкретизує умови здійснення функцій на місцевому рівні (Стаття 7). По-перше, мандат місцевих обраних представників забезпечує вільне виконання ними покладених на них повноважень. По-друге, передбачено належне фінансове відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням мандату, а також компенсацію втрачених доходів або винагороду за виконану роботу, включно із забезпеченням соціального захисту. По-третє, будь-які функції та діяльність, які несумісні з мандатом місцевого обраного представника, визначаються законом або базовими правовими принципами [70].

Хартія закріплює низку ключових принципів демократичного врядування, серед яких конституційне або законодавче визнання місцевого самоврядування як невід'ємної складової публічної влади; територіальна, організаційна та функціональна автономія органів місцевого самоврядування; принцип виборності місцевих рад, що забезпечує політичну легітимність органів місцевої влади; фінансова самостійність, яка гарантує реальну здатність органів самоврядування виконувати покладені на них повноваження; а також право на судовий захист місцевої автономії у разі її порушення державними структурами.

На думку В. Кравченка, аналіз принципів «Європейської хартії місцевого самоврядування» засвідчує їх часткову імплементацію в конституційно-правову систему України. Найповніше реалізованими є принципи законодавчого визнання місцевого самоврядування та його підзаконності, тоді як більшість інших положень Хартії залишаються недостатньо відтвореними на рівні правозастосовної практики. Зокрема, принцип реальності місцевого самоврядування обмежується існуванням біцентристської моделі територіальної організації влади, що ускладнює розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчою владою. У результаті принципи автономності, субсидіарності та адаптації делегованих повноважень до місцевих умов реалізуються непослідовно, а низка питань, пов'язаних із територіальною цілісністю громад і міжінституційною взаємодією, залишається проблемною [117, с.56-59].

Дослідник Ю. Ключковський акцентує увагу на таких принципах, які здійснюють регулювання місцевого самоврядування: принцип адміністративної автономії місцевого самоврядування, принцип законності, принцип верховенства права, принцип субсидіарності, територіальний принцип, принцип пропорційності, принцип виборчого права [99;100].

У політичному вимірі «Європейська хартія місцевого самоврядування» закріплює визнання місцевого рівня влади як самостійного суб'єкта публічної політики. Він не обмежується виконанням адміністративних функцій, а формує власні політичні пріоритети, реалізує програми розвитку та використовує механізми громадської участі й контролю. Таким чином, місцеве самоврядування виступає не як складова державного апарату, а як інструмент реалізації народовладдя та політичної суб'єктності громадян.

У контексті європейської політики децентралізації Хартія слугувала нормативним підґрунтям для розвитку концепції «Європи регіонів», де кожна територіальна громада визнається активним учасником соціально-економічного та політичного розвитку. Положення Хартії заклали основи нової управлінської парадигми, заснованої на партнерстві між державою, органами місцевого самоврядування та громадянським суспільством, що забезпечує горизонтальні взаємозв'язки, підзвітність і прозорість публічної влади.

У науково-політичному вимірі «Європейська хартія місцевого самоврядування» визначає зміст поняття місцевої демократії як системи, що ґрунтується на автономії, відкритості та підзвітності муніципальної влади перед громадою. Документ підкреслює значення партисипаторного врядування, передбачаючи активну участь громадян у процесах прийняття рішень через місцеві вибори, громадські слухання, ініціативи та консультації, що сприяє підвищенню довіри до влади та ефективності реалізації місцевої політики. Водночас Хартія має не лише юридичне, а й ідеологічно-політичне значення: вона виступає декларацією демократичних цінностей, орієнтованих на розвиток громадоцентричної моделі врядування, де громада є первинним носієм публічної влади. Її імплементація забезпечила формування сталих систем місцевої

демократії у державах-членах Ради Європи на основі принципів автономії, субсидіарності та відповідальності [303].

Для України ратифікація «Європейської хартії місцевого самоврядування» стала ключовим етапом у розвитку сучасної політики децентралізації, зміцненні інститутів місцевої демократії та модернізації системи публічного управління. Норми Хартії були імплементовані у Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), а також інтегровані в програми реформування територіальної організації влади та концептуальні документи, спрямовані на підвищення ефективності муніципального управління.

У контексті реформ децентралізації значну роль відіграють міжнародні документи, що встановлюють стандарти розвитку місцевого та регіонального самоврядування, планування та участі громадян у публічному житті. Серед таких ключових документів можна виділити «Європейська хартія урбанізму», «Європейську Хартію регіонального самоврядування», «Хартію участі молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні» та «Європейську Хартію міст», які формують правові та організаційні рамки для впровадження європейських практик у національному середовищі [25, с.84] (Табл.1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльна таблиця європейського законодавства в сфері місцевого самоврядування

Документ / Рік прийняття	Основна мета	Об’єкт регулювання	Суб’єкти	Механізми участі громадян	Гарантії та відповідальність	Ключові особливості
Європейська хартія місцевого самоврядування, 1985	Забезпечення ефективної системи місцевого та регіонального самоврядування	Місцеві та регіональні органи влади	Місцеві та регіональні органи, громадяни	Передбачає участь громадян через органи місцевого самоврядування	Захист прав органів самоврядування, гарантії автономії	17 статей, 3 частини; закріплює принципи децентралізації та автономії громад; Україна ратифікувала 1997 р.
Європейська декларація	Визначення комплексних умов	Міські поселення	Мешканці міст, органи	Участь громадян через права на	Правова та екологічна безпека, економічна	Кадастр прав мешканців; права на

прав міст, 1992	сталого розвитку та прав мешканців міст		місцевої влади	політичне життя, співробітництво між містами	рівноправність	роботу, житло, культуру, спорт, розвиток особистості, якісну архітектуру

Продовження таблиці 1.1

Європейська хартія міст, 1992	Надання практичних рекомендацій органам місцевого самоврядування	Міста та муніципалітети	Міські органи влади, громади	Практичні інструменти управління, участь громадян у розвитку міста	Підтримка міст, які реалізують принципи Хартії	4 сфери: покращення фізичного середовища, відновлення житлового фонду, соціальні та культурні умови, участь громадськості
Європейська хартія про участь молоді в муніципальному і регіональному житті, 1994	Забезпечення участі молоді у місцевому самоврядуванні	Молодь, муніципальні та регіональні органи	Молодь, органи місцевої влади	Забезпечення реальної участі молоді у прийнятті рішень, громадська активність	Процесуальні гарантії реалізації принципів участі	Складається з двох частин: принципи участі та процесуальні механізми їх реалізації
Європейська хартія регіонального самоврядування, 1999	Визначення принципів регіонального самоврядування	Регіони та регіональні органи влади	Регіональні органи влади, громади	Взаємодія органів влади та громад, участь у регіональному управлінні	Захист регіонального самоврядування, фінансування регіонів	

Створена автором на основі опрацювання джерел [301-303]

«Європейська хартія урбанізму» (1992) визначає основні принципи розвитку міст, спрямовані на поліпшення умов проживання населення та відновлення міської інфраструктури з урахуванням природного середовища. Документ підкреслює важливість участі громадськості у формуванні міського простору, а також закладає принципи ефективного міського управління для органів місцевої влади та державних установ країн – членів Ради Європи. Його впровадження сприяє сталому розвитку міст, забезпеченню належної транспортної та соціальної інфраструктури, охорони навколишнього середовища, а також розвитку культури, спорту та соціальних послуг із врахуванням інклюзивного підходу [12, с.124].

Важливу роль відіграє також і «Європейська декларація прав міст» [68], ухвалена у 1992 році в місті Страсбург. Цей міжнародний документ окреслив комплекс принципів та умов, необхідних для сталого розвитку та ефективного функціонування міських поселень у сучасних соціально-економічних і екологічних умовах .

Науково декларацію можна розглядати як «кадастр прав» мешканців міст, який встановлює базові стандарти життя урбанізованих спільнот та формує орієнтири для реалізації муніципальної політики на національному і регіональному рівнях. Документ визнає ряд фундаментальних прав, що забезпечують всебічний розвиток особистості та громади. Серед них особливе значення мають право на правову безпеку, що гарантує захист громадян від протиправних дій та доступ до судового і адміністративного захисту; право на екологічну безпеку, що передбачає створення сприятливого довкілля та раціональне використання природних ресурсів; право на працю та економічний розвиток, яке забезпечує доступ до зайнятості, підприємництва та участі у місцевих економічних ініціативах; право на житло, що забезпечує безпечні та належні умови проживання; а також право на безпечний рух, що передбачає організацію транспортної інфраструктури й охорону життя та здоров’я громадян.

Окремий блок «Європейської декларації прав міст» присвячено соціальним і культурним правам, серед яких виділяють право на охорону

здоров’я, освіту, спорт, дозвілля та культурне життя. Ці положення спрямовані на формування здорового способу життя, культурного розвитку та соціальної інтеграції мешканців міських спільнот. Принцип інтеграції різних культур відображає сучасні тенденції мультикультуралізму, соціальної згуртованості та толерантності, які є необхідними для гармонійного співіснування в урбанізованому середовищі. Значну увагу в декларації приділено праву на участь у політичному житті та місцевому управлінні, що передбачає активну громадянську участь у процесі прийняття рішень, формуванні муніципальної політики та здійсненні контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

«Європейська хартія про участь молоді в муніципальному і регіональному житті» [302] є важливим міжнародно-правовим актом, що визначає засади інституційного залучення молодого покоління до процесів місцевої демократії та врядування. Документ окреслює концептуальні рамки молодіжної політики у межах Ради Європи, спрямовані на розширення правових та політичних можливостей участі молоді у процесах прийняття рішень на локальному та регіональному рівнях.

Хартія складається з двох взаємопов’язаних частин, які формують цілісну систему регулювання участі молоді у житті громад. Перша частина визначає базові принципи, реалізація яких органами місцевої влади на практиці забезпечує активну участь молодих громадян у функціонуванні територіальних громад, формуванні політики розвитку та стимулює зростання громадянської самосвідомості і соціальної активності молоді. Принципи спрямовані на розвиток компетентностей, підтримку молодіжних ініціатив, забезпечення доступу до освіти та працевлаштування, а також на гарантування рівних можливостей участі у процесах ухвалення рішень у політичній, культурній та соціальній сферах.

Друга частина Хартії присвячена механізмам практичної реалізації зазначених принципів. Вона визначає інституційні форми участі молоді, зокрема проведення консультацій, створення дорадчих органів, молодіжних рад,

парламентів, форумів та платформ для взаємодії між місцевими органами влади, громадськими організаціями та молодими громадянами. Такий підхід сприяє формуванню стійкої системи діалогу між владою та молоддю, що є передумовою ефективного функціонування демократичного врядування на місцевому рівні.

Науковий аналіз положень «Європейської хартії про участь молоді в муніципальному і регіональному житті» дозволяє розглядати її як ефективний інструмент реалізації принципів партисипативної демократії. Документ окреслює нормативно-ціннісні засади молодіжної участі, сприяючи розвитку демократичної культури, міжпоколіннєвого діалогу та соціальної відповідальності в громадах. Впровадження положень Хартії забезпечує формування активного громадянства, розвиток лідерського потенціалу молоді та створення ефективної системи взаємодії між органами публічної влади та молодіжними інституціями [302].

Реалізація положень «Європейської хартії про участь молоді в муніципальному і регіональному житті» підкреслює важливість залучення громадян до прийняття рішень на локальному рівні та формування активного громадянства, що є невід'ємним елементом демократичного врядування. Ці положення створюють передумови для розширення компетенцій та автономії місцевих і регіональних органів влади, забезпечуючи більш гнучку та адаптивну систему управління.

У цьому контексті природним продовженням є звернення до «Європейської хартії регіонального самоврядування» [303], яка визначає основні принципи організації, функціонування та розвитку системи самоврядування на регіональному рівні. Прийнята у 1999 році під егідою Ради Європи, «Європейська хартія регіонального самоврядування» продовжує концептуальну лінію «Європейської хартії місцевого самоврядування» 1985 р., поширюючи її принципи на регіональний рівень та формуючи нормативно-правову основу багаторівневої системи демократичного врядування.

Документ складається з 28 статей, об'єднаних у три логічні частини, які систематизують засади регіональної автономії, визначають повноваження

органів регіональної влади та встановлюють механізми їхньої взаємодії з центральними державними структурами. Зокрема, Хартія закріплює принципи субсидіарності, пропорційності та фінансової самостійності регіональних органів влади, що покликано забезпечити ефективне управління територіями та сприяти збалансованому соціально-економічному розвитку регіонів [303].

Документ визначає стандарти управління, участі громадськості та співробітництва між регіонами, що сприяє підвищенню якості публічного управління та демократичної легітимності рішень на регіональному рівні. Хартія спрямована на посилення самостійності регіональних органів влади та встановлення чітких правових рамок їх функціонування. Вона підкреслює необхідність забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень на регіональному рівні, створення ефективних механізмів співпраці між регіонами та центральною владою, а також дотримання принципів підзвітності й прозорості. Впровадження положень документа сприяє гармонізації стандартів управління, розвитку регіональної демократії та підвищенню якості публічних послуг [301].

У науковому вимірі «Європейська хартія регіонального самоврядування» виконує подвійну функцію. По-перше, вона слугує нормативною основою для гармонізації національних законодавств у сфері регіонального управління із загальноєвропейськими стандартами, забезпечуючи уніфікацію принципів організації та функціонування регіональної влади. По-друге, Хартія виступає концептуальним орієнтиром для формування політики децентралізації, сприяє підвищенню ефективності, прозорості та підзвітності органів регіональної влади, визначає стандарти взаємодії між центральними та регіональними інституціями і створює умови для сталого розвитку територій.

«Європейська хартія міст», прийнята Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи, визначає основні права та обов’язки жителів міст, а також стандарти організації міського самоврядування. Документ акцентує увагу на забезпеченні участі громадян у прийнятті рішень, розвитку демократичних

інститутів на місцевому рівні та підтримці сталого розвитку міської інфраструктури, соціальної та культурної сфери [123, с.125].

У Керівних принципах щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень Комітет міністрів Ради Європи виходить із розуміння участі громадян як фундаментальної основи демократичного ладу, що поєднує елементи представницької, прямої та партисипативної демократії. Документ підкреслює необхідність забезпечення інклюзивної, прозорої й недискримінаційної участі окремих громадян, неурядових організацій та громадянського суспільства на всіх етапах формування, ухвалення та реалізації публічної політики за умови збереження відповідальності й підзвітності публічних органів. Особлива увага приділяється створенню сприятливого правового й інституційного середовища для громадської участі, дотриманню прав людини, свобод об'єднань, зібрань і доступу до інформації, а також розвитку різних форм взаємодії - від інформування й консультацій до діалогу та активного залучення. Керівні принципи також визначають механізми практичної реалізації участі, роль співпраці між державними інституціями та громадянським суспільством і підкреслюють значення цих процесів для зміцнення довіри до демократичних інститутів і забезпечення доброго врядування [97].

У межах 16-ї сесії Конференції європейських міністрів, відповідальних за місцеве та регіональне врядування 16 -17 листопада 2009 року в м. Утрехт було окреслено комплекс пріоритетних кроків Ради Європи, спрямованих на посилення місцевої й регіональної демократії в умовах економічної кризи. Учасники наголосили на необхідності оцінки впливу фінансово-економічного спаду на спроможність місцевих влад, зміцнення координації між центральними та субнаціональними рівнями управління, усунення бар'єрів транскордонного співробітництва, а також забезпечення дотримання стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування. Важливим результатом сесії стало схвалення Утрехтського порядку денного, прийняття декларацій щодо реагування на кризу, підтримка розвитку обміну досвідом і добрими практиками в межах Ради Європи, а також підтвердження ролі цієї організації як платформи для

експертної, правової й політичної підтримки доброго демократичного врядування на місцевому та регіональному рівнях [267].

Місцеве самоврядування є політичною категорією, яка надає громадянам реальні права щодо участі у вирішенні питань загальнодержавного та місцевого значення. Його політичне значення проявляється у тому, що забезпечення участі населення у прийнятті рішень сприяє легітимності політичних рішень, стабільності та наступності розвитку держави. Місцеве самоврядування виконує функцію інституту громадянського суспільства та політичного посередництва, спрямованого на гармонізацію відносин між державою і суспільством. Як механізм взаємодії влади та громади, воно сприяє узгодженню суперечливих інтересів різних соціальних груп, водночас підтримуючи суспільний порядок. Саме тому питання ефективного функціонування місцевого самоврядування отримує особливе значення в українському законодавстві та практиці управління.

Конституція України [113] заклала фундаментальні політико-правові засади функціонування місцевого самоврядування, визначивши його місце у системі публічної влади, принципи організації та гарантії автономії. Стаття 5 Конституції закріплює основоположний принцип народного суверенітету, відповідно до якого народ є єдиним джерелом влади, що здійснює її безпосередньо або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це положення формує дуалістичну структуру публічної влади в Україні, що поєднує централізовану (державну) та децентралізовану (місцеву) складові. У науковому аспекті таке конституційне закріплення означає, що держава делегує частину владних повноважень територіальним громадам, забезпечуючи реальну участь населення у процесі прийняття управлінських рішень. Відповідно, місцеве самоврядування постає не як адміністративна ланка державного апарату, а як самостійний рівень публічної влади, який виступає інституційною формою народовладдя.

У Статті 7 Конституції України вперше на конституційному рівні зафіксовано та гарантовано місцеве самоврядування. Це положення має

декларативно-засадничий характер, оскільки не лише визнає існування самоврядування, а й покладає на державу зобов'язання створювати необхідні правові, фінансові та організаційні умови для його функціонування та розвитку. З наукової точки зору, це положення виступає інституційною гарантією автономії місцевих органів влади, що проявляється у наданні власної компетенції, забезпеченні матеріальної бази та можливості захисту своїх прав у судовому порядку. Таким чином, Стаття 7 закладає основу для реалізації принципу субсидіарності, відповідно до якого питання, що належать до компетенції місцевих громад, повинні вирішуватися на найближчому до громадян рівні управління.

У Конституції України місцевому самоврядуванню присвячено окремий XI розділ «Місцеве самоврядування». Стаття 140 визначає сутність цього інституту, підкреслюючи право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Йдеться саме про право, а не обов'язок громади, що акцентує її автономний характер та можливість самостійного управління. Закріплення можливості реалізації цього права безпосередньо або через органи місцевого самоврядування забезпечує поєднання елементів прямої та представницької демократії. Строк повноважень сільських, селищних, міських, районних та обласних рад, депутати яких обрані на чергових виборах, встановлено на п'ять років. Припинення повноважень цих рад тягне за собою відповідне припинення повноважень депутатів відповідних органів місцевого самоврядування, що врегульовано Статтею 141 Конституції України [113].

Принцип економічної самостійності територіальних громад є фундаментальним для забезпечення ефективності та реальності місцевого самоврядування. Він визначає здатність громади приймати незалежні управлінські рішення, оптимально розподіляти ресурси та нести відповідальність за результати своєї діяльності (Ст. 142 Конституції України).

Компетенція місцевого самоврядування охоплює управління комунальною власністю, затвердження програм соціально-економічного розвитку, формування та виконання місцевих бюджетів, встановлення місцевих податків і

зборів, проведення місцевих референдумів, створення комунальних підприємств та інші питання місцевого значення (Ст. 143). Ці положення конкретизують функціональний зміст самоврядування, розкриваючи його соціальну, фінансову та адміністративну складові, а також реалізують принцип повноти компетенції, що забезпечує самостійне вирішення територіально значущих питань без прямого втручання держави.

Органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень ухвалюють рішення, обов'язкові до виконання на відповідній території, що підтверджує їхню нормативну самостійність та здатність приймати локальні нормативно-правові акти з юридичною силою (ст. 144). Це свідчить, що органи самоврядування виконують не лише виконавчі, а й нормотворчі функції, регулюючи суспільні відносини на територіальному рівні [113].

Таким чином, положення Ст. 5, 7, 140–146 Конституції України формують цілісну концепцію місцевого самоврядування як автономного рівня публічної влади. Ця система базується на таких принципах:

- народовладдя;
- субсидіарність;
- самостійність і повнота компетенції;
- матеріально-фінансова спроможність;
- правовий та судовий захист.

Ці засади не лише визначають внутрішню логіку української моделі місцевого самоврядування, а й інтегрують її у європейський правовий простір, забезпечуючи поступове формування децентралізованої та демократичної держави європейського типу [134, с.68].

Відповідно до Конституції України, систему та гарантії місцевого самоврядування, засади його організації та функціонування, правовий статус, а також відповідальність органів і посадових осіб регулює Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [218].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» є фундаментальним нормативно-правовим актом, який визначає систему

місцевого самоврядування, гарантії його реалізації та механізми захисту в державі. Прийняття Закону 21 квітня 1997 р. стало ключовим кроком у формуванні правової основи децентралізації та розвитку демократичних інститутів на місцевому рівні.

Документ закладає засади організації та діяльності органів місцевої влади, регламентує правовий статус і відповідальність посадових осіб, а також визначає порядок функціонування територіальних громад у демократичній державі. Його структура включає преамбулу і п’ять основних розділів, що охоплюють загальні положення, організаційно-правову та фінансово-матеріальну основу місцевого самоврядування, гарантії та відповідальність органів влади, а також прикінцеві та перехідні положення, що регламентують практичне застосування закону.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» є ключовим інструментом розвитку місцевої демократії, оскільки забезпечує правову основу децентралізації влади, визначає повноваження та відповідальність органів місцевого самоврядування, а також гарантує участь громадян у прийнятті рішень і формує прозорі, ефективні та підзвітні органи влади на місцевому рівні.

У межах цього законодавства органи місцевого самоврядування повинні не лише обиратися, а й володіти реальними повноваженнями, що забезпечують їхню автономію та здатність самостійно вирішувати питання місцевого значення. Саме універсальна виборність та самостійність органів влади виступають ключовими ознаками функціонування місцевого самоврядування.

Водночас місцеве самоврядування виконує функцію демократизації, реалізуючи систему взаємодії громади та органів публічної влади. Це сприяє укоріненню демократичних цінностей та інститутів у свідомості населення, забезпечує ефективне задоволення життєвих потреб та покращення умов проживання через безпосередню участь громадян у прийнятті рішень і управлінні місцевими справами.

До структурних компонентів системи місцевого самоврядування належать територіальні громади, органи представницької влади (сільські, селищні та міські ради), їхні виконавчі органи, а також посадові особи, зокрема сільські,

селищні та міські голови. Крім того, до складу системи входять районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси кількох територіальних громад, а також органи самоорганізації населення, що забезпечують участь громадян у вирішенні місцевих питань [218]. Формою безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення виступають загальні збори громадян.

Розділ ІІ Закону визначає повноваження органів місцевого самоврядування, зокрема сільських, селищних і міських рад, їхніх виконавчих органів, посадових осіб (сільських, селищних і міських голів), а також районних і обласних рад, порядки їх формування та організацію діяльності. Матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування регламентує Розділ ІІІ, тоді як Розділ IV присвячено гарантіям місцевого самоврядування та відповідальності органів і посадових осіб. Завершальну регуляторну функцію виконують прикінцеві та перехідні положення, що містяться в Розділі V Закону [218].

Порядок організації, діяльності органів самоорганізації населення (далі – ОСН) в Україні визначає Закон України «Про органи самоорганізації населення» [222]. Документ виступає важливим інструментом розвитку місцевої демократії та громадянської активності, оскільки забезпечує участь населення у вирішенні місцевих питань, формує правові рамки для реалізації локальних ініціатив, сприяє підвищенню ефективності взаємодії громадян із органами місцевої влади та зміцненню соціальної згуртованості на рівні територіальних громад.

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [226] регулює правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови проходження служби в органах місцевої влади. Він визначає правовий статус посадових осіб, порядок їх призначення, проходження служби, кар’єрного зростання, а також гарантії перебування на службі і матеріально-соціальне забезпечення.

Важливим джерелом виступає також і Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» [227], який визначає правовий статус депутатів сільських, селищних, міських, районних та обласних рад як представників інтересів територіальних громад і виборців, встановлює гарантії їхньої діяльності та регламентує порядок відкликання депутата місцевої ради.

Згідно з Конституцією та законами України, громадяни держави, здійснюють своє народне волевиявлення через вибори, референдуми та інші форми представницької демократії, при цьому перші дві форми є найбільш масовими [266, с.50].

Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [212] (3 липня 1991 р.) є базовим нормативно-правовим актом, який визначає правові засади організації та проведення референдумів в Україні. цей закон закріпив інституційну форму прямої демократії та створив правову основу для реалізації конституційного права громадян на безпосередню участь у вирішенні питань державного та місцевого значення. Документ встановлює основні поняття та принципи проведення референдумів, регламентує порядок їх ініціації, організаційного забезпечення, голосування та оприлюднення результатів. Він спрямований на забезпечення прозорості, легітимності та підзвітності процесу, що сприяє формуванню політичної культури участі, розвитку громадянської активності та зміцненню народовладдя; утверджує механізми прямої демократії як доповнення до представницьких форм влади, забезпечуючи реалізацію народного суверенітету та створюючи основу для участі населення в управлінні державними і місцевими справами.

Наведені політико-правові акти формують комплексну правову основу місцевого самоврядування та механізми громадської участі, визначають правовий статус органів і посадових осіб місцевої влади, гарантують реалізацію прав територіальних громад і створюють умови для розвитку місцевої демократії. Для наочності та систематизації ключових положень цих законів у наступній таблиці представлено їхній порівняльний аналіз, що дозволяє виділити основні об’єкти та суб’єкти регулювання, механізми участі громадян, гарантії та відповідальність, ключові особливості (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Українське законодавство про місцеве самоврядування

Закон / Рік прийняття	Основна мета	Об’єкт регулювання	Суб’єкти	Механізми участі громадян	Гарантії та відповідальність	Ключові особливості

«Про всеукраїнський та місцеві референдуми», 1991	Забезпечення реалізації права громадян на безпосереднє прийняття рішень	Всеукраїнські та місцеві референдуми	Громадяни України	Проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, дорадчі опитування	Законність процесу, оприлюднення результатів	Встановлює порядок призначення, підготовки, проведення і підрахунку результатів референдумів
«Про всеукраїнський та місцеві референдуми», 1991	Забезпечення реалізації права громадян на безпосереднє прийняття рішень	Всеукраїнські та місцеві референдуми	Громадяни України	Проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, дорадчі опитування	Законність процесу, оприлюднення результатів	Встановлює порядок призначення, підготовки, проведення і підрахунку результатів референдумів

Продовження таблиці 1.2

«Про місцеве самоврядування в Україні», 1997	Формування системи МС, визначення прав і повноважень органів влади	ОМС, громади	Місцеві ради, органи влади, громади	Участь громадян через місцеві ради та органи самоврядування	Правовий статус органів, матеріальні та фінансові гарантії, відповідальність посадових осіб	5 розділів, 80 статей; визначає фінансову та організаційну основу місцевого самоврядування
«Про місцеві державні адміністрації», 1999	Регулювання діяльності місцевих державних адміністрацій та взаємодії з ОС	Місцеві державні адміністрації	Адміністрації, Президент, органи виконавчої влади	Взаємодія з громадами через органи самоврядування	Відповідальність адміністрацій і посадових осіб	7 розділів; деталізує повноваження і порядок організації діяльності
«Про органи самоорганізації населення», 2001	Залучення громадян до вирішення локальних проблем	Органи самоорганізації населення (ОСН)	Громадяни, ОСН	Створення ОСН, участь у благоустрої, соціальних і культурних проектах	Фінансове забезпечення, правові гарантії діяльності	8 розділів; регламентує повноваження, фінансування та організацію діяльності ОСН
«Про службу в органах місцевого самоврядування», 2001	Регулювання служби посадових осіб МС	Посадові особи ОМС	Посадові особи	Непряме: через ефективну діяльність ОМС	Соціальні та матеріальні гарантії, дисциплінарна відповідальність	7 розділів; визначає порядок проходження служби, кар’єрний ріст, припинення служби
«Про статус депутатів місцевих рад», 2002	Визначення правового статусу депутатів та забезпечення їхньої підзвітності	Депутати місцевих рад	Депутати місцевих рад	Представництво інтересів громади, взаємодія з виборцями	Гарантії депутатської діяльності, порядок відкликання	7 розділів; закріплює права і обов’язки депутатів, гарантії незалежності та відкликання

Створена автором на основі опрацювання джерел [202-228]

5 березня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про добровільне об’єднання територіальних громад» [83] № 157-VIII, який регламентує процес об’єднання місцевих громад з метою підвищення ефективності управління та оптимізації надання публічних послуг. Закон передбачає можливість добровільного об’єднання громад для створення спільних органів влади на місцевому рівні, що сприяє більш ефективному використанню ресурсів та покращенню координації управлінських процесів. Документ визначає процедури формування нових адміністративно-територіальних одиниць, порядок об’єднання громад, механізми фінансової підтримки та забезпечення розвитку інфраструктури і соціальних послуг на територіях новостворених громад [213].

Окремі сфери діяльності органу місцевого самоврядування регулюють Закон України «Про доступ до публічної інформації» [214] та Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» [203]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» визначає умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб’єктами господарювання державної і комунальної власності, фондами загальнообов’язкового державного соціального страхування. Саме ці закони конкретизують умови та порядок забезпечення доступу до інформації, якою володіє орган місцевого самоврядування.

Окремо потрібно згадати про нормативно-правові акти, які ухвалює місцева влада, і які стають так само обов’язковими для неї та членів територіальної громади, у першу чергу, це Статут територіальної громади та Регламент [288].

Статут територіальної громади є основним локальним актом, що визначає правові, організаційні та економічні засади її діяльності, структуру органів влади, порядок участі мешканців у прийнятті рішень, а також механізми реалізації місцевих ініціатив, громадських слухань та інших форм прямої демократії. Регламент, своєю чергою, встановлює внутрішній порядок роботи представницького органу місцевого самоврядування, регламентує процедури скликання сесій, розгляду питань, прийняття рішень, створення комісій і взаємодії з виконавчими органами.

Разом Статут і Регламент утворюють правову основу діяльності громади. Якщо Статут закріплює загальні принципи, завдання та цінності місцевого самоврядування, то Регламент забезпечує їх практичну реалізацію, впорядковуючи організаційно-процедурні механізми функціонування ради та інших органів влади. Наявність цих документів створює передумови прозорості, підзвітності, правової визначеності та стабільності у роботі місцевих інституцій. Завдяки їм громада діє як повноцінний суб’єкт публічного управління, здатний самостійно організовувати своє життя, розвивати демократію участі та сприяти сталому розвитку території.

Стратегії розвитку територіальних громад є важливим інструментом політичного та управлінського планування на місцевому рівні, що сприяє зміцненню інституційної спроможності органів самоврядування та посиленню участі громади у прийнятті рішень. Вони визначають довгострокові цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку, координують дії органів місцевої влади, бізнесу та громадських інститутів і забезпечують узгоджену політичну візію розвитку території. Стратегії слугують механізмом формування консенсусу між різними зацікавленими сторонами, сприяють підвищенню прозорості та підзвітності місцевих органів влади і створюють основу для раціонального розподілу ресурсів, орієнтованого на потреби громади.

В умовах динамічних соціально-політичних і економічних викликів, включно з воєнним станом, стратегічні документи забезпечують адаптивність управління, підтримують стабільність місцевого політичного середовища,

сприяють відновленню територій і закладають основу для сталого розвитку громад у перспективі.

З прийняттям змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [215] у 2022 р. було інституційно закріплено систему трирівневого стратегічного планування, яка охоплює державний, регіональний та місцевий рівні управління. Така система встановлює взаємозв'язок і послідовність розробки стратегічних документів, зобов'язуючи територіальні громади формувати власні стратегії розвитку у відповідності до національних та регіональних пріоритетів. Це сприяє узгодженню стратегічних орієнтирів розвитку територій, підвищенню ефективності управлінських рішень та створенню єдиного простору державної політики розвитку.

Для забезпечення уніфікації підходів у процесі стратегічного планування Міністерство розвитку громад та територій України спільно з експертним середовищем затвердило Наказ № 265 від 21.12.2022 [229], яким визначено методичні рекомендації щодо розроблення, реалізації та моніторингу стратегій розвитку територіальних громад. У документі деталізовано структуру стратегічних цілей, алгоритм формування планів заходів, порядок здійснення моніторингу та оцінки результатів реалізації стратегії. Запровадження таких єдиних методичних підходів забезпечує системність, прозорість і взаємоузгодженість стратегічних документів усіх рівнів публічного управління.

Отже, місцеве самоврядування реалізується територіальними громадами сіл, селищ, або безпосередньо, або ж через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які репрезентують спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Політико-правове регулювання місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Конституції України, України «Про місцеве самоврядування в Україні», законів і підзаконних нормативно-правових актів, що приймаються на їх основі, а також актів органів місцевого самоврядування, що приймаються в рамках їх компетенції.

Місцеве самоврядування виступає фундаментальним механізмом реалізації автономії територіальних громад, забезпечуючи їм правові та

організаційні можливості для самостійного вирішення соціально-економічних, культурних та адміністративних питань. Його специфіка полягає в поєднанні державного регулювання та ініціативи місцевого населення, що дозволяє ефективно адаптувати управлінські рішення до потреб конкретної громади. Характерні ознаки місцевого самоврядування, такі як децентралізація, підзвітність, фінансова та організаційна самостійність, забезпечують баланс між інтересами місцевих спільнот і держави, сприяють формуванню демократичної культури та активної громадянської позиції. Розуміння цих принципів є ключовим для ефективного функціонування місцевих органів влади та зміцнення соціальної згуртованості на територіальному рівні.

Застосовані в дослідженні теоретико-методологічні підходи дали змогу сформувати цілісну систему наукових категорій і методів, необхідних для комплексного аналізу проблематики місцевого самоврядування. Поєднання порівняльного, системного, функціонального та інтегративного підходів забезпечило багатовимірне осмислення процесів його функціонування та створило методологічне підґрунтя для оцінювання інституційної ефективності органів місцевої влади.

Використання методів контент-аналізу, нормативно-правового аналізу, моделювання та синтезу дозволило виявити взаємозв’язки між правовими нормами, організаційними структурами та практичними механізмами управління на локальному рівні. Такий методологічний інструментарій забезпечив наукову обґрунтованість отриманих висновків щодо особливостей місцевого самоврядування, стану його правового регулювання та ефективності застосування стратегічних і процедурних інструментів у діяльності органів публічної влади.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволяє стверджувати, що місцеве самоврядування постає як багаторівнева соціально-політична система, функціонування якої відбувається у площині взаємодії загальнодержавних інтересів і локальних потреб територіальних громад. Його інституційний розвиток та результативність зумовлюються сукупною дією нормативно-

правових механізмів, організаційно-управлінських структур і рівня залученості населення до процесів ухвалення рішень.

Результати розгляду засвідчують, що ґрунтовне теоретико-методологічне осмислення феномену місцевого самоврядування є необхідною передумовою формування ефективних управлінських рішень у сфері місцевої політики. Систематизація його ключових ознак, інституційних характеристик та нормативно-правових засад створює підґрунтя для розроблення науково обґрунтованих моделей стратегічного розвитку територіальних громад, орієнтованих на поєднання локальних інтересів із загальнодержавними цілями соціально-економічного розвитку. Отримані висновки формують концептуальну основу для подальшого аналізу практичних механізмів реалізації стратегій розвитку громад, а також для вдосконалення підходів до оцінювання ефективності функціонування системи місцевого самоврядування в Україні.

Правова база місцевого самоврядування забезпечує баланс між автономією громад і централізованими функціями держави, закріплюючи принципи децентралізації, участі громадян у процесах прийняття рішень та підзвітності органів влади.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Політична та партійна системи як інституційні основи місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування є ключовою інституцією сучасної демократичної політичної системи, що забезпечує реалізацію принципу народовладдя та наближення публічної влади до громадян. Його організація, функціонування та фактична результативність значною мірою визначаються типом політичної системи, характером політичного режиму, формою державного устрою та рівнем інституційного розвитку держави. В українських умовах ця проблематика набуває особливої ваги у зв'язку з реформою децентралізації та поступовою трансформацією моделі місцевого самоврядування відповідно до європейських стандартів публічного управління [250].

Політична система держави визначає базові засади організації публічної влади, регулює взаємодію між різними рівнями управління та окреслює правові й інституційні межі функціонування місцевого самоврядування. Від її характеру залежить не лише формально-правовий статус органів місцевої влади, але й їхня фактична спроможність ухвалювати рішення, розпоряджатися ресурсами та впливати на розвиток територіальних громад.

У більш широкому розумінні політична система суспільства є інтегрованою сукупністю політичної влади, суб'єктів політичних відносин, інституційної організації та політичної культури, що забезпечує підтримання соціальної стабільності, відтворення соціального порядку та реалізацію певної соціально-політичної орієнтації розвитку суспільства [190, с.267-268$ 250].

Політичну систему можна визначити як сукупність державних інститутів, політичних партій, громадських організацій, а також формальних і неформальних соціальних груп, які здійснюють політичну діяльність як у межах держави, так і поза її межами [238, с.34].

У дослідженнях М. Кельмана, О. Мурашина та Н. Хоми політична система розглядається як цілісний комплекс взаємопов’язаних державних і недержавних інститутів, які беруть участь у здійсненні політичної влади та регулюванні суспільних процесів. Функціонування цих інституцій забезпечує впорядкування суспільних відносин, координацію взаємодії між громадянами, соціальними спільнотами, націями та державами, а також підтримання стабільності, керованості суспільства і відтворення усталеного соціального порядку [96]. Таке трактування політичної системи дає змогу розглядати її не лише як формальну сукупність державних і недержавних інститутів, а як складний динамічний механізм організації суспільного життя. Наголос на її функціональному вимірі означає, що ключове значення політичної системи полягає у впорядкуванні суспільних відносин, координації взаємодії між різними політичними суб’єктами та забезпеченні балансу інтересів у суспільстві. Через політичні інститути, норми та процедури здійснюється інтеграція соціальних груп і громадян у єдиний політичний простір, що сприяє підтриманню суспільної цілісності та мінімізації конфліктного потенціалу [250].

Політична система являє собою сукупність трьох взаємопов’язаних підсистем: інституціональної, інформаційно-комунікативної та нормативно-регулятивної. Інституціональна підсистема охоплює ключові політичні інститути, зокрема державу, політичні партії та групи інтересів, які формують структуру влади та механізми прийняття рішень. Інформаційно-комунікативна підсистема забезпечує взаємодію між інститутами політичної системи, функціонуючи через канали передачі інформації та засоби масової комунікації. Нормативно-регулятивна підсистема визначає правила поведінки учасників політичного процесу, регламентує їхню участь у висуванні вимог, формуванні політичних рішень та реалізації прийнятих норм [242, с.11].

Для глибшого аналізу функціонування політичної системи в науковій літературі застосовуються різні підходи.

Відповідно до системного підходу **(**Д. Істон**)** політична система трактується як механізм перетворення суспільних вимог і підтримки («inputs») у владні рішення («outputs») з метою авторитетного розподілу цінностей.

Інституційний підхід **(**М. Дюверже, Д. Сарторі**)** аналізує політичну систему через призму формалізованих політичних інститутів - держави, парламенту, уряду, партій, виборчих механізмів [299; 309].

З точки зору представників комунікативного (кібернетичного) підходу **(**К. Дойч) - політична система інтерпретується як мережа інформаційних потоків, де ефективність управління залежить від здатності системи обробляти сигнали, реагувати на зворотний зв'язок і коригувати політичний курс [298].

Поведінковий підхід **(**Р. Даль, Д. Трумен) аналізує політичну систему через поведінку політичних акторів, рівень участі громадян, конкуренцію груп інтересів та політичний плюралізм [297; 310].

Структурно-функціональний підхід **(**Ґ. Алмонд, Ґ. Б. Павелл) розглядає політичну систему як сукупність структур, що виконують базові політичні функції: артикуляцію та агрегацію інтересів, рекрутування еліт, ухвалення й реалізацію рішень [271, с.41; 291].

Функціональне призначення політичної системи полягає у забезпеченні стабільності соціального порядку та відтворенні легітимної влади. У її межах формуються нормативні засади взаємодії між державою і суспільством, визначаються механізми вироблення, ухвалення та реалізації політичних рішень, а також здійснюється контроль за їх виконанням. Завдяки цьому політична система набуває здатності до адаптації в умовах змін соціального середовища, реагування на суспільні виклики та потреби громадян, зберігаючи при цьому цілісність і керованість суспільного розвитку [250].

Місцеве самоврядування є важливим структурним елементом політичної системи, що забезпечує її багаторівневість і функціональну збалансованість. У науковому вимірі такий підхід дозволяє розглядати його не як відокремлений рівень влади, а як органічну складову цілісного механізму політичного управління. Функціональна єдність політичної системи зумовлює

взаємозалежність між центральними та локальними інститутами, а ефективність місцевого самоврядування визначається здатністю системи забезпечувати нормативну узгодженість, інституційну взаємодію та дієві механізми участі громадян. У цьому контексті політична система виконує ключову роль у підтриманні стабільності, розвитку демократичних практик і гармонізації суспільних відносин [250].

Від характеру політичної системи залежить не лише юридичний статус органів місцевої влади, але й їхня реальна спроможність приймати рішення, розподіляти ресурси та впливати на розвиток територіальних громад.

Як складова інститутів громадянського суспільства, місцеве самоврядування характеризується децентралізованою організаційною та управлінською структурою, що передбачає передачу частини владних повноважень від центральних органів до органів місцевої влади. Воно реалізує публічну владу у межах конкретної території, забезпечуючи задоволення локальних потреб і захист інтересів громадян. Місцеве самоврядування виступає формою народовладдя, оскільки легітимність його органів ґрунтується на прямій або опосередкованій участі громадян у виборчих процесах та інших демократичних процедурах. Крім того, органи місцевого самоврядування несуть й політичну відповідальність перед населенням за ефективність діяльності, раціональне використання ресурсів та дотримання законності при ухваленні рішень, які визначають соціально-економічний і культурний розвиток відповідних територій [262, с. 67].

З аналітичної точки зору, включення місцевого самоврядування до політичної системи держави відображає його роль у забезпеченні демократичних принципів, насамперед народовладдя, політичної участі та підзвітності влади. На локальному рівні воно водночас виступає інструментом децентралізації, сприяючи перерозподілу повноважень, зменшенню централізації та підвищенню ефективності управління, а також інтегрує інститути політичної системи з потребами територіальних громад.

Місцеве самоврядування є специфічним публічним інститутом, який, не входячи до системи державної влади у вузькому розумінні, реалізує владно-управлінські функції в межах публічного інтересу та забезпечує безпосередній вплив на соціальне життя громад.

Як унітарна держава з демократичним політичним режимом, Україна розвиває систему публічного управління на основі поєднання централізованого регулювання та розширення місцевої демократії, що передбачає нормативно визначене розмежування компетенцій між центральними органами влади та інститутами місцевого самоврядування, а також поступове утвердження децентралізації як стратегічного напряму державної політики. У процесі трансформації політичної системи України ключовим стало формування нової моделі взаємодії між рівнями влади, що відбувалося в умовах відходу від радянської адміністративно-командної моделі та переходу до демократичних принципів організації публічної влади, супроводжуючись переосмисленням балансу між централізованим управлінням і децентралізованими формами врядування.

Після ухвалення Конституції України 1996 р. [113] та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р. [218] було закладено правові засади інституційного оформлення місцевого самоврядування. Конституція України закріпила місцеве самоврядування як самостійну форму публічної влади, що реалізується територіальними громадами безпосередньо або через обрані ними органи. Водночас упродовж тривалого часу практична реалізація цього конституційного положення мала переважно декларативний характер. Система публічного управління залишалася значною мірою централізованою, що проявлялося у фінансовій залежності громад, обмеженості їхніх управлінських повноважень та домінуванні центральних органів влади у процесі ухвалення ключових рішень [113]. Така ситуація зумовлювала структурні дисбаланси у політичній системі й стримувала становлення ефективного та спроможного місцевого самоврядування як повноцінного інституційного елемента демократичної держави.

Як зазначав А. Матвієнко, одним із ключових напрямів оновлення політичної системи є формування моделі місцевого самоврядування, орієнтованої на максимально повне та ефективне задоволення потреб громадян у різних сферах суспільного життя. У цьому контексті реформування політичної системи передбачає цілеспрямоване вдосконалення інституційної архітектури місцевого самоврядування, розширення його повноважень і ресурсного забезпечення, а також підвищення якості та доступності публічних послуг. [140, с. 275; 250].

У своєму першому зверненні до громадян Президент України В. Ющенко акцентував увагу на пріоритетному значенні розвитку місцевого самоврядування, розглядаючи його як важливу складову демократичної системи управління та ефективний механізм залучення громадян до процесів ухвалення рішень на місцевому рівні [143, с. 3].

Подальший імпульс розвитку місцевого самоврядування в Україні був пов’язаний із реформою децентралізації, започаткованою у 2014 р. У її межах відбулося формування об’єднаних територіальних громад, які отримали розширені повноваження та підвищений рівень фінансової самостійності. Це дало змогу громадам безпосередньо впливати на розвиток ключових сфер життєдіяльності населення, зокрема освіти, охорони здоров’я, житлово-комунального господарства, транспортної інфраструктури, а також ефективніше управляти місцевими бюджетами.

З огляду на свій особливий інституційний та правовий статус, органи місцевого самоврядування здійснюють комплекс функцій, що охоплює управлінську, соціально-економічну, регулятивну, організаційну та представницьку діяльність. Реалізація цих функцій забезпечує не лише задоволення базових потреб територіальних громад, а й ефективне управління місцевими ресурсами, координацію розвитку соціальної інфраструктури та формування передумов сталого соціально-економічного розвитку територій.

Крім того, багатофункціональний характер діяльності органів місцевого самоврядування сприяє врахуванню локальних інтересів у процесі вироблення

управлінських рішень, посиленню взаємодії громадян із публічними інституціями та зміцненню демократичних механізмів на місцевому рівні. Через реалізацію зазначених функцій забезпечується інтеграція суспільних інтересів, регулювання локальних процесів та залучення населення до участі в управлінні.

Як підкреслює А. Гливка, рівень ефективності та повноти виконання функцій органами місцевого самоврядування є визначальним чинником інституційної спроможності всієї системи місцевого самоврядування [44, с.181].

Місцеві громади здійснюють реалізацію своїх повноважень як безпосередньо, через інститути громадської участі, ініціативи громадян та громадські об'єднання, так і опосередковано - через обрані представницькі органи, зокрема місцеві ради, які є ключовим інституційним механізмом здійснення публічної влади на локальному рівні.

Водночас ефективність діяльності представницьких органів місцевого самоврядування значною мірою зумовлюється характером їх взаємодії з іншими елементами політичної системи. Насамперед це стосується політичних партій, які забезпечують інституційне оформлення політичного представництва та впливають на процес формування місцевої влади.

Партійна система - це сукупність політичних партій, що діють у межах певної держави, а також усталений характер їхньої взаємодії між собою, з інститутами державної влади та суспільством, який визначається правовими, інституційними й соціально-політичними умовами та впливає на процес формування і здійснення політичної влади.

У політичній науці партійна система є об'єктом багатовимірного аналізу, що зумовило формування кількох основних наукових підходів до її дослідження, кожен з яких акцентує увагу на різних аспектах функціонування партій і характері їхньої взаємодії.

Інституційний підхід (М. Дюверже, Дж. Сарторі) розглядає партійну систему як сукупність політичних партій, що діють у межах визначених правових та організаційних правил. У центрі аналізу перебувають кількість

партій, їхня структурованість, рівень інституціоналізації та вплив виборчої системи на формат партійної конкуренції [308].

Структурно-функціональний підхід (Г. Алмонд, Дж. Павелл) трактує партійну систему як механізм виконання ключових політичних функцій: артикуляції та агрегації інтересів, політичної соціалізації, рекрутування еліт і формування політичного курсу, партії аналізуються не лише за формальними ознаками, а й за їх здатністю забезпечувати стабільність і ефективність політичної системи [291].

Системний підхід (Д. Істон) розглядає партійну систему як елемент ширшої політичної системи, що забезпечує перетворення суспільних запитів у політичні рішення, у цьому контексті партії виступають каналами комунікації між суспільством і владою, а їх взаємодія визначає якість політичного зворотного зв’язку [300].

Конкурентний (політико-ринковий) підхід (Е. Шумпетер, А. Даунс) інтерпретує партійну систему як арену змагання політичних акторів за підтримку виборців, партії постають як раціональні учасники «політичного ринку», які формують програми та стратегії з метою максимізації електоральної підтримки й доступу до влади.

Соціологічний підхід (С. Ліпсет, С. Роккан) пояснює конфігурацію партійної системи через соціальні розколи (cleavages) - класові, релігійні, етнічні, регіональні, а сама партійна система розглядається як відображення соціальної структури суспільства та історично сформованих ліній політичного поділу [305].

Аналіз підходів демонструє, що партійна система є ключовим каналом політичної організації, інтегруючи інтереси різних соціальних груп і сприяючи стабільності та ефективності місцевого та національного управління.

Партійна система постає як відносно самостійна підсистема політичної системи, що відображає специфіку організації та конкуренції політичних сил. Особливо виразно ця залежність проявляється на рівні місцевого самоврядування, де політична система реалізується через механізми представництва територіальних громад. Тут партійна система виконує

посередницьку функцію між громадянами та органами місцевої влади, впливаючи на формування представницьких органів, порядок ухвалення рішень і характер місцевої політики.

У цьому контексті політична партія виступає основним елементом системи, який структурно і функціонально забезпечує реалізацію політичних процесів та участь громадян у демократичних процедурах.

Політична партія визначається як добровільне об'єднання громадян, яке має на меті брати участь у публічному управлінні через висування кандидатів на вільних та демократичних виборах, що відображає її роль у забезпеченні представницької демократії (відповідно до трактування Венеціанської комісії) [85, с.307].

У сучасних демократичних державах політичні партії виконують роль складного механізму взаємодії між громадянським суспільством та державними органами, виступаючи посередником та каналом контролю громадян за владою. Формування політико-правової системи при цьому повинно базуватися на прозорій, конкурентній та законній боротьбі за політичну владу та гармонійно інтегруватися в розвиток інститутів громадянського суспільства [285, с.307].

У наукових працях М. Лешанича виокремлено чотири узагальнені етапи становлення партійного законодавства в Україні. Перший етап (1991–1996 рр.) охоплює період формування базових засад партійної діяльності та завершується ухваленням Конституції України. Другий етап (1996–2001/2002 рр.) пов'язаний із конституційним закріпленням ролі політичних партій та прийняттям спеціального Закону України «Про політичні партії в Україні», що суттєво вплинуло на характер електоральної конкуренції. Третій етап (2002–2014/2015 рр.) характеризується трансформаціями партійної системи, зумовленими політичними кризами та Революцією Гідності, а також запровадженням державного фінансування партій. Четвертий етап, що триває з 2015 р., відзначається подальшим розвитком нормативного регулювання та адаптацією партійного законодавства до демократичних і європейських стандартів [128, с. 216–217; 175, с.30].

Політичні партії виступають як інституціоналізовані суб'єкти представництва інтересів і політичної мобілізації. Саме через їхню діяльність загальносистемні політичні процеси набувають конкретних організаційних форм.

Механізми взаємодії політичних партій з органами місцевого самоврядування охоплюють їх залучення до процесів публічного обговорення рішень органів влади, зокрема на локальному рівні. У межах таких механізмів партії мають можливість здійснювати оцінку діяльності владних інституцій, у тому числі критичного характеру, використовуючи дозволені законом канали комунікації та засоби масової інформації. Важливим елементом інституційної взаємодії виступає також право політичних партій звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування з пропозиціями та ініціативами, які підлягають розгляду в установленому порядку. Така форма участі посилює роль політичних партій як суб'єктів політичного процесу на місцевому рівні та сприяє інституціоналізації діалогу між органами влади і громадянським суспільством.

Визначальною ознакою функціонування органів місцевого самоврядування на сучасному етапі є специфіка їх легітимації, яка забезпечується участю територіальної громади у формуванні представницьких інститутів влади. Така участь має як прямі, так і опосередковані форми та, як правило, реалізується за посередництвом політичних партій, що діють у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Ключовим механізмом цього процесу виступають вибори, які слід трактувати як демократично врегульовану процедуру формування й періодичного оновлення персонального складу органів державної та представницької влади. Водночас виборчий процес виконує функцію суспільного визнання повноважень обраних осіб, оскільки саме через вільне волевиявлення громадян, здійснене шляхом голосування за кандидатів, висунутих у законодавчо визначеному порядку, відбувається надання їм легітимного мандата на здійснення публічної влади [14, с.38].

Інтеграція партійних структур у діяльність місцевих рад сприяє підвищенню системності та узгодженості процесу ухвалення управлінських рішень, а також формуванню більш прозорих і підзвітних механізмів взаємодії між органами влади та громадянами. Це, у свою чергу, створює передумови для розвитку демократичної політичної культури на локальному рівні. Завдяки участі політичних партій у місцевому врядуванні забезпечується відносно збалансоване представництво різних соціальних груп і врахування інтересів територіальних спільнот, що підвищує легітимність рішень органів місцевого самоврядування та сприяє зміцненню довіри громадян до інститутів публічної влади.

На початковому етапі відновлення державної незалежності в Україні серед політичних сил не склалося єдиного підходу щодо оптимальної моделі взаємовідносин між центральною владою та органами місцевого самоврядування. Це зумовлювалося різницею ідеологічних орієнтацій і програмних установок політичних партій, що відображало плюралізм бачень щодо організації державного управління. Внаслідок цього процес міжпартійного узгодження позицій у сфері місцевого самоврядування відбувався повільно та супроводжувався інституційними й політичними труднощами, що ускладнювало реалізацію реформ децентралізації. У сучасних умовах політична система України сформувала специфічні вимоги до діяльності політичних партій, зокрема необхідність одночасної участі у виборчих процесах як загальнонаціонального рівня (парламентські вибори), так і локального (вибори до органів місцевого самоврядування). Така двовекторність політичної конкуренції потребує значних організаційних, фінансових і кадрових ресурсів та передбачає комплексну координацію діяльності партій на різних рівнях політичної системи.

У межах сучасного етапу розвитку партійної системи відбуваються суттєві структурні трансформації, що проявляються в укрупненні та консолідації політичних партій, уточненні їхніх ідеологічних позицій, а також у формуванні більш адаптивних стратегій реагування на регіональні й локальні проблеми.

Одночасно для малих політичних сил, які мають обмежені ресурсні можливості на національному рівні, діяльність у межах місцевих рад набуває пріоритетного значення, оскільки дозволяє зміцнювати їхню політичну присутність у громадах і підвищувати рівень інституційної спроможності. Зазначені процеси сприяють посиленню конкурентності на локальному політичному рівні та формуванню каналів узгодження загальнонаціональних політичних програм із потребами територіальних громад. У результаті підвищується ефективність місцевого врядування та зміцнюється демократична легітимність управлінських рішень [65, с.395].

Політичні партії у сучасних умовах п є важливим чинником забезпечення політичної стабільності та розвитку демократичних засад місцевого самоврядування. Вони сприяють формуванню політичної відповідальності, забезпечують конкуренцію в органах місцевого самоврядування, а також виконують функції механізму кадрового добору і політичної соціалізації місцевих еліт. Завдяки участі у місцевих виборах політичні партії забезпечують структурованість представницьких органів влади, формують депутатський склад місцевих рад та опосередковано впливають на процес ухвалення управлінських рішень у територіальних громадах.

Функціональна роль політичних партій є багатогранною та визначальною для стабільності і ефективності політичної системи. Перш за все, партії виконують комунікативну та інтеграційну функцію, забезпечуючи зв’язок між громадянами та інституціями влади. Вони здійснюють артикуляцію інтересів, тобто відображають політичні потреби та запити різних соціальних груп, а також агрегацію інтересів, консолідуючи їх у спільні програмні позиції. Завдяки цьому відбувається інтеграція різних соціальних, економічних та культурних груп у межах єдиної політичної системи, що сприяє підвищенню легітимності державних рішень і стабільності політичного порядку [20].

По-друге, політичні партії відіграють формувальну функцію щодо громадської думки та політичної свідомості громадян. Через публічні виступи, агітаційні кампанії та програмні документи вони структуровано впливають на

орієнтації виборців, сприяючи формуванню чітких політичних позицій і раціонального вибору на етапі голосування. Таким чином, партії виконують роль посередника між індивідуальними політичними уподобаннями громадян і системою колективного ухвалення рішень [264, с.464].

По-третє, партії виконують кадрову функцію, виступаючи основним каналом відбору, підготовки та рекрутування політичної та адміністративної еліти. Через внутрішньопартійні процедури, навчальні та освітні програми, а також мережу організаційних структур відбувається формування професійно підготовлених керівників, здатних брати участь у законодавчих, виконавчих та адміністративних процесах на різних рівнях.

По-четверте, через представництво своїх членів у органах влади партії забезпечують реалізацію програмних засад у практичній політиці. Вони трансформують декларативні політичні цілі у конкретні законодавчі акти, управлінські рішення та політичні практики, що безпосередньо впливають на розвиток державних інституцій, регулювання суспільних відносин та реалізацію суспільних інтересів [26].

Науковець П. Любченко констатує, що політичні партії мають значний потенціал впливу на розвиток місцевого самоврядування, виконуючи низку таких взаємопов’язаних функцій: вони артикулюють та узагальнюють інтереси різних соціальних груп і громадян, трансформуючи їх у програмні документи, нормативні акти та стратегії розвитку територій; забезпечують представництво цих інтересів у діяльності органів місцевої влади та створюють механізми взаємодії між соціальними групами й муніципальними структурами; сприяють розвитку політичного діалогу, конкуренції та співпраці через формування коаліцій і блоків; пропагують соціальні цінності та політичні норми, передають політичний досвід і традиції наступним поколінням; а також формують місцеву політичну еліту, відбираючи та готуючи компетентних кандидатів на керівні посади, що забезпечує стабільність і ефективність управління на муніципальному рівні [131, с.93].

Таким чином, політичні партії виступають не лише організаційними суб'єктами конкуренції, а й ключовими інструментами інтеграції, комунікації та управління у межах політичної системи, забезпечуючи взаємозв'язок між громадянами, суспільними групами та державними інститутами.

Водночас діяльність політичних партій на місцевому рівні характеризується низкою особливостей і внутрішніх суперечностей. У багатьох випадках партійні структури виконують переважно функцію електоральної мобілізації, концентруючи діяльність на виборчих кампаніях, тоді як системна взаємодія з територіальними громадами в міжвиборчий період залишається обмеженою. Це, у свою чергу, може зумовлювати зниження рівня довіри до політичних партій та послаблення їхньої інституційної присутності на локальному рівні. Додатковим чинником є вплив загальнонаціональних партійних центрів на діяльність місцевих осередків, що іноді обмежує їхню організаційну автономію та ускладнює врахування специфіки окремих територіальних громад у процесі прийняття політичних рішень.

Більшість політичних партій в Україні демонструють значний рівень уніфікації своїх програм, оскільки вони відображають подібні завдання та пріоритети, переважно спрямовані на вирішення макрополітичних питань, пов'язаних із функціонуванням державного управління, економічною політикою та зовнішніми відносинами. Водночас, положення партійних програм, що стосуються розвитку місцевого самоврядування та вирішення конкретних проблем територіальних громад, залишаються слабко опрацьованими та фрагментарними, що зменшує їх практичну значущість для муніципального рівня управління. Така ситуація підкреслює необхідність посилення уваги політичних партій до питань децентралізації та удосконалення інституцій місцевого самоврядування, а також інтеграції ініціатив територіальних громад у партійні програми для підвищення ефективності політичного представництва та управлінських процесів на місцевому рівні [131, с.96].

Водночас за умов посилення внутрішньопартійної демократії, підвищення прозорості діяльності та реальної орієнтації на інтереси територіальних громад

політичні партії можуть виступати важливим інструментом інституційного зміцнення місцевого самоврядування та розвитку локальної демократії в Україні. У вітчизняних умовах партійний чинник має найбільш виражений вплив на рівні обласних і міських рад, де політичні партії значною мірою визначають порядок денний місцевої політики та формують керівні органи представницьких структур. Разом із тим на рівні базових територіальних громад зберігається суттєвий простір для участі позапартійних акторів і локальних ініціатив, що свідчить про більш плюралістичний характер політичної взаємодії на цьому рівні та посилення ролі безпосередніх форм громадської участі.

Із початком розробки стратегії реформи децентралізації в Україні та впровадження її етапів спостерігалося суттєве переформатування ролі та функцій партійних осередків на місцевому рівні. У попередній системі територіальні організації політичних партій здебільшого виконували роль інструменту реалізації загальних цілей центрального партійного керівництва та лобістських груп, таких як забезпечення проходження кандидатів до парламенту або перемоги кандидатів, висунутих партією на місцевих виборах. В умовах децентралізованої влади та самоврядності новостворених об’єднаних територіальних громад партійні осередки почали самостійно формувати власні механізми політичної конкуренції, використовуючи наявні ресурси та інструменти для впливу на місцеву політичну систему Ключовою метою діяльності партійних осередків стало ефективне використання переваг децентралізації, насамперед фінансових преференцій, таких як субвенції та кошти місцевих бюджетів, що дозволяло їм формувати виконавчі органи місцевих рад і посилювати власне представництво у місцевій владі. У цьому контексті партійні структури на місцевому рівні почали функціонувати не лише як виконавці загальних стратегій центру, а як самостійні суб’єкти політичного процесу, здатні визначати порядок денний та пріоритети місцевої політики [108, с. 52].

Під впливом європейської інтеграції в Україні відбувається поступова трансформація політичної системи, зокрема у сфері фінансування політичних

партій та організації виборчого процесу. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення у 2019 р. нового Виборчого кодексу, який запровадив пропорційну виборчу систему з багатомандатними округами та механізмом преференційного голосування.

Водночас на сучасний розвиток держави суттєво впливає підтримка так званого «колективного Заходу». Зокрема, перебіг воєнних подій і, відповідно, перспективи збереження державності України значною мірою пов’язані з масштабами військової та матеріально-технічної допомоги з боку західних партнерів [84, с.210].

Місцеве самоврядування та політичні партії, як ключові інститути громадянського суспільства, перебувають у тісній взаємозалежності та змушені постійно взаємодіяти для забезпечення ефективності політичного процесу на місцевому рівні. У структурі виконавчих органів місцевих рад передбачені спеціалізовані підрозділи, що координують взаємодію з політичними партіями та іншими об’єднаннями громадян, здійснюють моніторинг їх діяльності та аналітичну оцінку впливу на місцеві політичні процеси. Так, у місті Києві ці функції виконує Головне управління з питань внутрішньої політики, а в Харкові - відповідний відділ по роботі з об’єднаннями громадян. Діяльність таких підрозділів забезпечує систематичне узгодження інтересів різних соціальних груп із політичними пріоритетами органів місцевої влади, сприяє підвищенню прозорості та відкритості політичних процесів, а також формує передумови для ефективного впливу громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень. Структурні механізми взаємодії між партіями та органами місцевого самоврядування виступають важливим елементом інтеграції громадянського суспільства у політичну систему, підсилюючи легітимність та ефективність місцевого управління [131, с.93].

Для кращого розуміння сутності взаємодії політичних партій та органів місцевого самоврядування доцільно виокремити основні форми їх інституційної взаємодії. Як зазначає дослідниця Ю. Бевз, така взаємодія має двосторонній характер і проявляється як у впливі політичних партій на систему місцевого

самоврядування, так і в зворотному впливі органів місцевої влади на партійну діяльність [20].

Вплив політичних партій на формування та функціонування органів місцевого самоврядування реалізується передусім через участь у виборчих процесах, у межах яких формуються представницькі органи територіальних громад. Важливою формою взаємодії є також участь партій у нормотворчій діяльності на місцевому рівні, що забезпечує інституційне закріплення політичних програм у рішеннях органів місцевого самоврядування. Окрім цього, політичні партії здійснюють контрольну функцію, зокрема через використання інструментів доступу до публічної інформації, що дозволяє відстежувати діяльність місцевої влади. Значущу роль відіграють і механізми громадського контролю та участі у вирішенні питань місцевого значення, які сприяють підвищенню прозорості та підзвітності управління. Доповнює ці процеси інформаційно-просвітницька діяльність політичних партій, спрямована на формування політичної культури та активності членів територіальних громад [20].

За оцінкою експертів Національного інституту стратегічних досліджень, реформа децентралізації загалом позитивно вплинула на діяльність політичних партій в Україні. Вона стимулювала великі партійні проєкти до розвитку власної регіональної мережі, що дозволило подолати характерний для українських партій структурний недолік – «столичність», тобто надмірну концентрацію ресурсів та активності у столиці. Водночас розширення самостійності регіональних осередків підвищило конкуренцію на місцевому рівні, що з одного боку стимулювало політичну активність громад, а з іншого – створювало ризики підпорядкування місцевих органів інтересам партій, що потребувало постійного балансу між партійними амбіціями та принципами місцевого самоврядування [59, с. 29; 108, с.52].

У практичному вимірі ці тенденції виявилися під час низки виборчих кампаній. Протягом трьох основних кампаній – у 2017, 2018 та 2019 роках – партійні осередки продемонстрували високу адаптивність до умов

децентралізації та готовність до політичної боротьби на місцевому рівні в новостворених об’єднаних територіальних громадах. У цей період понад п’ятдесят політичних партій активно мобілізували ресурси та організаційні механізми для участі у виборах. Особливо яскраво проявилися сплески активності під час масштабних виборів у жовтні 2017 р., грудні 2018 р. та грудні 2019 р., що засвідчило зростання ролі регіональних осередків у політичному житті громад.

Логічним продовженням цієї тенденції стало формування нових політичних сил, концептуально зосереджених на професіоналізації місцевого управління, однією з яких стала партія «Пропозиція».

Партія «Пропозиція» була презентована 19 червня 2020 р. як політичний проєкт, зорієнтований на інституційне зміцнення місцевого самоврядування та підвищення якості управління територіальними громадами. Її створення ініціювала група міських голів великих українських міст, що зумовило виразно муніципальний характер політичної платформи. Концептуально партія позиціонувала себе як професійну управлінську силу, спрямовану на залучення до місцевої політики фахівців у сферах публічного управління, економіки, фінансів, соціальної політики, освіти, охорони здоров’я та культури.

Ідеологічні засади «Пропозиції» ґрунтувалися на принципах Європейської хартії місцевого самоврядування та історичних традиціях магдебурзького права, що передбачають автономію громад і їхню відповідальність за власний розвиток. Водночас партія свідомо обмежувала свої амбіції рамками місцевого рівня, не декларуючи активної участі у формуванні загальнодержавної політики в питаннях безпеки, зовнішніх відносин чи макроекономіки. Партія «Пропозиція» репрезентувала новий тип політичної сили в Україні - локально орієнтовану, технократичну та управлінсько-прагматичну, що відображала запит на професіоналізацію місцевого самоврядування в умовах децентралізації [182].

Попри появу нових локально орієнтованих політичних проєктів, зосереджених переважно на муніципальному рівні управління, стратегічна тяглість реформи децентралізації визначалася передусім діяльністю

загальнонаціональних політичних сил. Саме вони забезпечували нормативно-правове, інституційне та політичне підґрунтя трансформації системи місцевого самоврядування, поєднуючи декларативну підтримку реформи з практичними механізмами її впровадження. У цьому контексті децентралізація набула ознак міжпартійного консенсусу, хоча форми та інструменти її реалізації істотно відрізнялися залежно від політичної кон'юнктури та управлінських пріоритетів окремих партій.

Децентралізаційний вектор реформ у місцевому самоврядуванні зберегли ті політичні сили, які не лише підтримували законодавчу та адміністративну базу децентралізації, а й активно просували її реалізацію на практиці. До таких сил належали, зокрема, партія «Європейська солідарність», яка виступала послідовним ініціатором законодавчих ініціатив і регіональних проектів щодо формування об'єднаних територіальних громад, а також партія «Слуга народу», за каденції якої передбачалося завершення ключових етапів реформи. У даному випадку збереження децентралізаційного курсу пояснюється кількома факторами:

1. Ідеологічна та програмна визначеність партій – ці політичні сили включили децентралізацію до власних стратегічних програм, що підтверджувало їхню готовність забезпечувати реалізацію реформи як у законодавчій, так і у виконавчій площині.

2. Парламентська та адміністративна підтримка – наявність представників партій у центральних органах влади дозволяла координувати бюджетні ресурси, законодавчі ініціативи та інституційні механізми, необхідні для впровадження реформ на місцевому рівні.

3. Регуляторна та політична послідовність – системне просування децентралізації забезпечувало стабільність процесу, що важливо для ефективного формування нових об'єднаних територіальних громад та посилення їхньої самостійності [107, с. 29].

Збереження курсу децентралізації політичними силами, що активно просували реформу, створило основу для подальшого розвитку місцевого

самоврядування та посилення ролі регіональних партійних осередків. Водночас розширення автономії територіальних громад та підвищення значущості місцевих виборів привели до того, що взаємодія між центральною владою та органами місцевого самоврядування стала більш інституційно та політично контекстуалізованою. Цей процес наочно проявився у подіях 2019 – початку 2020 рр., коли політичні партії на національному та місцевому рівнях почали активно реагувати на дії центральних органів влади, що безпосередньо впливали на практичну реалізацію принципів децентралізації та автономії територіальних громад.

Саме у цей період загострилася напруженість у взаємовідносинах між державним центром і місцевими органами влади на тлі пандемії COVID-19, підготовки до місцевих виборів та триваючої реформи децентралізації. Політичні сили, представлені у парламенті та на регіональному рівні, публічно артикулювали власні оцінки дій центральної влади, апелюючи до конституційних норм, принципів місцевої демократії та правових механізмів контролю. Показовими в цьому контексті є позиції партій «Батьківщина» та «Пропозиція», які, незважаючи на різницю ідеологічного профілю, продемонстрували схожу критичну оцінку тенденцій посилення контролю над органами місцевого самоврядування, відстоюючи принципи автономії та верховенства права.

У заяві партії «Батьківщина» підкреслювалося, що місцева влада фактично виконувала функції, з якими не впоралася центральна влада, та що дії президента спричинили порушення принципів народовладдя, дискредитацію його повноважень і загострення соціальної несправедливості. «Батьківщина» закликала припинити тиск на мерів, не перекладати на них провали центральної влади та дотримуватися законності й інтересів громадян [19].

Якщо у випадку «Батьківщини» критика була зосереджена передусім на персоніфікованих діях президента та політичній відповідальності центральної влади, то позиція партії «Пропозиція» набула більш виразного інституційно-правового характеру, зосередившись на системних загрозах для моделі

децентралізованого управління. У заяві політичної партії «Пропозиція» предметом критики стали законодавчі та організаційні ініціативи щодо розширення державного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування. Партія аргументувала свою позицію посиланням на Конституцію України та чинне законодавство, наголошуючи, що контроль за законністю рішень місцевих рад можливий виключно в судовому порядку. Використання парламентських інструментів, зокрема тимчасових слідчих комісій, або спроби наділення виконавчої влади додатковими наглядовими повноваженнями трактувалися як форма політичного тиску та як відхід від європейських стандартів місцевої демократії. Таким чином, проблема визначалася не як дефіцит правових механізмів контролю, а як їх неефективне або вибіркове застосування [230].

Позиції партій «Батьківщина» та «Пропозиція», оприлюднені у 2020 р., відображали конфліктне сприйняття взаємодії між центральною владою та органами місцевого самоврядування в умовах пандемії та виборчого процесу.

Сучасне політичне середовище України характеризується великою кількістю партій – станом на 2020 рік їх нараховувалося понад 360, при цьому щорічно реєструються нові політичні сили, а значна частина існуючих змінює назви.

У передвиборчий період 2020 р. політичні партії активізували процес формування та реєстрації місцевих осередків, що було зумовлено необхідністю організаційної адаптації до умов децентралізації та участі в місцевих виборах. Кількісні параметри партійної мережі на регіональному рівні стали одним із ключових індикаторів реальної інституційної спроможності політичних сил діяти в територіальних громадах.

Станом на квітень 2020 р. найбільш розгалужену систему місцевих організацій зі статусом юридичної особи мала Всеукраїнське об’єднання «Батьківщина» – 645 осередків, з яких близько 70% функціонували на районному рівні. Другу позицію за кількісними показниками посідала ВО «Свобода» з 564 зареєстрованими осередками, серед яких приблизно 58% також мали районний

статус. Значно менш розвиненою, проте структурно подібною, була мережа Аграрної партії України, що налічувала 147 місцевих організацій, із яких близько 66% діяли на районному рівні. Таке домінування районних осередків відображало орієнтацію цих партій на адміністративно-територіальну модель партійного будівництва.

Натомість провідні парламентські партії демонстрували істотно нижчі показники формалізованої регіональної присутності. Зокрема, партія «Слуга народу» мала лише 1 зареєстрований місцевий осередок, «Голос» – 17, «Європейська солідарність» – 29, а «Опозиційна платформа – За життя» – 31 [180].

Географічний розподіл партійних організацій також був нерівномірним. Найвища концентрація осередків фіксувалася у Полтавській, Львівській, Одеській, Харківській та Київській областях, тоді як найнижчі показники – у Запорізькій, Закарпатській та Луганській областях, а також в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, де діяльність українських партій була фактично неможливою з об’єктивних політико-інституційних причин.

Виразною характеристикою партійної інфраструктури залишалася її урбаністична спрямованість: 74,3% місцевих осередків функціонували в містах, тоді як у сільській місцевості діяло лише 9% організацій, причому близько половини з них мали районний, а не громади-орієнтований статус. Такий дисбаланс свідчив про обмежену інтеграцію партій у соціальну тканину сільських територій і переважно формальний характер їхньої присутності поза межами великих населених пунктів [180].

Загалом наведені кількісні дані вказують на суттєвий розрив між електоральною вагою політичних партій і рівнем їхньої реальної організаційної представленості на місцях, що істотно впливало на якість партійного представництва та ефективність політичної конкуренції в умовах децентралізації напередодні місцевих виборів.

Місцеві вибори 2020 р. показали, що політичні партії в Україні впливають на території неоднаково:

1. Централізовані проєкти з національним охопленням («Слуга народу», ЄС) забезпечували стратегічний контроль над ключовими регіонами та формують мережу впливу на місцевому рівні.

2. Регіоналізовані партії та мерські проєкти («Наш край», ОПЗЖ, «За майбутнє») використовували локальні ресурси і електоральну підтримку, зміцнюючи позиції у визначених територіях.

3. Локальні або нішеві проєкти («Партія Шарія», РПЛ, «Перемога Пальчевського») обмежували свій вплив певними регіонами, орієнтуючись на специфічні електоральні групи [275].

Вплив партій на територіях України визначається поєднанням центризації ресурсу, регіоналізації стратегії та локальної політичної ідентифікації, що істотно впливає на формування місцевих рад, політичну активність громад та ефективність децентралізаційних процесів.

Разом із тим сформована за результатами місцевих виборів 2020 р. конфігурація партійного впливу виявилася нестійкою та зазнала радикальних змін унаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 р.

В умовах Війни за Незалежність України відбувся перегляд допустимості діяльності політичних сил, програмні положення або практична діяльність яких були пов’язані з підтримкою держави-агресора чи запереченням суверенітету і територіальної цілісності України. У результаті цього процесу низка політичних партій проросійського спрямування втратила можливість брати участь у політичному житті, що фактично означало їхнє інституційне усунення з легального політичного простору. Йдеться про делегітимацію та правове припинення політичної діяльності в межах чинного законодавства.

Зникнення проросійських політичних сил з української політичної арени мало багатовимірні наслідки. По-перше, відбулося звуження ідеологічного спектра за рахунок елімінації партій, що апелювали до зовнішньополітичної орієнтації на російську федерацію або експлуатували наративи «двовекторності». По-друге, політична конкуренція була переорієнтована з

ідеологічних і геополітичних розмежувань на питання національної безпеки, стійкості держави та ефективності публічного управління в умовах Війни за Незалежність України.

Отже, політична система є базовим інституційним середовищем функціонування місцевого самоврядування, визначаючи його місце у структурі публічної влади, характер взаємодії з державними інституціями та механізми реалізації інтересів територіальних громад. У цьому контексті місцеве самоврядування виступає не лише адміністративним рівнем управління, а й відносно автономним політичним інститутом, інтегрованим у систему політичних відносин і демократичних практик. Результативність діяльності органів місцевого самоврядування значною мірою залежить від узгодженості правових, організаційних, кадрових та фінансових компонентів політичної системи. Дисбаланси у розподілі повноважень, ресурсна залежність громад і недостатній рівень інституційної спроможності обмежують ефективність місцевої влади та звужують її роль у політичному процесі. У зв’язку з цим посилення інституційної спроможності місцевого самоврядування потребує системного вдосконалення політичної системи та її адаптації до умов децентралізації. Важливим елементом політичної системи, що впливає на функціонування місцевого самоврядування, є партійна система. Політичні партії виступають посередниками між територіальними громадами та органами публічної влади, забезпечуючи представництво локальних інтересів, формування кадрового потенціалу та політичну відповідальність на місцевому рівні. Рівень інституціоналізації партійної системи, її територіальна представленість та адаптивність у процесі децентралізації визначають якість політичної конкуренції в громадах і ефективність діяльності місцевих рад.

2.2. Вибори як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування

Проблематика демократичного формування органів місцевого самоврядування набуває особливого значення в умовах трансформаційних процесів. Місцеві вибори, як ключовий інститут політичної системи, виконують не лише функцію періодичної зміни влади, а й забезпечують відтворення демократичних процедур, участь громадян у прийнятті рішень та підзвітність посадових осіб. Саме через виборчий механізм громади отримують можливість впливати на розподіл владних повноважень, формувати політичні пріоритети та визначати стратегічний курс розвитку територій.

Центральним компонентом політичної системи, за визначенням дослідника Р. Балабана, який виконує ключову роль у формуванні органів державної влади, оновленні політичної еліти, легітимації влади та відображенні громадських настроїв є виборча система [10, с. 10].

У контексті адміністративно-територіальної реформи та впровадження принципів децентралізації місцеві вибори набули нового змістового наповнення. Зміна інституційної архітектури місцевого самоврядування, посилення ролі територіальних громад та впровадження нових виборчих правил висувають перед суспільством низку викликів, пов’язаних із забезпеченням прозорості виборчого процесу, формуванням політичної відповідальності та зміцненням довіри між громадянами і владою. Водночас сучасні політичні реалії актуалізують питання відповідності виборчих процедур демократичним стандартам, ефективності механізмів громадської участі та впливу партійної конкуренції на якість місцевого врядування.

Аналіз виборів як інструменту демократичного формування органів місцевого самоврядування дозволяє оцінити не лише рівень розвитку локальної демократії, але й з’ясувати, якою мірою виборча система здатна забезпечувати представництво інтересів громад та формувати ефективні управлінські структури.

Місцеві вибори в Україні проводяться на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування, що забезпечує

конституційну свободу волевиявлення громадян. Їхня специфіка визначається як територіальним масштабом, так і організаційно-правовими особливостями: вибори відбуваються в межах сільських, селищних та міських громад, а також укрупнених районів, що накладає особливі вимоги на формування виборчих округів та забезпечення рівного представництва всіх населених пунктів..

Держава забезпечує громадянам гарантовану свободу волевиявлення, що є ключовим елементом демократичного процесу.

Місцеві вибори можуть проводитися у різних формах: чергові, позачергові, повторні, проміжні та перші. Чергові вибори відбуваються одночасно на всій території України в останню неділю жовтня п’ятого року повноважень відповідної ради та її голови. Позачергові вибори призначаються Верховною Радою України у разі дострокового припинення повноважень ради або голови. Повторні вибори депутата або депутатів у певному окрузі організовуються територіальною виборчою комісією у випадку визнання попередніх виборів такими, що не відбулися, або у разі відмови обраної особи від мандата [33].

Вибори до місцевих органів самоврядування мають низку специфічних особливостей, які відрізняють їх від загальнонаціональних виборів і визначають ефективність політичного представництва на місцевому рівні.

По-перше, вони проводяться на обмежених територіальних одиницях - сільських, селищних, міських громадах та відповідних районах, що накладає підвищені вимоги щодо формування виборчих округів та забезпечення рівного представництва всіх населених пунктів. Нерівномірний розподіл населення між територіями може створювати диспропорції у представленні інтересів громадян, що потребує врахування демографічних та територіальних факторів при визначенні меж округів.

По-друге, специфіка місцевих виборів проявляється у значній ролі партійних і непартійних списків, а також локальних ініціатив, які впливають на вибір кандидатів. Використання відкритих партійних списків та одномандатних округів надає виборцям можливість безпосередньо впливати на персональний склад ради, що підвищує прозорість і підзвітність депутатів [125, с.192].

По-третє, проведення місцевих виборів передбачає складну організаційно-правову підготовку: створення територіальних виборчих комісій, визначення виборчих дільниць, реєстрацію кандидатів, контроль за фінансуванням передвиборчих кампаній та забезпечення матеріально-технічної бази. Ці процеси повинні враховувати чинну адміністративно-територіальну структуру, зокрема зміни, що відбулися внаслідок реформ децентралізації та укрупнення районів.

По-четверте, специфіка місцевих виборів пов'язана з місцевими соціально-економічними та політичними умовами. На результати голосування впливають не лише партійна підтримка, а й особистий авторитет кандидатів, їх досягнення у громаді, а також локальні проблеми, які виборці прагнуть вирішити через представницькі органи. Значну роль у виборчому процесі відіграють особисті зв'язки та репутація кандидатів у межах громади, що часто визначає перевагу виборців на користь конкретних осіб, а не партійної належності [308].

Ефективність політичного представництва на рівні сільських і селищних рад значною мірою визначається особистісними характеристиками кандидатів, їх здатністю враховувати інтереси конкретних мешканців та оперативно реагувати на локальні потреби. Позапартійні депутати надають можливість більш гнучкого залучення підтримки громадян, оскільки їхня діяльність не обмежується дотриманням партійних ліній чи політичних директив. Це сприяє концентрації зусиль на практичному вирішенні локальних проблем, відображенню пріоритетів громади та посиленню прямих взаємин із виборцями. Присутність позапартійних представників у сільських і селищних радах демонструє специфіку локальної політики, орієнтованої на реалізацію конкретних практичних завдань, та високу персоналізацію політичного процесу, коли авторитет кандидата та його соціальні зв'язки стають визначальними чинниками результатів голосування [168, с.122].

В Україні функціонування політичних партій у контексті місцевих виборів значною мірою визначається характером застосовуваної виборчої системи [169, с. 18].

За твердженням дослідників М. Михальченком та З. Самчуком, виборча система є сукупністю правил, процедур та механізмів, що забезпечують легітимне формування представницьких органів влади та регулюють взаємодію громадян з державними інститутами [144, с. 268].

Мажоритарна виборча система передбачає обрання депутатів або посадових осіб на основі більшості голосів виборців. Вона є універсальною і відзначається відносною простотою визначення результатів виборів, що робить її придатною для застосування у виборах на локальному рівні, зокрема для обрання голів громад та депутатів у одномандатних округах [245, с. 539]. У контексті місцевого самоврядування мажоритарна система забезпечує безпосередній зв'язок між виборцем і обраним представником, сприяючи персоналізації політичного процесу та підвищенню підзвітності посадових осіб перед громадою. Така організація виборчого процесу стимулювала кандидатів до активної роботи на користь громади та створювала умови для прямого контролю з боку виборців, які могли оцінювати діяльність конкретної особи на локальному рівні.

Пропорційна система, навпаки, гарантує широке представництво політичних партій і блоків у багатомандатних округах, що дозволяє враховувати політичне різноманіття населення та забезпечувати формування збалансованих представницьких органів на районному, обласному та міському рівнях. Вона стимулювала розвиток партійної дисципліни та координацію політичних процесів на вищих рівнях місцевого самоврядування, а також сприяла інтеграції локальних політичних інтересів у загальнодержавну політичну систему [43, с.299]. Основною метою впровадження пропорційної виборчої системи в Україні було посилення ролі політичних партій у політичному житті країни, сприяння структуризації суспільства, консолідація та укрупнення партій, а також зміцнення механізмів взаємодії між органами державної влади [45, с. 328–329].

В широкому розумінні, виборча система представляє собою комплекс інститутів, норм, процедур і ціннісних орієнтирів, які забезпечують юридичну форму взаємодії громадянського суспільства з державою через механізми

волевиявлення. Вона охоплює не лише формальні правові відносини, що регламентуються законодавством про вибори, а й фактичні соціально-політичні практики, які визначають порядок реалізації виборчих прав, організацію голосування, формування виборчих округів та визначення процедур обрання органів місцевого самоврядування.

З точки зору політології, виборча система виконує кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вона встановлює правила гри для політичних акторів, визначаючи, яким чином партії та окремі кандидати можуть здобути мандати і як їхні результати конвертуються у політичне представництво. По-друге, система формує структуру політичної конкуренції на місцевому рівні, регулюючи співвідношення між персоналізованим та партійним представництвом, а також вплив місцевих ініціатив на результати виборів. По-третє, виборча система має прямий вплив на якість демократичного процесу, оскільки від її конструкції залежать прозорість голосування, підзвітність депутатів перед виборцями та рівень включеності громадян у політичне життя. Таким чином, виборча система на місцевому рівні є не лише технічним механізмом організації виборів, а й ключовим інструментом забезпечення ефективного політичного представництва, балансу інтересів різних територій та зміцнення демократичних інститутів у регіонах. Вона поєднує правові, організаційні та соціально-політичні аспекти, що робить її центральним елементом взаємодії між державою та громадою на локальному рівні.

Законодавство передбачає диференційований підхід до виборчих систем залежно від розміру територіальної громади та типу ради, комбінуючи мажоритарні та пропорційні механізми з метою забезпечення збалансованого представництва як громадян, так і політичних партій на місцевому рівні [277].

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується підвищенням вимог до прозорості й відкритості виборчого процесу, необхідністю забезпечення реальної конкуренції та політичної відповідальності. У цьому контексті актуалізуються питання відповідності виборчих процедур європейським стандартам, впливу партійної системи на локальну політику та

ролі громадянської активності у формуванні представницьких органів. Водночас зміна нормативно-правових засад місцевих виборів та зростання автономії територіальних громад ставлять перед науковцями завдання комплексного переосмислення функцій, потенціалу та обмежень виборчого механізму в умовах модернізації публічного управління.

Вивчення цих аспектів дозволяє оцінити ступінь демократизації місцевої влади, з'ясувати реальний рівень участі громадян та окреслити чинники, що визначають ефективність процесу формування органів самоврядування через вибори. Саме тому аналіз місцевих виборів як інструмента демократичного врядування залишається важливим напрямом сучасних політологічних досліджень.

Через виборчий процес громадяни отримують реальну можливість впливати на склад місцевих рад, визначати пріоритети розвитку територій, контролювати діяльність органів влади та оцінювати ефективність їх роботи. Вибори надають громадянам канал для висловлення політичних уподобань і сприяють формуванню довіри до інститутів місцевого самоврядування, що є необхідною умовою стабільності і ефективності демократичної системи.

Особливе значення вибори набувають в умовах європейської інтеграції України, оскільки вони мають відповідати міжнародним стандартам демократії, зокрема принципам прозорості, відкритості, рівності виборчих прав та конкурентності процесу. Впровадження сучасних виборчих механізмів, таких як відкриті партійні списки та зміни до територіальної організації громад, сприяє підвищенню ефективності представництва, усуненню диспропорцій у формуванні органів місцевої влади та зміцненню політичної спроможності територіальних громад.

Вибори виступають важливим механізмом забезпечення справедливого представництва громадян, врахування демографічних та територіальних особливостей регіонів і сприяння розвитку громадянської активності.

3 лютого 1994 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» [228], який став важливою віхою в

еволюції системи місцевого врядування та позначив перехід до нової інституційної моделі. Закон встановлював правові засади організації та функціонування системи місцевого самоврядування в Україні. Органами місцевого самоврядування визнавалися сільські, селищні, районні, міські, районні у містах та обласні ради, які наділялися власною компетенцією та діяли самостійно у межах закону. Голови цих рад та очолювані ними виконавчі комітети здійснювали делеговані повноваження державної виконавчої влади у межах, визначених законом, забезпечуючи реалізацію як представницьких, так і виконавчих функцій органів місцевого самоврядування.

Ради складалися з депутатів, які обиралися строком на чотири роки, а їхній кількісний склад визначали самі ради. Голови рад обиралися безпосередньо населенням і за посадою очолювали виконавчий комітет відповідної ради. Заступники голів обиралися радою з числа її депутатів за поданням голови та виконували обов'язки у разі його відсутності. Персональний склад виконавчого комітету пропонувався головою ради та затверджувався радою, при цьому до його складу не могли входити депутати ради.

Голови рад та виконавчі комітети були підзвітні і підконтрольні відповідним радами, а з питань реалізації делегованих повноважень державної влади підпорядковувалися Кабінету Міністрів України та раді вищого рівня. Закон передбачав можливість дострокового припинення повноважень рад у разі порушення Конституції та законів України, прийняття рішень, що загрожували територіальній цілісності держави, або неспроможності проводити пленарні засідання чи формувати виконавчі органи. Рішення про дострокове припинення повноважень ради та призначення нових виборів ухвалювала Верховна Рада України.

Також встановлювалися механізми дострокового припинення повноважень голови ради або виконавчого комітету у разі порушення законодавства за поданням Президента, Кабінету Міністрів або відповідної ради. Закон регламентував порядок формування місцевих органів влади та самоврядування в Автономній Республіці Крим, визначав передачу повноважень

місцевих державних адміністрацій головам рад та їх виконавчим комітетам після обрання нових складів рад, а також забезпечував правову сумісність із іншими законами України. Закон визначав основні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні [228]. Він також передбачав, що місцеві ради мали отримати подвійний статус: з одного боку, вони виконували представницькі функції територіальних громад, а з іншого – реалізовували окремі функції державної виконавчої влади, що створювало основу для самостійного вирішення питань місцевого значення та розширювало повноваження органів самоврядування.

Зазначені зміни стали важливим кроком у напрямі формування сучасної системи місцевої демократії в Україні.

Перші місцеві вибори в Україні після проголошення незалежності відбулися 26 червня 1994 р. і проходили паралельно з позачерговими президентськими виборами. Відповідно до Закону України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1996 р. [206] процедура висування і реєстрації кандидатів на місцевих виборах визначалася законодавчо встановленими термінами та правилами. Висування кандидатів розпочиналося за 70 днів і завершувалося за 45 днів до дня голосування. Політичні партії та громадські організації могли висувати кандидатів на різні рівні рад відповідно до чисельності своїх місцевих осередків: для сільських, селищних і міських рад районного підпорядкування – не менше 15 членів, для районних, міських та районних у містах рад – не менше 50 членів, для обласних рад – не менше 100 членів. При цьому кожна партія чи організація мала право висунути лише одного кандидата у депутати на виборчий округ і одного кандидата на посаду голови ради.

Трудові колективи отримували право висування кандидатів на зборах (конференціях) колективів за умови відповідної чисельності: до сільської, селищної та міської ради – не менш як 20 осіб, до районної або міської ради обласного підпорядкування - не менш як 100 осіб, до обласної ради та Київської

і Севастопольської міських рад - не менш як 200 осіб. Аналогічно, збори виборців на території відповідної ради могли висувати кандидатів, якщо брали участь достатня кількість громадян: 20 осіб для сільських і селищних рад, 100 для районних і міських рад обласного підпорядкування, 200 - для обласних і міських рад Києва та Севастополя.

Кожен учасник зборів, конференцій або засідань мав право пропонувати власну кандидатуру, але одна і та ж особа не могла одночасно балотуватися у депутати та на посаду голови однієї й тієї ж ради. Кандидат вважався висунутим, якщо за нього проголосувало більше половини присутніх учасників відповідного заходу. Таким чином, закон забезпечував чіткі правила та прозорість висування кандидатів, гарантував рівні права для громадян та організацій, а також створював механізми контролю за законністю та відкритістю виборчого процесу

Депутатом місцевої ради визнавався кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів серед усіх претендентів, за умови, що його підтримка становила не менше 10% від загальної кількості зареєстрованих виборців. Для кандидатів на посаду голови ради діяли ті самі умови, проте додатково вимагалося, щоб за них проголосувало не менше 25% від загальної кількості виборців, внесених до списків. Вибори вважалися дійсними лише за умови явки понад 50% зареєстрованих виборців, що підкреслювало значення активної громадської участі та забезпечувало легітимність обраних органів місцевого самоврядування [206] .

До ключових вад Закону України про місцеві вибори 1994 р. належали насамперед інституційні та процедурні обмеження, що негативно впливали на розвиток місцевої демократії. Зокрема, законодавче регулювання мало виразно дискримінаційний характер щодо політичних партій, що ускладнювало їх повноцінну участь у виборчому процесі, стримувало формування громадянського суспільства та перешкоджало структуруванню місцевих рад за партійною ознакою. Як наслідок, це унеможливлювало становлення стабільної і відповідальної депутатської більшості, необхідної для ефективної діяльності представницьких органів на місцевому рівні. Водночас істотною проблемою

залишалася висока корумпованість виборчого процесу, зумовлена фактично необмеженим і слабко контрольованим використанням фінансових та адміністративних ресурсів, що істотно впливало на результати виборів і підривало їх демократичний характер [46, с.15].

У червні 1995 р. в Автономній Республіці Крим відбулися місцеві вибори депутатів і голів місцевих рад, проведення яких ускладнювалося постійними проявами сепаратизму та спробами організації референдумів щодо державної самостійності АРК. Завдяки активному втручанню Верховної Ради України та прийняттю постанови «Про вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим» від 24 березня 1995 р. №111/95-ВР [208] сепаратистські наміри вдалося нейтралізувати.

Встановлювався спеціальний порядок забезпечення представництва депортованих громадян та їхніх нащадків у місцевих радах, передбачалося утворення додаткових виборчих округів для представників кримськотатарської, болгарської, вірменської, грецької та німецької національностей, за винятком випадків, коли чисельність відповідної національної групи перевищувала більшість населення конкретної території. Ці заходи сприяли формуванню легітимної системи місцевого самоврядування та забезпеченню участі національних меншин у політичному процесі.

У кінці 1990-х років вибори депутатів сільських, селищних, міських та районних у містах рад проводилися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах [263, с. 51].

Чергові місцеві вибори 1998 р. відбулися 29 березня і проходили одночасно з черговими парламентськими виборами, ставши першими виборами, організованими відповідно до Конституції України. Дату проведення цих виборів було визначено п. 8 перехідних положень Конституції, згідно з яким сільські, селищні, міські ради та голови відповідних рад здійснювали повноваження, визначені Конституцією, до обрання нового складу рад у березні 1998 р. Вибори організовувалися на підставі Закону України: «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998

року № 14/98-ВР [207] та Постанови Верховної Рали України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 12 лютого 1998 року № 118/98-ВР [208].

За офіційними даними, загальна явка виборців склала 69,63%, що свідчило про високий рівень громадської активності та зацікавленості населення у формуванні органів місцевого самоврядування. Проведені вибори підтвердили конституційну легітимність місцевих рад та забезпечили реалізацію принципу демократичного представництва громадян на локальному рівні [168, с.140].

Місцеві вибори 1998 р. відзначалися поєднанням особливостей мажоритарної системи, територіальної прив'язки виборців та механізмів висування кандидатів як шляхом самовисування, так і за підтримки політичних партій. Така комбінація забезпечувала всебічну участь громадян у виборчому процесі, дозволяючи одночасно враховувати локальні потреби окремих територій та політичні інтереси організованих політичних сил. Можливість самовисування створювала сприятливі умови для участі активних громадян, незалежних лідерів та представників місцевих колективів, тоді як партійне висування гарантувало представленість широкого спектра політичних позицій і сприяло політичній конкуренції.

Для прямих виборів сільських, селищних та міських голів, які проводяться з 1998 р., застосовувалася система відносної більшості. Водночас у наукових дискусіях розглядається доцільність запровадження двотурової системи, що передбачає обрання кандидата на підставі абсолютної більшості голосів у першому турі. Такий підхід частково узгоджується з положенням частини другої Статті 141 Конституції України, відповідно до якої «сільський, селищний, міський голова обирається територіальною громадою», що може тлумачитись як вимога отримання підтримки більшості виборців для визнання кандидата обраним [99].

Поєднання цих елементів підвищувало легітимність обраних органів місцевого самоврядування та формувало умови для більш ефективного виконання їхніх функцій. Представницькі ради, обрані за таких умов, здобували

необхідну підтримку громади та мали реальні можливості для вирішення локальних проблем, розподілу ресурсів і контролю за діяльністю виконавчих органів на місцевому рівні. Водночас така модель стимулювала громадську активність, формувала політичну культуру населення та підкреслювала принцип демократичного представництва у місцевому самоврядуванні.

Вибори 2002 р. проводилися за тією ж мажоритарною системою, яка використовувалася на попередніх місцевих виборах 1998 року, однак із врахуванням внесених змін та поправок до виборчого законодавства. Система передбачала обрання депутатів сільських, селищних, міських та районних у містах рад, а також сільських, селищних і міських голів та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за принципом відносної більшості у одномандатних округах. Такий підхід забезпечував персоналізацію виборчого процесу, оскільки кожний кандидат відповідав перед конкретним колом виборців, що стимулювало безпосередню комунікацію між депутатами та їхніми територіальними громадами, а також формувало чітку відповідальність обраних посадових осіб за вирішення місцевих питань.

У свою чергу, обрання депутатів районних та обласних рад здійснювалося за мажоритарною системою у багатомандатних округах, що дозволяло створювати більш пропорційне представництво різних адміністративних одиниць та враховувати інтереси різноманітних соціальних груп і територіальних громад у роботі вищих рівнів місцевого самоврядування. Така структура виборчого процесу сприяла балансу між персональною відповідальністю кандидатів та потребою територіальної представленості [207].

Результати цих виборів підтвердили тенденцію до стабілізації виборчого процесу на місцевому рівні та закріплення мажоритарної системи як основного механізму формування органів представницької влади. Крім того, одночасне проведення місцевих і парламентських виборів стимулювало підвищення явки виборців, що свідчило про зацікавленість громадян у політичному житті, а також сприяло більшій інтеграції місцевого та національного політичного процесів, посилюючи взаємодію між органами самоврядування та центральною владою.

Місцеві вибори 26 березня 2006 р. проходили у відповідності до єдиного Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 р. Цей Закон визначав основні засади, особливості та порядок організації й проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних, Київської та Севастопольської міських рад (далі – депутатів), а також сільських, селищних і міських голів [205].

Вибори 2006 р. стали переломним етапом у розвитку місцевого самоврядування, поєднавши мажоритарну та пропорційну системи, забезпечивши уніфікацію процедур та створивши умови для більш стабільного і прогнозованого функціонування органів місцевого самоврядування. Вибори депутатів сільських і селищних рад проводилися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних округах. Це означало, що на кожному окрузі обирався один депутат, який набрав найбільшу кількість голосів виборців. Така система дозволяла забезпечити безпосередній контакт депутата з територіальною громадою, персоналізувати відповідальність перед виборцями та полегшити контроль громади за діяльністю свого представника. Одномандатні округи охоплювали територію одного села, кількох сіл, об’єднаних у сільську громаду, або селища, що дозволяло максимально враховувати локальні інтереси населення.

Вибори депутатів міських рад відбувалися за пропорційною системою за виборчими списками політичних партій або їх блоків у багатомандатних округах. Межі таких округів збігалися з адміністративними межами міста. Ця система забезпечувала ширше представництво політичних сил у міських радах і стимулювала розвиток партійної системи, оскільки місця в раді розподілялися пропорційно до кількості голосів, отриманих партіями.

Аналогічно організовувалися вибори депутатів районних у містах рад та районних рад, де застосовувалися багатомандатні пропорційні округи відповідно до адміністративного поділу районів. Це давало змогу збалансовано

представляти інтереси різних частин району та враховувати специфіку місцевих проблем.

Вибори депутатів обласних рад, а також рад міст Києва та Севастополя проводилися за пропорційною системою в багатомандатних округах, що збігалися з межами області або міста. Пропорційна система на цьому рівні сприяла широкому партійному представленню, підтримувала політичну конкуренцію та зміцнювала структуру місцевого самоврядування на регіональному рівні.

Вибори сільських, селищних і міських голів проводилися за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі, межі якого збігалися з територією відповідного населеного пункту. Такий порядок обрання дозволяв громадянам безпосередньо обирати керівника місцевого самоврядування, підвищував персональну відповідальність голів перед мешканцями та стимулював активну участь громади у житті свого населеного пункту.

Особливість поєднання мажоритарної та пропорційної систем на місцевих виборах полягала у комбінуванні персоналізованого представництва з партійним відображенням політичних сил, що дозволяло одночасно вирішувати кілька ключових завдань політичної системи.

Поєднання обох систем дозволяло досягти балансу між персональною відповідальністю та пропорційним представництвом політичних сил. Місцеві громади отримували конкретних представників, за діяльністю яких вони могли спостерігати та оцінювати, водночас регіональні органи формувалися з урахуванням загальних політичних уподобань виборців. Такий механізм дозволяв зменшувати ризики домінування однієї політичної сили на всіх рівнях і сприяв більш справедливому розподілу владних повноважень.

Четверті чергові місцеві вибори в Україні відбулися 31 жовтня 2010 р. на підставі Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року № 2487-VI [204]. Ці вибори характеризувалися інституційною

та процедурною специфікою, зумовленою розбіжністю строків повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування: депутати місцевих рад обиралися на п’ятирічний термін, тоді як сільські, селищні та міські голови - на чотири роки відповідно до конституційних змін 2004 р. Це зумовило проведення виборів представницьких органів і місцевих голів у різні строки та сформувало особливу модель організації виборчого процесу. Вибори відбувалися автономно від парламентських кампаній і поєднували застосування змішаної мажоритарно-пропорційної системи для більшості місцевих рад із збереженням мажоритарної системи для обрання голів громад. Додатковими рисами стали скорочення тривалості виборчого процесу та посилення координаційної й контрольної ролі Центральної виборчої комісії, що в сукупності забезпечувало баланс між партійним представництвом і персональною відповідальністю обраних осіб, а також підвищення організаційної впорядкованості та законності виборів.

На виборах 2010 р. було обрано 11 516 голів різних рівнів, з яких переважну більшість становили сільські голови – 10 277 осіб. Це свідчило про домінування сільського рівня місцевого самоврядування в адміністративно-територіальній структурі України та про ключову роль сільських громад у формуванні органів місцевої влади. Кількість селищних голів (783) та міських голів міст районного значення (278) була значно меншою, тоді як міські голови обласного значення, міст зі спеціальним статусом і окремих адміністративних одиниць (178) становили найменшу частку [236] (Додаток Б, Додаток В).

Регіональний аналіз засвідчив суттєві відмінності у кількості обраних голів, що зумовлювалося насамперед чисельністю та типом населених пунктів. Найвищі загальні показники фіксувалися у Львівській (710), Вінницькій (707), Київській (659), Житомирській (630) та Тернопільській (615) областях. Це вказувало на значну питому вагу сільських територій та розгалужену мережу органів місцевого самоврядування в цих регіонах. Натомість у східних і південних областях загальна кількість обраних голів була нижчою, що пояснювалося вищим рівнем урбанізації та меншою кількістю сільських громад. Зокрема, у Луганській (332), Дніпропетровській (348), Донецькій (386) та

Харківській (457) областях переважали міські й селищні ради, а частка сільських голів була відносно меншою. При цьому саме Донецька та Луганська області вирізнялися найбільшою кількістю міських рад, зокрема міст районного значення, що відображало специфіку їхньої індустріальної структури.

Окремої уваги заслуговують міста зі спеціальним статусом. Дані щодо міста Києва в таблиці відсутні, що може пояснюватися особливостями обліку або специфікою організації місцевої влади в столиці. Натомість у місті Севастополі було зафіксовано 7 обраних голів різних рівнів, що відображало його окремий адміністративно-територіальний статус на момент проведення виборів.

У підсумку результати виборів 2010 р. засвідчили територіальну асиметрію розвитку місцевого самоврядування в Україні. Найбільш виразною тенденцією виявилося переважання самовисування, за яким було обрано 5835 голів, що становило 51,97 % від їх загальної кількості. Це засвідчувало високий рівень персоніфікованості місцевої влади та вагомість особистого авторитету кандидатів у межах громад. Відповідна практика відображала схильність виборців на локальному рівні орієнтуватися насамперед на конкретних осіб, а не на їх партійну належність, що було характерною особливістю функціонування українського місцевого самоврядування.

З-поміж політичних партій, перше місце за кількістю обраних голів посідала Партія регіонів – 3513 осіб, або 31,29 %, що, безперечно, було зумовлено використанням адміністративного ресурсу, зокрема контролем над виконавчими структурами, впливом на виборчі комісії, доступом до фінансових і медійних ресурсів, а також мобілізацією підконтрольних місцевих еліт. Це забезпечувало партії суттєві переваги у виборчій кампанії та спотворювало рівні умови політичної конкуренції на місцевому рівні [236].

За таких обставин навіть порівняно високі результати Партії регіонів не означали наявності повноцінної електоральної підтримки, а швидше віддзеркалювали нерівномірність доступу до адміністративних і владних ресурсів. На відміну від самовисування, що спиралося переважно на особисту довіру та репутацію кандидатів, успіх Партії регіонів мав радше інституційно

зумовлений характер і не переріс у стале партійне закріплення на рівні територіальних громад.

Інші політичні партії мали значно скромніші показники. Зокрема, Народна партія (4,02%), ВО «Батьківщина» (2,82%) та комуністична партія України (1,92%) формували другу умовну групу суб'єктів, які зберігали певну присутність у місцевій владі, проте не відігравали визначальної ролі. Їхні результати демонстрували фрагментований характер партійного представництва та вказували на відсутність стабільного домінування більшості політичних сил на локальному рівні [236].

Решта політичних партій була представлена мінімально - їхні показники коливалися в межах від 1,40% до 0,01%. (для прикладу, політична партія «Сильна Україна» – 157 (1,40%), Соціалістична партія України – 122 (1,09%), «Наша Україна» – 111 (0,99%), Українська Народна Партія – 100 (0,89%), «Єдиний Центр» – 86 (0,77%), Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 62 (0,55%), а Народний Рух України – 42 посади, що відповідало 0,37%.). Значна кількість політичних сил мала лише поодинокі випадки обрання голів, що свідчило про слабку інституційну спроможність, обмежену регіональну присутність або декларативний характер участі у виборчому процесі. Така ситуація підкреслювала високий рівень політичної фрагментації та нестабільності партійної системи на місцевому рівні.

Загалом аналіз таблиць (Додаток Б, Додаток В) дозволяє зробити висновок, що місцеве самоврядування після виборів 2010 р. характеризувалося переважанням непартійних форм політичної участі та слабкою партійною структурованістю. Політичні партії, за винятком кількох найбільших, відігравали другорядну роль у формуванні корпусу місцевих голів, що обмежувало їхній вплив на локальну політику та ускладнювало процес інституціоналізації партійної системи в Україні.

Загальна кількість рад в Україні станом на 2010 р. налічувала 12 085, при цьому повідомлення про результати виборів надійшли щодо 12 081 ради. Лише у 4 радах результати виборів не були зафіксовані, що свідчило про загалом

високий рівень організаційної завершеності виборчого процесу. Водночас наявність навіть незначної кількості рад без підтверджених результатів вказувала на окремі процедурні або політико-адміністративні ускладнення на місцях.

Загальна кількість депутатських мандатів у радах становила 225 172, з яких 224 741 мандат був фактично розподілений за підсумками виборів. Таким чином, 431 депутатський мандат залишався вакантним. Це свідчило про майже повне формування представницьких органів місцевого самоврядування, водночас наявність вакантних мандатів вказувала на окремі проблеми з реєстрацією депутатів, повторним голосуванням або низькою конкуренцією в окремих округах.

Регіональний розподіл рад засвідчив чітке домінування базового рівня місцевого самоврядування. Із загальної кількості 12 086 рад найбільшу частку становили сільські ради – 10 278, а також селищні ради – 784. Це підтверджувало переважно сільський характер адміністративно-територіальної організації України та визначальну роль первинного рівня самоврядування у системі місцевої влади. Кількість міських рад міст районного значення (278), районних рад (488) і районних у містах рад (55) була значно меншою, що відображало ієрархічну побудову системи управління [235].

На рівні регіонів найбільшу загальну кількість рад мали області з розгалуженою сільською мережею. Зокрема, високі показники фіксувалися у Львівській (731), Вінницькій (735), Київській (685), Житомирській (657) та Тернопільській (632) областях. Це свідчило про значну фрагментацію територіальних громад і високий ступінь децентралізованої організації місцевого управління. Східні та південні регіони характеризувалися дещо іншою структурою. У Донецькій (413), Дніпропетровській (389), Луганській (354) та Харківській (486) областях спостерігалася вища концентрація міських і районних рад, а частка сільських рад була відносно меншою. Така конфігурація відображала індустріально-урбанізований характер цих регіонів та більшу роль середнього й вищого рівнів місцевого самоврядування.

Особливий адміністративно-територіальний статус мали місто Київ і місто Севастополь. У Києві була зафіксована лише одна рада, що відповідало специфіці організації місцевої влади в столиці. У Севастополі налічувалося 11 рад різних рівнів, що відображало його окрему систему місцевого управління на момент проведення виборів.

Загалом аналіз наведених даних свідчив, що вибори 2010 р. забезпечили майже повне інституційне наповнення органів місцевого самоврядування. Водночас структура рад демонструвала суттєві регіональні відмінності [235].

Розподіл обраних депутатів місцевих рад за суб'єктами висування на виборах 2010 р. виглядав наступним чином: найбільшу кількість депутатських мандатів отримали кандидати, висунуті шляхом самовисування – 93 004 депутати, або 41,38%; друге місце посіла Партія регіонів, яка отримала 75 600 мандатів, або 33,64%; помітно менші показники мали опозиційні та ідеологічно оформлені партії. Зокрема, ВО «Батьківщина» отримало 6,02 % депутатських мандатів, Народна партія – 4,14%, Комуністична партія України – 3,34%. Ці політичні сили зберігали інституційну присутність у місцевих радах, проте не визначали загальної конфігурації влади на місцях. Решта партій були представлені вкрай фрагментарно: більшість із них отримали менше 1% мандатів, а значна частина – лише поодинокі депутатські місця. Така ситуація свідчила про надмірну роздрібненість партійного поля, слабкість організаційних структур на місцях і низьку конкурентоспроможність малих та регіональних політичних проєктів [235].

Таким чином, місцеві вибори 2010 р. в Україні засвідчили трансформацію виборчої системи у напрямі змішаного формату, удосконалення процедур організації голосування та посилення ролі центрального органу адміністрування виборчого процесу. Водночас ці інституційні зміни не усунули внутрішніх суперечностей розвитку місцевої демократії, а радше проявили їх у нових формах. Узагальнення емпіричних даних свідчить, що виборчий процес поєднував формально конкурентні механізми з фактичним домінуванням провладних суб'єктів і відчутним впливом адміністративного ресурсу.

Характерною ознакою кампанії стала також надмірна фрагментація партійного поля: участь значної кількості політичних партій не супроводжувалася відповідним рівнем їх реального представництва, оскільки більшість із них отримали мінімальну або символічну кількість мандатів. Така ситуація відображала низький рівень інституціоналізації партійної системи та відсутність сталих ідеологічних структур, спроможних ефективно конкурувати на місцевому рівні. У підсумку результати виборів сформували асиметричну модель політичної конкуренції, за якої формальна багатопартійність поєднувалася з реальним домінуванням провладних сил і персоналізованих локальних груп впливу, що негативно вплинуло на якість представництва, автономність місцевого самоврядування та розвиток демократичних інститутів на місцях у перші роки 2010-х.

Вагомим етапом трансформації системи місцевого самоврядування в Україні стало рішення Верховної Ради України від 4 вересня 2015 р., яким було лібералізовано механізм формування об’єднаних територіальних громад, зокрема шляхом скасування обов’язковості їх попереднього погодження з обласними радами. Це нормативне нововведення істотно активізувало процес децентралізації та заклало правові підстави для проведення перших виборів до органів влади об’єднаних територіальних громад, які відбулися 25 жовтня 2015 року у 159 громадах. Модифікації виборчого законодавства, запроваджені в цей період, сприяли посиленню інституційної спроможності громад, розширенню їхньої автономії та зростанню ролі у формуванні локальної політики. Разом із тим практична реалізація цих змін виявила низку проблемних аспектів, зокрема диспропорції у представництві, ускладнення виборчих процедур і підвищений рівень політизації процесу об’єднання, що актуалізувало необхідність подальшого вдосконалення виборчої архітектури на місцевому рівні.

Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII [219] закріпив наступну модель організації місцевого виборчого процесу: вибори депутатів сільських та селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних округах, на які поділяється територія

відповідної громади відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [213]. Депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських і районних у містах рад обиралися за пропорційною виборчою системою в багатомандатних округах на основі списків місцевих організацій політичних партій із територіальним закріпленням кандидатів. Вибори міських голів у містах із кількістю виборців понад 90 тисяч здійснювалися за мажоритарною системою абсолютної більшості, тоді як у менш чисельних містах застосовувалася мажоритарна система відносної більшості. Вперше на законодавчому рівні було запроваджено вибори старост за мажоритарною системою відносної більшості. Паралельно було внесено зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що дало змогу нормативно врегулювати механізми формування місцевих органів влади та інституційно інтегрувати інститут старост у систему місцевого самоврядування.

Місцеві вибори 2015 р. відзначалися масштабним охопленням всіх рівнів місцевого самоврядування, включно з обласними, районними, міськими, селищними та сільськими радами, а також виборами міських, селищних і сільських голів. Основні чергові вибори відбулися 25 жовтня 2015 року, на яких обиралися 1820 депутатів обласних та міських рад Києва і Севастополя, 15 135 депутатів районних рад, 10 602 депутатів міських рад, 1032 депутатів районних у містах рад, 11 438 депутатів селищних рад, 118 372 депутатів сільських рад, а також 357 міських голів, 567 селищних голів і 9 126 сільських голів.

Окрім чергових виборів, протягом року відбувалися повторні та додаткові вибори на окремих територіях для заміщення вакантних місць.

Повторні місцеві вибори 2015 р. відбувалися у кілька етапів і мали на меті завершити формування місцевих органів влади там, де основні вибори не дали остаточного результату або де були визнані недійсними рішення. У листопаді 2015 р. проводилися два основні тури повторного голосування: 15 листопада відбулися повторні вибори депутатів селищних рад (112 мандатів) та сільських рад (505 мандатів), а також обрання міських голів (28), селищних голів (1) і сільських голів (19). 29 листопада відбулися додаткові повторні вибори депутатів

міських рад (90 мандатів) та міських голів (2), а також повторні вибори депутатів селищних рад (1 мандат) і сільських рад (12 мандатів), включно з обранням сільських голів (2).

У грудні 2015 р. процес повторних виборів продовжився: 20 грудня відбулися повторні вибори депутатів районних рад (34 мандати), селищних рад (11 мандатів) та сільських рад (105 мандатів), а також обрання сільських голів (7), тоді як 27 грудня відбулися повторні вибори депутатів районних рад (34 мандати), міських рад (40 мандатів), селищних рад (25 мандатів) та сільських рад (266 мандатів), а також обрання селищних голів (1) і сільських голів (13) [157].

Місцеві вибори 2015 р. відбулися в умовах складної політичної та соціально-територіальної ситуації. Анексія Криму російською федерацією та проведення Антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей обмежили можливості частини громадян брати участь у голосуванні, а близько 1,5 млн внутрішньо переміщених осіб не змогли проголосувати у новостворених об'єднаних територіальних громадах через вимогу проживати на території відповідного виборчого округу.

З іншого боку, вибори відбулися на тлі децентралізаційної реформи, що передбачала вперше обрання органів самоврядування в об'єднаних територіальних громадах, відкриваючи нові можливості для зміцнення локальної демократії.

Явка виборців становила 46,61%, що було дещо нижче показників попередніх місцевих виборів і відображало певну демобілізацію електорату в умовах соціально-політичної нестабільності. Вибори проводилися за новою системою: депутати обласних, районних, міських та районних у містах рад обиралися в багатомандатних округах із закріпленням кандидатів за територіями, що забезпечувало збалансоване представництво різних частин громади. У списках кандидатів була передбачена гендерна квота на рівні 30%, що стимулювало більш активну участь жінок у місцевій політиці. Для відсіювання партій із недостатньою підтримкою запроваджувався п'ятивідсотковий загороджувальний бар'єр. Міські голови в містах із

населенням понад 90 тисяч обиралися за мажоритарною системою абсолютної більшості, що гарантувало легітимність переможця. Поступово вводилася нова інституція старост, проте вибори на цю посаду ще не проводилися [168, с.140].

Результати місцевих виборів 2015 р. виявили низку системних диспропорцій у представленні територій на рівні обласних і районних рад. У ряді випадків спостерігалася нерівномірність розподілу мандатів, через що окремі території фактично залишалися без представників у представницьких органах влади. Недосконаліть виборчого законодавства проявилася й на рівні об'єднаних територіальних громад: чинна система не враховувала реальних демографічних і територіальних відмінностей між населеними пунктами, що призводило до недостатнього представництва окремих громад у місцевих радах. Така ситуація свідчить про інституційну асиметрію виборчого процесу та підкреслює необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правових механізмів для забезпечення рівності виборчих прав і справедливого територіального представництва в органах місцевого самоврядування [157].

17 липня 2020 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про утворення та ліквідацію районів» [221], якою було затверджено новий адміністративно-територіальний поділ держави, сформований на основі новостворених об'єднаних територіальних громад. За реформою кількість районів в областях скоротили з 490 до 136 [233], найменший в Україні налічує 30 тис. жителів (у Верховинську Івано-Франківської області) [86]. Це рішення стало ключовим етапом завершення першої фази реформи децентралізації, спрямованої на раціоналізацію системи управління на субрегіональному рівні та формування ефективної просторової основи місцевого самоврядування.

Заступник керівника Всеукраїнської асоціації громад Іван Фесенко констатував, що партизація місцевих виборів суттєво вплинула на функціонування місцевого самоврядування в Україні та відобразила тенденцію концентрації впливу парламентських партій на органи місцевих рад. Замість забезпечення представництва інтересів територіальних громад у районних та обласних радах фактична структура виборчих округів сприяла висуванню

кандидатів із обласного рівня, що обмежувало автономію місцевого самоврядування на базовому рівні. Запровадження імперативного мандату додатково посилило підпорядкованість депутатів партійним директивам, зокрема щодо голосування за місцеві бюджети, що фактично переводило управлінські рішення на контроль політичних сил. Така модель формування місцевих органів влади суперечила конституційному принципу народовладдя та створювала ризики обмеження участі громад у прийнятті рішень на місцевому рівні [86].

У 2020 р. Верховна Рада України ухвалила законопроєкт №3485 «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства», що передбачав значні зміни у процедурі проведення місцевих виборів і Виборчому кодексі 2019 року. Законопроєкт знижував партійний поріг у містах з населенням понад 15 тис. осіб, встановлював заставу для кандидатів-мажоритарників та партійних висуванців, легалізував вплив депутатських груп на процес формування місцевих виборчих комісій і посилював роль обласних партійних організацій у висуванні кандидатів. Окрім цього, законопроєкт запроваджував використання інноваційних технологій для голосування та підрахунку результатів, зокрема електронних систем і онлайн-подачі документів кандидатами. Водночас експерти відзначали, що низка положень цього закону могла обмежувати демократичні засади місцевого самоврядування, створюючи потенційні механізми централізації та впливу політичних і депутатських структур на виборчий процес. Розгляд законопроєкту №3485 щодо вдосконалення виборчого законодавства виявив суперечності між прагненням до посилення партійного представництва в місцевих радах та принципами демократичного самоврядування. Пропозиції щодо застосування пропорційної системи та імперативного мандату для депутатів громад із чисельністю виборців понад 10 000 мали на меті закріпити партійну відповідальність, проте обмежували автономію депутатів та ризикували звузити участь громадян у політичному процесі. Критика Асоціації міст України підкреслила загрозу спотворення результатів волевиявлення та невідповідність змін міжнародним

стандартам виборів. Науково обґрунтовано, що ефективне місцеве самоврядування потребує балансу між партійним представництвом і прямою участю громадян, аби забезпечити легітимність та функціональність органів влади [234].

Постанова Центральної виборчої комісії від 8 серпня 2020 р. «Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року» встановила правові та організаційні основи проведення перших виборів у новостворених територіальних громадах у 2020 р. [223]. Постанова мала важливе значення для розвитку місцевої демократії та консолідації політичної системи на рівні територіальних громад. Вона не лише закріплювала юридичні рамки проведення перших виборів у новостворених громадах, а й фактично сприяла реалізації реформи децентралізації, забезпечуючи легітимне формування органів місцевого самоврядування. Водночас відзначається, що синхронізація перших і чергових місцевих виборів підвищувала ефективність виборчого процесу та економила адміністративні ресурси, проте одночасно могла посилювати конкуренцію між локальними та більш впливовими політичними акторами.

Обмеження виборів на тимчасово окупованих територіях, хоч і виправдане безпековими та правовими факторами, підкреслювало асиметричність політичного процесу та обмежувало повноцінне представництво громадян у цих регіонах. У сукупності, постанова відображала прагнення держави поєднати нормативну визначеність із практичною реалізацією демократичних процедур на місцях, водночас виявляючи політичні й інституційні виклики, пов’язані з нерівномірністю доступу до участі у виборах та необхідністю інтеграції нових територіальних громад у єдину систему місцевого самоврядування [223].

Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. відбулися на новій територіальній основі відповідно до положень Виборчого кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2020 року. Кодекс був розроблений для усунення суперечностей і дисфункцій попереднього виборчого законодавства та підвищення прозорості й

демократичності виборчого процесу. Він частково вирішив проблеми нерівномірного представництва в окремих округах і надмірної політизації складу місцевих рад, а запровадження відкритих партійних списків посилило роль виборців у формуванні представницьких органів, наблизивши практику місцевих виборів до європейських стандартів демократії та забезпечивши більш збалансоване представництво інтересів громад.

На цьому етапі відбувалося формування більш об'єднаних і функціонально ефективних територіальних громад та укрупнених районів, що мало на меті підвищення результативності реалізації покладених на них повноважень у системі місцевого самоврядування. Одночасно здійснювалися заходи щодо перерозподілу компетенцій між органами місцевого самоврядування та державними структурами, коригування фінансового забезпечення та вдосконалення організаційно-управлінських механізмів на рівні місцевих адміністративних одиниць [151]. Ці зміни сприяли формуванню більш збалансованої та стійкої системи місцевого врядування, здатної ефективно реагувати на потреби громад і реалізовувати державну політику на субрегіональному рівні [153]. Як зазначає Г. Задорожня, застосування пропорційної системи на рівні територіальних громад з кількістю виборців понад 10 тисяч є проблематичним через відсутність класичних політичних партій та ситуативний характер сучасних політичних об'єднань [78, с. 43]. Водночас Виборчий кодекс України чітко регламентує, які місцеві ради обираються за пропорційною, а які – за мажоритарною системою, зокрема, ради малих громад (до 10 тисяч виборців) формуються за мажоритарною системою, а всі інші – за пропорційною [34].

Запровадження нової територіальної основи вплинуло не лише на адміністративну та фінансову спроможність органів місцевого самоврядування, а й на механізми політичного представництва. Укрупнені райони та спроможні громади сприяли більш рівномірному розподілу мандатів між територіями, підвищуючи легітимність місцевих рад і забезпечуючи ширше представництво інтересів громадян. Водночас розширення територіальних одиниць та

концентрація повноважень у більших адміністративних центрах створювали нові виклики для участі населення у місцевій політиці, обмежуючи прямий контакт виборців із представницькими органами та вплив на прийняття рішень. Цей факт підкреслює необхідність подальшого розвитку механізмів партисипативної демократії, таких як громадські слухання, електронні петиції та місцеві референдуми, що дозволяють забезпечити активну участь громадян у формуванні політики та контролі за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Реалізація Виборчого кодексу виявила певні проблемні аспекти, зокрема невизначеність меж виборчих округів та чисельності виборців через триваючу децентралізацію. У зв'язку з цим парламентський Комітет ініціював удосконалення норм кодексу для їх адаптації до нової адміністративно-територіальної структури та посилення спроможності місцевих рад [142, с. 60].

Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. охопили широкий спектр органів місцевого самоврядування. Було обрано депутатів обласних рад та рад міст Києва і Севастополя – 1780, районних рад – 5366, міських рад – 11124, районних у містах із районним поділом рад – 562, селищних рад – 4642, сільських рад – 12143, а також міських голів – 369, селищних – 428 і сільських – 623.

Через необхідність повторного голосування та уточнення результатів частина посад обиралася пізніше: 8 листопада проходило повторне голосування для 4 депутатів міських рад, 8 селищних і 9 сільських рад; 15 листопада обирали 1 депутата міської ради, 23 селищних і 52 сільських рад, а також 7 міських голів; 22 листопада – 3 депутатів міських рад, 20 селищних і 39 сільських рад та 11 міських голів; 29 листопада – 1 депутат сільської ради і 1 міський голова; 6 грудня – 1 міський голова; 27 грудня – 2 депутати селищних рад і 10 сільських рад (Додаток Д, Додаток Г).

Таким чином, місцеві вибори 2020 р. відзначалися масштабністю та поступовим уточненням результатів через повторні голосування, що дозволяло забезпечити повне формування органів місцевого самоврядування по всій території України [152].

Місцеві вибори 2021 року проходили у форматі повторних та проміжних голосувань протягом усього року, що відображало потребу уточнення результатів і забезпечення повного формування органів місцевого самоврядування. Перші повторні вибори відбулися на початку січня для обрання окремих депутатів сільських і селищних рад та деяких міських голів. Протягом лютого–березня повторне голосування продовжувалося, охоплюючи переважно депутатів сільських і селищних рад, а також окремі міські ради. У квітні–травні та червні–липні процес повторних виборів тривав, забезпечуючи формування депутатських корпусів сільських, селищних і міських рад на локальному рівні. З серпня по жовтень кількість повторних виборів зросла, головним чином для обрання депутатів сільських і селищних рад та міських голів, а 31 жовтня одночасно відбулися позачергові та проміжні вибори для обрання депутатів міських рад, міських, селищних і сільських голів, а також значної частини депутатів сільських рад. У листопаді–грудні повторні голосування тривали, завершившись 26 грудня обранням останніх депутатів міських та сільських рад.

Таким чином, місцеві вибори 2021 року відзначалися поступовим проведенням голосувань і системним уточненням результатів, що забезпечило повноцінне формування органів місцевого самоврядування у всіх адміністративних одиницях країни [154].

Вибори 2022 р. відзначалися поетапним і розосередженим проведенням повторних і проміжних голосувань, що забезпечувало завершення формування органів місцевого самоврядування в умовах адміністративних і територіальних змін. Протягом року, починаючи з січня, обиралися депутати сільських і селищних рад, а в окремих випадках - депутати міських рад. У лютому та березні повторні вибори охоплювали більшість рад різного рівня, а також селищних, сільських та міських голів. 27 березня одночасно відбулися повторні, проміжні та позачергові вибори, включно з міськими головами та значною частиною депутатів різних рад, що засвідчило активне завершення формування місцевих органів влади. Протягом квітня-жовтня процес повторних і проміжних виборів

тривав, переважно охоплюючи депутатів сільських і селищних рад та окремих депутатів міських рад [155].

Після завершення аналізу повторних і проміжних виборів 2022 р. слід відзначити, що подальший розвиток місцевої демократії був суттєво обмежений військовою агресією російської федерації. У цьому контексті Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в умовах військової агресії російської федерації» [31], якою встановлено, що через воєнні дії та запроваджений воєнний стан проведення чергових місцевих виборів за чинним законодавством і європейськими стандартами наразі неможливе, а відповідальність за порушення виборчих прав громадян лежить на державі-агресорі. Діючі органи місцевого самоврядування зберігають свої повноваження до проведення наступних виборів, за винятком випадків дострокового припинення їх повноважень, а після завершення воєнної агресії та скасування воєнного стану вибори будуть проводитися відповідно до Конституції України, Виборчого кодексу та чинного законодавства. Такий підхід забезпечує правову безперервність функціонування місцевих органів влади та підтримує стабільність місцевого самоврядування в умовах надзвичайних обставин [286].

У сучасних умовах Війни за Незалежність України питання проведення місцевих виборів набуває не лише правового, а й виразного політичного виміру. Відсутність рішення Верховної Ради щодо призначення чергових виборів, передбаченого пунктом 30 частини першої Статті 85 Конституції України, зумовлена дією правового режиму воєнного стану, який унеможливлює реалізацію виборчих процедур. Центральна виборча комісія, спираючись на норми виборчого законодавства, констатує відсутність підстав для формування нового складу територіальних виборчих комісій, що фактично призводить до тимчасової «заморозки» виборчого процесу на місцевому рівні. Водночас така ситуація створює політико-інституційну дилему: з одного боку, забезпечення конституційного принципу безперервності місцевого самоврядування (Ст. 7 Конституції України) вимагає продовження повноважень чинних рад і голів; з

іншого – тривале відтермінування виборів обмежує реалізацію виборчого права громадян і знижує політичну легітимність місцевих органів влади. Таким чином, у політико-інституційному аспекті формується складний баланс між потребами безпеки держави та демократичними стандартами виборчого процесу, що постає як один із ключових викликів для системи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та на шляху європейської інтеграції України [186].

Узагальнюючи, слід зазначити, що вибори виступають визначальним механізмом демократичного формування органів місцевого самоврядування, оскільки саме через них забезпечується реалізація принципу народовладдя та включення громадян у процес ухвалення рішень на локальному рівні. Місцеві вибори в Україні пройшли складну еволюцію – від початкового етапу становлення у 1990-х роках до сучасної моделі, пов'язаної з реформою децентралізації, укрупненням територіальних громад та оновленням виборчих правил. Виборчий процес не лише забезпечує періодичне оновлення представницьких органів, а й формує підзвітність посадових осіб перед громадою, створює умови для політичної конкуренції, представництва локальних інтересів і зростання довіри до інститутів місцевої демократії. Ефективність виборів залежить від якості законодавчого регулювання, прозорості процедур, відповідності демократичним стандартам, а також від рівня політичної культури й реальної спроможності громад впливати на місцеву владу. Отже, в умовах європейської інтеграції та подальшої децентралізації вибори мають розглядатися не лише як юридична процедура формування органів самоврядування, а як важливий політичний інструмент зміцнення суб'єктності територіальних громад, розвитку локальної демократії та підвищення ефективності публічного управління.

Вибори є ключовим механізмом забезпечення демократії на місцевому рівні, що дозволяє громадянам реалізовувати право на участь у формуванні органів самоврядування та контролювати діяльність представницьких органів. Вони виступають засобом легітимації місцевої влади, сприяють рівномірному представництву територій і забезпечують баланс між інтересами держави та

територіальних громад. Вони є не лише процедурним інструментом формування місцевих рад, а й важливим елементом розвитку демократичної культури та підвищення інституційної спроможності територіальних громад.

2.3. Політична участь та політична культура громадян у контексті функціонування місцевого самоврядування

Розвиток громадянського суспільства, яке розглядається як сукупність самостійних організацій, інститутів та ініціатив, що діють незалежно від держави та спрямовані на реалізацію інтересів громадян, захист їхніх прав і свобод, а також участь у прийнятті рішень, що впливають на життя громади, створює основу для формування політичної культури населення та підвищує його здатність до активної участі у процесах місцевого самоврядування.

Громадянського суспільства виступає як сукупність суб'єктів влади, політичних відносин, організацій і культури, що забезпечують соціальну стабільність, порядок і визначену соціально-політичну орієнтацію, при цьому місцеве самоврядування виступає ключовим інститутом, який інтегрує інтереси окремої людини та суспільства [73, с.67].

Активні громадяни, громадські організації та незалежні засоби масової інформації здійснюють моніторинг діяльності органів влади, підтримують антикорупційні ініціативи та журналістські розслідування, а також сприяють захисту прав людини через діяльність різноманітних правозахисних організацій [133, с.149]. В цьому контексті особливу роль відіграє політична участь.

Процеси демократичної трансформації в державах з перехідною політичною системою істотно активізуються за умов розвитку місцевого самоврядування, що є невід'ємним елементом формування інституцій громадянського суспільства [304]. Децентралізація влади, як ключова складова адміністративної реформи, створює сприятливі умови для залучення громадськості до процесів управління на місцевому рівні, розширюючи потенціал співучасті у прийнятті рішень [81, с.10].

Саме на цьому рівні реалізується концепція демократії участі, яка (також відома як партисипативна або співучасті демократія) передбачає активне залучення членів територіальної громади до процесів управління. Вона передбачає їхню безпосередню участь у підготовці, прийнятті рішень та контролі за їх реалізацією на рівні громади чи держави, що забезпечує більш інтегрований та відповідальний підхід до місцевого та національного управління [75].

Реалізація демократії участі в Україні, як зазначає О. Ганжук, можливе за дотримання двох умов. По-перше, необхідне належне закріплення форм участі та процедур їх проведення у законодавстві, що забезпечує правову основу для громадянської активності. По-друге, критично важливою є довіра громадян до органів влади та впевненість у тому, що їхній голос справді буде врахований при прийнятті управлінських рішень, що становить неправову складову демократії участі [42, с. 39].

Інституціоналізація партисипативної демократії на локальному рівні відбувається в умовах багатоваріантності форм її реалізації. Окремі з них формалізовані у національному законодавстві, тоді як інші функціонують у практиці територіальних громад як інструменти, запроваджені шляхом адаптації та апробації позитивного міжнародного досвіду [283, с. 61].

У державах Європейського Союзу залучення громадян до процесів формування та контролю політичних рішень виступає не лише елементом демократичної традиції, а й сталою інституційною практикою. Інтеграція подібних механізмів у політичну систему України розглядається як важлива складова її євроінтеграційного курсу. До найбільш поширених інструментів безпосередньої участі громадян належать плебісцити та громадянські ініціативи [38, с.36, 39].

Українська дослідниця Н. Ротар класифікує форми політичної участі за трьома загальними типами: електоральною, дискурсивною та політичною. На її думку, дискурсивна модель політичної участі найбільш адекватно відображає демократичну сутність держави та забезпечує вагомий вплив громадян на

політичну систему, оскільки, попри наявні протиріччя, здатна підтримувати системну рівновагу в її структурі [240, с.6].

У сучасних наукових підходах до аналізу участі громадян виокремлюють два основні її види: громадську (civic engagement) та публічну (public participation). Громадська участь, або громадянська (горизонтальна), передбачає самоорганізацію членів певної спільноти з метою спільного ухвалення рішень і розв'язання конкретних проблем локального значення. Публічна участь (вертикальна партисипація) полягає у залученні мешканців до процесів формування та реалізації державної й місцевої політики та охоплює взаємодію громадян із органами влади місцевого, регіонального та центрального рівнів.

Горизонтальна громадська участь реалізується через низку типових форм. Зокрема, активізм та адвокація спрямовані на ініціювання соціальних змін, привернення суспільної уваги до актуальних проблем і підтримку шляхів їх вирішення. Важливу роль відіграє громадянська освіта, що забезпечує набуття знань про функціонування громади, систему влади та соціальні процеси. Поширеною формою є волонтерство, яке передбачає безоплатну діяльність на користь громади або окремих соціальних груп. Окреме місце займає навчання надання послуг, спрямоване на задоволення реальних потреб громади через підготовку її членів до практичної діяльності та подальше застосування набутих знань. До форм громадської участі також належать благодійність і збір ресурсів, а також соціальні інновації, що поєднують креативні підходи, інноваційні рішення та підприємницькі моделі для подолання соціальних і екологічних викликів [181].

Місцева демократія представляє собою реалізацію права громад на владу через інститути місцевого самоврядування. Вона проявляється у виборах, референдумах, зборах громадян та інших формах участі, забезпечуючи пряме залучення населення до прийняття рішень і підвищуючи прозорість місцевого управління.

До ключових механізмів прямої демократії відносяться місцеві референдуми, громадські слухання, загальні збори, громадські ініціативи,

електронні петиції, бюджет участі та консультації з жителями територіальних громад [231; 269]. Використання цих інструментів забезпечує активне залучення громадян до процесу прийняття рішень на місцевому рівні, сприяє підвищенню політичної участі та зміцненню управлінської спроможності органів місцевого самоврядування.

Народовладдя, як форма безпосередньої участі громадян у прийнятті рішень, має критичне значення для всіх територіальних громад України, незалежно від їхньої географічного розташування. У гірських та віддалених населених пунктах безпосередня участь громадян є особливо важливою через обмежений доступ до державних ресурсів, необхідність збереження локальної інфраструктури та традиційного укладу життя, а також через відносно невелику чисельність населення, де голос кожного жителя може суттєво впливати на розвиток громади. Аналогічним чином для інших віддалених або малих громад по всій країні прямі механізми участі сприяють мобілізації місцевих ресурсів, формуванню спільних пріоритетів та підвищенню ефективності управління.

У такий спосіб прямі форми демократії виступають не лише механізмом політичної участі, а й чинником соціальної солідарності, зміцнення громадянського суспільства та підтримки стабільності місцевого самоврядування в умовах кризових викликів.

Застосування партисипативної демократії сприяє органам місцевого самоврядування оперативному та ефективному вирішенню питань місцевого значення, одночасно забезпечуючи налагодження постійного зв’язку з різними верствами населення [167].

Особливого значення народовладдя набуває в умовах воєнного стану та повномасштабної агресії, коли згуртованість громад і активна участь населення у прийнятті рішень сприяють підвищенню стійкості територій, захисту локальної інфраструктури та оперативному реагуванню на надзвичайні ситуації.

Сучасна Війна за Незалежність України актуалізувала потребу у сильному громадянському суспільстві, здатному взаємодіяти з місцевою владою, формувати стійкі інститути самоврядування та брати участь у відбудові

територій. Суспільство переживає трансформацію світоглядних орієнтирів, зростає рівень патріотизму, самоорганізації та відповідальності за долю країни, зокрема - на місцевому рівні.

Війна, яку російська федерація розпочала в України з 2014 р., стала серйозним випробуванням для системи місцевого самоврядування. Практика показала здатність громад мобілізувати ресурси для адаптації до умов воєнного стану, надання допомоги Збройним Силам України, відновлення зруйнованої інфраструктури та забезпечення життєвих потреб населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб. Прямі механізми народовладдя та активна участь громадян демонструють критичну роль місцевого самоврядування у забезпеченні безпеки, соціальної стабільності та життєздатності громад у кризових умовах [161, С. 195].

Учасницька демократія в нових умовах стає практикою виживанням, а не лише формою управління. Успішний розвиток територіальної громади можливий за умови активного залучення населення до процесів управління, що передбачає системне підвищення громадянських компетентностей через формальну й неформальну освіту, створення ефективних комунікаційних платформ для обговорення рішень і використання ресурсів, поєднання очних та дистанційних форм участі, формування активного ядра громади з розподілом функціональних обов’язків, забезпечення відкритості й регулярного інформування через офіційні канали, а також орієнтацію на національні та європейські нормативно-правові стандарти з метою подолання громадянської пасивності та стимулювання сталого розвитку громади [278, с.11-12].

Запровадження децентралізованих моделей управління сприяє підвищенню якості публічних послуг, адаптації їх до потреб населення та формує середовище для більш гнучкого реагування на запити територіальних громад. У цьому аспекті особливого значення набуває розвиток ефективних форм комунікації між органами місцевої влади та громадянами, що є запорукою побудови відкритої та підзвітної системи врядування.

Відповідно до Конституції України, місцеве самоврядування визнається формою реалізації права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах конституційної та законодавчої компетенції [113]. Основу цього права становить визнання територіальної громади - як об'єднання жителів села, селища чи міста - головним суб'єктом місцевої демократії, наділеним правом безпосередньої участі у врегулюванні публічних справ. Конституційна модель місцевого самоврядування передбачає реалізацію цього права як через представницькі органи, так і безпосередньо громадянами.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) насамперед підкреслює значення участі громадян у процесах місцевого врядування. Він визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування органів місцевої влади, закріплює їх структуру та повноваження, а також встановлює принципи законності, прозорості та підзвітності. Безпосереднє залучення населення до прийняття рішень через громадські слухання, збори, ініціативи та консультації забезпечує легітимність органів самоврядування та зміцнює демократичні механізми управління на рівні територіальних громад [218].

Для України, в умовах реформи децентралізації надзвичайно актуальним є не лише нормативне забезпечення участі громадян, а й практичне впровадження інноваційних підходів, зокрема механізмів учасницької демократії, що дозволяють активізувати залучення жителів до розробки, ухвалення та реалізації політичних рішень. Такий підхід сприяє формуванню відповідальної публічної влади, здатної оперативно реагувати на запити громад та забезпечувати ефективне управління на місцях [81, с.11].

Мотиви участі громадян у політичному житті є комплексним соціально-психологічним феноменом, що включає особистісні, соціальні, політичні та інституційні чинники. Особистісні мотиви - прагнення до самореалізації, почуття відповідальності, бажання покращити умови життя - стимулюють ініціативність. Соціальні мотиви, пов'язані з належністю до спільноти та

спільними цінностями, підсилюють згуртованість громади. Політичні мотиви - відданість демократичним принцип.

Участь громадськості у процесах прийняття політико-управлінських рішень забезпечує формування більш ефективної політики, що відповідає інтересам і потребам територіальних громад. У результаті взаємодії громадян із владою ухвалюються рішення, які отримують вищу підтримку з боку населення, сприяючи водночас посиленню почуття причетності громадян до розв'язання проблем своєї громади. Найважливішим наслідком активної участі є налагодження конструктивного діалогу між владою та громадянами, що формує основу взаємної довіри й підвищує стабільність місцевого самоврядування [81, с.12].

Європейські держави здійснюють всебічну підтримку України, що проявляється у наданні гуманітарної та фінансової допомоги, постачанні військової техніки, прийомі вимушених переселенців, забезпеченні доступу до медичних послуг, а також у сприянні запровадженню міжнародних санкцій проти держави-агресора як інструменту політичного та економічного тиску. Водночас заходи реагування та відновлення спрямовані на координацію гуманітарної підтримки з метою задоволення першочергових потреб населення, що постраждало внаслідок кризи. Особлива увага приділяється забезпеченню базових соціальних послуг, зокрема у сферах охорони здоров'я, освіти та житлового забезпечення [311].

Законодавчо участь громадян у здійсненні місцевого самоврядування реалізується через інструменти місцевої демократії: місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання та електронні петиції.

Місцевий референдум є формою прямої участі громадян України, які постійно проживають на відповідній адміністративно-територіальній одиниці, у прийнятті рішень з найважливіших питань місцевого значення. Ініціатива проведення референдуму належить органам місцевого самоврядування та може бути реалізована за умови підтримки не менше половини депутатів від

загального складу відповідної ради або за вимогою не менше ніж однієї десятої частини громадян, що мають право голосу на даній території [130].

Однак запровадження воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII передбачає обмеження реалізації деяких з цих інструментів. Зокрема, стаття 19 цього закону забороняє проведення місцевих референдумів та виборів під час дії воєнного стану. Проведення загальних зборів громадян можливе лише за відсутності відповідних заборон з боку військового командування та за погодженням з органами влади. Формат громадських слухань має бути адаптований - зокрема через запровадження дистанційних форм участі. За відсутності регламентації таких форм у локальних нормативних актах постає необхідність їхнього оновлення [35; 231].

Найбільш доступним і гнучким інструментом залишається електронна петиція, яка є відносно новим інструментом участі громадян у публічному управлінні в Україні. Вони функціонують у формі електронних платформ, переважно офіційних вебресурсів органів влади, за допомогою яких громадяни можуть ініціювати звернення з питань публічного значення. За умови зібрання у встановлений строк визначеної кількості підписів, що регламентується відповідним органом місцевого самоврядування, така петиція підлягає обов’язковому розгляду уповноваженим органом влади [87, с.17]. Проте технічні бар’єри (наприклад, перебої з інтернет-зв’язком або недоступність офіційних сайтів) можуть знижувати ефективність цього інструменту. Інші механізми участі, такі як місцеві ініціативи, за формальних обставин не заборонені, але в практичному вимірі їх застосування може бути ускладнене організаційними труднощами, зокрема відсутністю кворуму в місцевих радах або дистанційним форматом їх засідань.

У цьому контексті важливою складовою демократичного врядування виступає громадський контроль – система дій, що дозволяє громадянам здійснювати оцінювання рішень органів публічної влади, забезпечувати прозорість і підзвітність, а також впливати на політико-управлінські процеси.

Такий контроль охоплює експертне оцінювання політик, моніторинг рішень, аналіз ефективності діяльності посадових осіб. Його значення посилюється в умовах демократичного правопорядку, де публічність і відкритість дій влади визнаються основоположними принципами.

Значну роль у процесі самоорганізації населення відіграє ініціатива щодо створення будинкових, вуличних, квартальних та інших органів самоорганізації, які можуть отримувати делеговані повноваження та ресурси від місцевих рад. Збори громадян за місцем проживання є формою безпосередньої участі населення у місцевому самоврядуванні, що проводиться на рівні населеного пункту або його частини (вулиці, кварталу), передбачена статтею 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», регламентується статутом громади, здійснюється з дотриманням установлених процедур ініціювання, скликання та кворуму, а ухвалені рішення підлягають обов’язковому врахуванню органами місцевого самоврядування.

Громадські слухання є формою участі громадян у місцевому самоврядуванні, що передбачає заслуховування територіальною громадою посадових осіб і депутатів ради щодо їхньої діяльності, а також обговорення проєктів рішень і ініціатив з метою врахування громадської позиції у процесі ухвалення управлінських рішень [87, с.21–22].

Інституціоналізація громадського контролю відповідає стандартам Ради Європи, зокрема Додатковому протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування [35]. У цьому зв’язку особливо важливими є такі інструменти, як громадська антикорупційна експертиза, індикативні вимірювання прозорості, моніторинг використання бюджетних коштів, інститут громадського інспектора, муніципальний омбудсмен тощо [256, с. 249]. Громадський контроль виконує не лише функцію виявлення порушень, а й підвищує якість управління та формує культуру публічної участі та відповідальності.

Сучасний досвід використання інструментів партисипативної та деліберативної демократії свідчить, що поряд із врахуванням інтересів громадян вони можуть ускладнювати процес ухвалення рішень і спричиняти політичну

дестабілізацію через домінування позицій найбільш активних, але не завжди репрезентативних груп населення [4, с.47].

Прикладом порушення легітимних процедур місцевих референдумів є так званий «референдум» у Криму 16 березня 2014 р., який не отримав визнання міжнародної спільноти. Аналогічні спроби маніпуляцій із проведенням псевдореферендумів мали місце на Донеччині та Луганщині у 2014 р., коли терористичні угруповання «ЛНР» та «ДНР» 11 травня того ж року організували голосування в окремих населених пунктах цих областей під час початку окупації [130].

Хоча правова база створює основу для розбудови інститутів демократії участі, її ефективність значною мірою залежить від рівня політичної культури громадян - сукупності знань, цінностей, установок і моделей політичної поведінки, які визначають ступінь готовності населення до участі в політичному житті, взаємодії з владою, реалізації наданих їм повноважень.

Стан розвитку політичної культури потребує формування у політичній свідомості населення демократичних цінностей, що сприяють адекватному сприйняттю політичних процесів і відповідній політичній поведінці, серед яких вирішальне значення мають забезпечення особистих прав і свобод, суспільна толерантність, руйнування стереотипів меншовартості нації, а також виховання віри у можливість і необхідність самостійного розвитку, який забезпечує рівноправні відносини з іншими державами [11, с.213].

В. Липинський розглядав політичну культуру як багаторівневе явище, сформоване під впливом історичних, ментальних та поведінкових факторів, а її рівень, на його думку, визначається сукупністю трьох взаємопов’язаних чинників [129, с. 352].

По-перше, це історичний досвід країни, традиції державності та соціально-політичні цінності, які передаються між поколіннями. Саме історична спадщина відіграє фундаментальну роль у формуванні політичної ідентичності, типу легітимності влади та усталених уявлень про взаємодію між державою і громадянином. У випадку України ця історична пам’ять охоплює як традиції

козацького самоврядування, так і досвід боротьби за незалежність у ХХ ст., що посилило цінність автономії, свободи та самовизначення в суспільній свідомості.

Другим чинником є рівень громадянської відповідальності за політичні процеси. Йдеться про здатність і готовність індивідів усвідомлювати власну роль у функціонуванні держави та брати участь у прийнятті рішень. Такий тип поведінки передбачає не лише участь у виборах чи петиціях, а й готовність до дій у надзвичайних умовах - зокрема, до самоорганізації, участі у волонтерських ініціативах (в сучасному розумінні), громадських обговореннях та інших формах активної взаємодії з владою.

Третім визначальним компонентом політичної культури, згідно з В. Липинським, є когнітивна здатність громадян до рефлексії над суспільно-політичними процесами – уміння аналізувати політичну реальність, усвідомлювати причинно-наслідкові зв’язки між політичними рішеннями та їх наслідками, оцінювати ефективність дій влади. Цей елемент особливо актуальний у демократичних системах, де участь громадян у прийнятті рішень передбачає високий рівень політичної обізнаності, критичного мислення та навичок публічної комунікації [129].

Політичну культуру на локальному рівні конкретизує і втілює муніципальна культура. Вона є локальним і практично орієнтованим рівнем загальної політичної культури, формуючи у громадян конкретні навички участі в управлінні своєю територіальною громадою, усвідомлення прав і обов’язків, готовність до співпраці та комунікації з органами місцевого самоврядування, водночас політична культура забезпечує більш широкі ціннісні, нормативні та когнітивні основи, які визначають ставлення громадян до влади, законності, демократичних процедур і політичних процесів загалом.

Муніципальна культура є базовим рівнем загальної культури, що формується в межах територіальної громади та системи місцевого самоврядування і проявляється через соціалізацію громадян, формування цінностей, норм, правил поведінки, традицій і конституційних прав та обов’язків, а також здатність до спільної комунікації і взаємодії між членами

громади, органами влади та іншими інституціями на локальному й вищих рівнях [9].

Особливо важливу роль політична культура відіграє в умовах Війни за Незалежність України, коли громадянська активність стає не лише формою демократичного волевиявлення, а й чинником мобілізації, солідарності та опору. Муніципальна культура, формуючи базові цінності, норми та практики взаємодії громадян на локальному рівні, слугує підґрунтям для розвитку ширшої політичної культури, яка проявляє свою значущість у різних соціально-політичних умовах.

Дослідження політичної культури в контексті Війни за Незалежність України дозволяє виявити нові тенденції: зростання довіри до місцевої влади, активізацію волонтерських ініціатив, зміцнення горизонтальних зв'язків між громадянами. Також постає питання формування відповідального виборця та підвищення якості політичної комунікації. Аналіз цих процесів сприяє розумінню ролі політичної культури як чинника стійкості громади в кризових умовах та її потенціалу в післявоєнному відновленні України [249, с.1365].

Зростання рівня довіри до місцевої влади, розширення практик самоорганізації свідчать про поступове укорінення культури участі в українському суспільстві. Особливу роль в цих процесах належить активізації волонтерського руху, який у період Війни за Незалежність України став однією з найяскравіших форм громадянської участі, поєднуючи елементи солідарності, самоорганізації та політичної активності.

В Законі України «Про волонтерську діяльність» констатовано: «Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи забезпечують сприятливі умови для здійснення волонтерської діяльності, підвищення суспільного престижу такої діяльності та створення передумов для її розвитку, підтримки та заохочення діяльності волонтерів в Україні» [211].

Волонтерський рух у громадах є важливим ресурсом для органів місцевого самоврядування, оскільки сприяє швидкому вирішенню нагальних потреб населення, зокрема ВПО, поширенню цінностей та розвитку навичок у громадян,

зміцненню згуртованості та довіри між мешканцями і владою, впровадженню інноваційних проєктів і послуг, залученню додаткових фінансових та матеріальних ресурсів, а також підвищенню впізнаваності громади на національному та міжнародному рівнях; у цьому сенсі волонтерство виступає консолідуючим фактором та ефективним механізмом розвитку громади [32].

З точки зору політичної культури, та політичної участі волонтерство можна розглядати як прояв неформальної участі, що підвищує спроможність громадян впливати на стан справ у державі. Воно формує навички самоврядування, зміцнює довіру до горизонтальних практик управління та поступово трансформує відносини між суспільством і владою. У багатьох випадках волонтерські ініціативи стали не лише контрагентами місцевої влади, а й акторами, здатними здійснювати громадський контроль, ініціювати політичні дискусії або впливати на ухвалення рішень. Особливо це стосується питань розподілу гуманітарної допомоги, публічної звітності, евакуаційних процедур, обліку пошкодженого майна тощо.

Сучасний розвиток волонтерського руху характеризується такими основними рисами, як “інституціоналізація” (створення організацій із досвідом, фінансами та довірою), “платформізація” (використання інтернет-платформ для ефективної комунікації) та “мережизація” (співпраця через Інтернет) [176].

Волонтерський рух у діяльності органів місцевого самоврядування виконує ключову роль у розвитку громад, забезпечуючи оперативне реагування на нагальні потреби населення та обходячи бюрократичні бар’єри формальних процедур. Він сприяє формуванню громадянської свідомості та розвитку практичних компетентностей учасників, одночасно зміцнюючи соціальні зв’язки й довіру між мешканцями та владою, що підвищує згуртованість і стійкість громади. Волонтерські ініціативи слугують платформою для впровадження інновацій та нових соціальних послуг, дозволяючи органам місцевого самоврядування оцінювати потреби населення й формувати ефективні моделі надання послуг. Крім того, волонтери залучають додаткові фінансові та матеріальні ресурси, розширюючи можливості громади та підвищуючи

ефективність місцевих програм. Таким чином, волонтерський рух виступає комплексним інструментом розвитку громад, поєднуючи оперативну допомогу, соціальну активність, інноваційність та мобілізацію ресурсів, що сприяє ефективності та стійкості системи місцевого самоврядування [67, с.334].

Волонтерська діяльність охоплює широкий спектр ініціатив – від підтримки військовослужбовців, евакуації цивільного населення та забезпечення гуманітарної допомоги, до відбудови інфраструктури, правової допомоги переселенцям та інформаційного спротиву. Волонтерство не лише компенсує обмеження формальної системи управління в умовах Війни за Незалежність України, а й виступає в ролі альтернативного механізму виконання окремих державних і муніципальних функцій на локальному рівні.

Феномен волонтерства в Україні має глибоку соціокультурну основу та демонструє високий рівень горизонтальної мобілізації. Однією з його ключових характеристик є децентралізованість і мережевість: замість централізованого керівництва, волонтерські ініціативи часто виникають знизу, на основі локальних потреб, довіри та особистої відповідальності. У цьому контексті волонтерство сприяє зміцненню соціального капіталу громад, підвищує згуртованість і толерантність до спільної праці задля досягнення публічного блага. Також воно створює майданчик для міжрегіональної солідарності, коли громади з відносно безпечних регіонів підтримують мешканців тимчасово окупованих або прифронтових територій.

У контексті посилення горизонтальних зв’язків між територіальними громадами в умовах Війни за Незалежність України показовим прикладом ефективної міжмуніципальної взаємодії є реалізація національного проєкту «Пліч-о-Пліч», який передбачає формування стійких партнерств між тиловими, центральними та прифронтовими громадами з метою підтримки територій, які зазнають найбільшого навантаження внаслідок збройної агресії [188]. Особлива увага в межах цієї ініціативи приділяється так званим громадам-форпостам – адміністративно-територіальним одиницям, що розташовані поблизу державного кордону або безпосередньо на лінії бойового зіткнення, де

інфраструктурні об’єкти зазнали значних пошкоджень або руйнувань. Основною ціллю проєкту є створення довготривалих механізмів підтримки цих громад шляхом мобілізації ресурсів, обміну досвідом, матеріальної та інституційної допомоги. У центрі реалізації ініціативи - принцип загальнонаціональної солідарності, що знаходить прояв у координації зусиль жителів усіх регіонів України задля збереження функціонування найвразливіших адміністративно-територіальних утворень [188]. Така форма суспільної згуртованості й територіального партнерства сприяє не лише зростанню стійкості громад-форпостів, а й загальному посиленню інтеграційних процесів у державі, які базуються на цінностях взаємодопомоги, довіри та співвідповідальності.

Комплекс взаємопов’язаних чинників, серед яких - висока боєздатність та професійна підготовка українських Збройних Сил, здатність громадянського суспільства до швидкої мобілізації ресурсів і самоорганізації для підтримки національного спротиву, а також демонстрація політичного керівництва держави стратегічної виваженості, політичної рішучості та відповідальності в умовах воєнної ескалації – стали визначальними у формуванні позитивного міжнародного дискурсу щодо спроможності України ефективно протидіяти зовнішній агресії. Все це може розглядатися як елемент стратегічної адаптації місцевого самоврядування до умов воєнного часу, що водночас виконує функцію інституціоналізації громадянської солідарності, підтримуючи не лише фізичне відновлення територій, а й морально-психологічну єдність суспільства в умовах національного спротиву.

Отже, політична участь громадян у місцевому самоврядуванні є ключовим елементом демократичного врядування та забезпечує легітимність рішень органів влади. Вона формується через поєднання законодавчо закріплених інструментів участі та неформальних практик, таких як самоорганізація та волонтерство, що особливо важливо в умовах кризових ситуацій. Рівень ефективності участі значною мірою залежить від політичної культури населення, правосвідомості громадян і спроможності місцевих органів влади. Системне підвищення громадської активності та розвиток культури участі створюють

передумови для підвищення якості місцевого врядування та зміцнення довіри між громадою та владою.

Політична система виступає ключовою інституційною основою місцевого самоврядування, визначаючи статус органів влади, характер їх взаємодії з державними інститутами та можливості реалізації інтересів територіальних громад. Місцеве самоврядування розглядається як автономний політичний інститут, інтегрований у систему демократичних процедур, ефективність функціонування якого залежить від узгодженості правових, організаційних, кадрових та фінансових компонентів політичної системи. Поглиблення децентралізації зміцнює роль органів місцевого самоврядування як механізму громадянської участі та каналу комунікації між суспільством і державою, водночас обмеження повноважень і ресурсів громад залишаються факторами, що стримують їхню політичну суб'єктність.

Партійна система є структурним елементом політичної системи, що забезпечує представництво громад, рекрутування кадрів і інтеграцію локального рівня управління у національний політичний процес. Інституціоналізація партій на місцевому рівні залишається нерівномірною, залежить від організаційної спроможності, територіальної присутності та здатності до адаптації. Війна за Незалежність України призвела до трансформації партійного поля та консолідації політичного простору, змістивши акценти діяльності місцевого самоврядування на національну безпеку, стійкість громад і ефективність публічного управління.

В умовах децентралізації вибори стають не лише процедурою фундаментальним механізмом реалізації народовладдя та формування органів місцевого самоврядування, а й каналом політичної участі населення та консолідації місцевих інтересів. Ефективність виборів залежить від прозорості процедур, рівня політичної культури громадян, функціонування партійної системи та доступності інформації.

Активній участі у виборах, громадських ініціативах, консультаціях та контролі за діяльністю органів місцевого самоврядування сприяє політична культура.

В умовах Війни за Незалежність України традиційні інститути участі обмежені, але громадянська активність зберігається та набуває нових форм через самоорганізацію, волонтерство та неформальні канали взаємодії з владою, що свідчить про зростання політичної зрілості суспільства. Збереження діалогу між владою і громадянами, прозорість рішень, доступність електронних сервісів та розвиток механізмів громадського контролю залишаються критично важливими для підвищення довіри та якості місцевого врядування. Формування компетентного та відповідального громадянина як суб'єкта політичного процесу є ключовою умовою сталого розвитку громад та зміцнення демократичних інститутів.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що політичні чинники посідають визначальне місце у розвитку місцевого самоврядування в Україні, оскільки саме вони формують інституційне середовище його функціонування, визначають характер взаємодії між владою і громадою та впливають на реальний зміст локальної демократії. Політична і партійна системи створюють організаційні рамки діяльності органів місцевого самоврядування, вибори забезпечують їх демократичну легітимацію та представницький характер, а політична участь і політична культура громадян наповнюють ці інститути практичним змістом. Ефективність місцевого самоврядування залежить не лише від формального існування відповідних органів, а й від рівня політичної активності населення, якості виборчого процесу, розвиненості партійного представництва, довіри до місцевої влади та спроможності громадян впливати на ухвалення рішень. Водночас в умовах децентралізації та Війни за Незалежність України політичні чинники набувають особливої ваги, оскільки визначають стійкість територіальних громад, їх здатність до самоорганізації, мобілізації ресурсів і підтримання демократичних практик. Таким чином, розвиток місцевого самоврядування в Україні слід розглядати як результат взаємодії

інституційних механізмів, виборчих процедур та громадянської участі, що в сукупності формують політичну основу сучасного місцевого врядування.

РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Європейські моделі місцевої демократії та їх політичний вимір для України

Процес європейської інтеграції України виступає одним із ключових зовнішніх і внутрішніх чинників трансформації системи влади, зокрема у сфері місцевого самоврядування та локальної демократії. Орієнтація на європейські стандарти врядування зумовлює перегляд традиційних моделей централізованого управління та актуалізує необхідність поглиблення децентралізаційних реформ як політико-правового інструменту демократичного розвитку. У цьому контексті європейські стандарти місцевої демократії набувають значення не лише нормативних орієнтирів, а й важливого елемента політичної модернізації держави.

Дослідження європейських стандартів місцевої демократії крізь призму політичних процесів дозволяє глибше осмислити виклики та перспективи демократичного розвитку України на місцевому рівні.

Процес європеїзації суттєво позначився на трансформаційних процесах у посткомуністичних державах, по-різному впливаючи на окремі складові цього переходу. З одного боку, запровадження європейських норм і стандартів сприяло подальшому зміцненню демократичних інститутів у країнах регіону з нестійкими демократичними системами. З іншого боку, необхідність адаптації до вимог Європейського Союзу ускладнила функціонування демократичних і парламентських процедур у державах-кандидатах, оскільки передбачала прийняття значної кількості законодавчих актів [101, с.52].

Європейські стандарти місцевої демократії формуються на основі децентралізованого публічного управління та загальновизнаних підходів до організації демократичного діалогу, вироблених міжнародною спільнотою, становлять ціннісну основу функціонування сучасних систем місцевого

самоврядування, визначаючи принципи децентралізації влади, субсидіарності, участі громадян та прозорості публічного управління. Їх формування відбувалося в межах інституцій Європейського Союзу та Ради Європи і знайшло відображення в низці міжнародно-правових актів. Для держав, що перебувають у процесі демократичної трансформації та європейської інтеграції, ці стандарти виступають не лише орієнтирами інституційних реформ, а й важливим інструментом утвердження демократії на місцевому рівні.

Важливе місце в європейських моделях місцевої демократії посідає принцип співпорядкування, відповідно до якого управлінські рішення мають ухвалюватися на рівні, максимально наближеному до громадян, за умови контролю доцільності втручання вищих, зокрема наднаціональних, інституцій. Це безпосередньо кореспондується з принципами прозорості та звітності, що забезпечують відкритість діяльності органів місцевого самоврядування, їх підконтрольність громаді та підвищують рівень політичної довіри. Вагомим є принцип необхідності, який передбачає обґрунтованість управлінських рішень з огляду на реальні потреби місцевих спільнот. Принцип пропорційності орієнтує органи влади на співмірність застосовуваних інструментів із характером і масштабами суспільних проблем на локальному рівні. Не менш значущими є принципи доступності та простоти управлінських процедур, які створюють передумови для реальної участі громадян у виробленні та реалізації місцевої політики [3].

У політичному вимірі для України імплементація зазначених принципів має ключове значення в контексті реформування місцевого самоврядування та наближення національної моделі місцевої демократії до європейських стандартів. Їх практичне застосування сприяє зміцненню спроможності територіальних громад, розвитку механізмів громадянської участі та формуванню демократичної політичної культури на місцевому рівні.

У межах європейського політичного простору сформувалася цілісна система інструментів місцевого та регіонального розвитку, спрямована на утвердження демократичних принципів, підвищення інституційної

спроможності органів місцевого самоврядування та активізацію громадянської участі. У структурному вимірі ці інструменти охоплюють інституційні, фінансові та організаційні механізми, які в сукупності забезпечують європеїзацію моделей місцевого врядування.

Інституційні механізми пов’язані з діяльністю Європейського Союзу, Ради Європи та інших міжнародних акторів, що формують нормативні орієнтири, надають експертну підтримку та здійснюють оцінювання відповідності національних практик європейським стандартам. Фінансові інструменти сприяють зміцненню ресурсної бази територіальних громад, упровадженню управлінських інновацій і підвищенню якості публічних послуг, виконуючи роль стимулу для реалізації реформ на засадах прозорості та підзвітності. Організаційні інструменти забезпечують залучення органів місцевого самоврядування й громадянського суспільства до європейських програм і спільних ініціатив, сприяючи поширенню кращих практик і формуванню сучасної управлінської культури [232, с. 64].

У політичному вимірі для України використання цих інструментів створює передумови для поглиблення децентралізації, зміцнення місцевої демократії та інтеграції національної системи самоврядування до європейського політико-інституційного простору.

Досвід зарубіжних держав засвідчує наявність різних підходів до організації місцевого самоврядування, що формуються залежно від співвідношення між державною владою та самоврядними інститутами, а також від обсягу та характеру повноважень, делегованих на місцевий рівень. У цьому контексті ключовими аналітичними моделями виступають модель місцевої автономії та модель децентралізації, які відображають різні способи інституціоналізації місцевої демократії.

Модель місцевої автономії ґрунтується на визнанні місцевого самоврядування як відносно самостійного рівня публічної влади, що володіє власною компетенцією, організаційною незалежністю та фінансовою самодостатністю. У межах цієї моделі органи місцевого самоврядування не

розглядаються як складова державної адміністрації, а виступають носіями власних публічних повноважень, спрямованих на вирішення питань місцевого значення. Контроль з боку держави, як правило, має обмежений характер і зосереджується переважно на перевірці законності рішень, а не на оцінці їх доцільності. Такий підхід сприяє розвитку локальної політичної ініціативи, підвищенню рівня участі громадян у місцевому управлінні та формуванню відповідальної місцевої еліти. Водночас надмірна автономізація за відсутності ефективних механізмів координації може призводити до фрагментації публічної політики та нерівномірності територіального розвитку.

Модель децентралізації передбачає передачу значної частини управлінських функцій від центральних органів влади до органів місцевого самоврядування за умови збереження системної взаємодії між різними рівнями управління. У цій моделі місцеве самоврядування інтегрується у загальну систему публічної влади, виконуючи як власні, так і делеговані державою повноваження. Держава, зі свого боку, зберігає інструменти координації, фінансового вирівнювання та стратегічного планування, що дозволяє забезпечувати цілісність державної політики й дотримання загальнонаціональних стандартів. Політичний вимір цієї моделі полягає у поєднанні демократичної участі на місцевому рівні з ефективністю державного управління [29, с.17].

У європейських країнах децентралізація характеризується п’ятьма ключовими ознаками: розвитком місцевої та регіональної автономії як засобу демократизації, забезпеченням ефективного вирішення локальних проблем, гарантуванням свободи на рівні місцевого та регіонального самоврядування, підтримкою культурної, мовної та етнічної різноманітності, а також стимулюванням економічної конкуренції між адміністративними рівнями [5, с. 10].

Модель місцевої автономії та модель децентралізації у сучасних європейських державах рідко реалізуються у «чистому» вигляді, натомість вони поєднуються у різних пропорціях залежно від історичних традицій,

конституційного устрою та рівня розвитку політичної культури. Для України аналіз зазначених моделей має прикладне значення, оскільки процес реформування місцевого самоврядування потребує оптимального балансу між автономією територіальних громад і збереженням керованості держави, що є ключовою умовою стійкого демократичного розвитку.

Досвід європейських держав демонструє різноманіття моделей організації місцевого самоврядування, що поєднують елементи автономії та децентралізації залежно від історичних, політичних і конституційних особливостей.

У контексті децентралізації управління в Європі дослідники виокремлюють два ключові виміри типологізації держав, що визначають особливості функціонування моделей місцевої демократії. Перший вимір пов’язаний із характером правової та державно-політичної системи. Зокрема, низка держав Європейського Союзу функціонує у формі парламентських монархій (Бельгія, Велика Британія, Нідерланди, Данія, Іспанія, Люксембург, Швеція), тоді як переважна більшість країн ЄС є республіками. Така відмінність зумовлює специфіку інституційної організації влади, механізмів політичної відповідальності та ролі представницьких органів на місцевому рівні. Другий вимір стосується територіальної організації держави. Більшість країн-членів Європейського Союзу мають унітарний устрій, який може поєднувати різні ступені централізації або децентралізації управління. Водночас окремі держави, зокрема Австрія, Бельгія та Федеративна Республіка Німеччина, характеризуються федеративною формою державного устрою, що передбачає конституційно закріплений розподіл повноважень між центральним і субнаціональними рівнями влади [3].

Зазначені інституційні та територіальні особливості безпосередньо впливають на формування і функціонування органів публічної влади, визначаючи обсяг їх компетенцій, межі автономії, характер взаємодії між рівнями управління та механізми контролю. У сукупності це формує різноманіття європейських моделей місцевої демократії, досвід яких має

важливе значення для подальшого розвитку системи місцевого самоврядування в Україні.

Місцеве самоврядування у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії організоване за англосаксонською моделлю, яка характеризується багаторівневою структурою та високим ступенем гнучкості. Територія держави поділена на графства, що становлять верхній рівень місцевого самоврядування, а в межах кожного графства створюються райони, або округи, які виконують функції нижчого рівня. На сільських територіях округи поділяються на приходи, де функціонують збори приходу або парафіяльні ради, що становлять третій рівень управління. Таким чином, окремі регіони можуть мати три рівні місцевого управління – рада графства, рада округу та збори приходу, проте на більшості території діє двоступенева система, що включає лише раду графства та раду округу. Кожен рівень управління забезпечує реалізацію адміністративних та самоврядних функцій, а взаємодія між рівнями здійснюється в межах законодавчих рамок, встановлених центральною владою, без жорсткого контролю одного рівня над іншим [282]. Центральна влада виконує координуючу та наглядову роль, зосереджуючись на законодавчому регулюванні та фінансовому контролі, залишаючи за місцевими радами значну автономію у вирішенні питань місцевого значення. Система публічного управління у Сполученому Королівстві побудована на принципі асиметричної деволюції, за якої політична відповідальність розподілена нерівномірно між центральним урядом та регіональними адміністраціями. Деволюція, на відміну від помірної децентралізації, передбачає передачу частини повноважень на рівень історичних регіонів, що зумовлено як історичними особливостями, так і політичними потребами, зокрема вирішенням регіональних конфліктів і зниженням навантаження на центральні органи влади [292].

Процес деволюції реалізується у трьох формах: адміністративній, що передбачає делегування функцій центральних органів без створення місцевих представницьких органів; виконавчій, яка передбачає передачу прерогативних повноважень міністрам регіональних урядів; та законодавчій, що включає

передачу законодавчих повноважень іншим субнаціональним органам. Вибір конкретної форми регулюється історично сформованим рівнем автономії регіону та актуальними політичними умовами. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між збереженням центрального контролю і наданням субнаціональним одиницям достатньої самостійності для вирішення локальних питань, водночас стимулюючи політичну участь населення і запобігаючи сепаратистським тенденціям [72, с. 97-99].

Це класична англосаксонська модель місцевого самоврядування, характерна для Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, де відзначаються гнучкість, багаторівневість, самоврядування громад і помірний контроль центральної влади.

Яскравим прикладом іберійської моделі є Іспанія (ця модель притаманна також і для Португалії, для прикладу), де сформувалася модель асиметричної територіальної автономії. Держава складається з автономних територій, провінцій і муніципалітетів, кожен із яких визнається самоврядною одиницею. Конституція Іспанії закріплює чітке розмежування виключної компетенції держави та автономних територій, передбачаючи можливість розширення повноважень останніх через їхні статути. Водночас автономія поєднується з розвиненою системою конституційного, адміністративного та фінансового контролю, що забезпечує баланс між самостійністю регіонів і цілісністю держави. Іспанія формально є унітарною державою, але фактично функціонує за принципами федеративної організації. В її адміністративній системі виділяють три рівні: центральний (Генеральна державна адміністрація), регіональний (автономні спільноти) та місцевий (провінції, муніципалітети, острови). Автономні спільноти мають значну самостійність у межах держави, включаючи власний організаційний устрій і частину владних повноважень. Конституція визначає загальні рамки їх компетенцій, а конкретизація здійснюється органічними законами, що дозволило встановити різні статуси спільнот без зміни Конституції. Така модель передбачає багато рівнів влади, які одночасно діють на одній території та координують свою діяльність, забезпечуючи

ефективне управління з урахуванням територіальних і регіональних особливостей [72, с.160].

Континентальну модель репрезентують, для прикладу, Італія, Франція, Польща. В Італії функціонує система рівнозначності всіх елементів державного устрою з чітким розподілом компетенцій між нижчими (комуни) та центральними органами влади. Регіони забезпечені як власними ресурсами, так і державним фінансуванням для підтримки економічної стабільності. Розподіл повноважень між громадами, провінціями та іншими адміністративними одиницями здійснюється на принципі пропорційності. Водночас у країні існує адміністративна децентралізація [259, с.86]. Ця модель передбачає поділ законодавчих повноважень між державою та регіонами, а також застосування принципів субсидіарності, диференціації та пропорційності в розмежуванні адміністративних функцій [1, с.721].

Франція, традиційно централізована держава, упродовж останніх десятиліть здійснила послідовний перехід до децентралізованої моделі управління. Реформи 1980–2000-х рр. були спрямовані на перерозподіл повноважень між центральною владою та територіальними колективами (ключові суб’єкти місцевої публічної влади), розширення їхньої автономії та підвищення ефективності надання публічних послуг. Важливою особливістю французької моделі є поєднання децентралізації з чітким нормативним регулюванням та високим рівнем політичного консенсусу щодо реформи [27, с.17]. У Франції децентралізація передбачає функціонування трьох рівнів місцевого управління – комун, департаментів і регіонів, кожен із яких має власні органи самоврядування [259, с.86]. Французька модель місцевого самоврядування, яка є континентальною за своєю природою, поєднує високу юридичну автономію місцевих спільнот із потужним контролем держави через систему префектур. Кожен департамент очолює префект – представник держави, що здійснює політичні, юридичні та поліцейські функції, контролює законність рішень органів місцевого самоврядування, формує бюджет у разі його несвоєчасного або незбалансованого прийняття, а також представляє державу у

судових та адміністративних органах [136]. Територія департаменту поділяється на округи, керовані супрефектами, які делеговані префектом і виконують консультативні та виконавчі функції, не маючи власних повноважень. Важливою особливістю французької системи є відсутність ієрархії між місцевими спільнотами: вони взаємозалежні юридично і підконтрольні лише державі, що дозволяє державі зберігати верховне регулювання і контроль за реалізацією національної політики, водночас обмежуючи політичну конкуренцію на місцевому рівні.

Для постсоціалістичних країн характерним є впровадження децентралізованої моделі як засобу подолання надмірної централізації та відновлення реального місцевого самоврядування. Інституційне становлення місцевого самоврядування в Республіці Польща відбулося в умовах системної трансформації політичного режиму наприкінці 1980-х років і було започатковане конституційними змінами 29 грудня 1989 р. У Польщі децентралізація здійснювалася на основі принципу співпраці регіонів, що передбачало створення вільних економічних зон та надання допомоги регіону з дефіцитом за рахунок регіону з профіцитом. Внаслідок проведених реформ відбулося чітке розмежування функцій і повноважень між державою та органами місцевого самоврядування, а також посилення автономії місцевої влади через відокремлення адміністративної влади від бізнес-структур [185, с. 686].

Конституція Республіки Польща закріплює принцип децентралізації публічної влади як визначальну засаду формування територіального устрою держави. Територіальна організація публічної влади конституційно пов’язується з системою одиниць територіального самоврядування, що знайшло подальше нормативне закріплення у Законі «Про впровадження базового триступеневого територіального устрою держави» від 24 липня 1998 р. [138].

Відповідно до чинного законодавства адміністративно-територіальний устрій Польщі має трирівневу структуру, яка включає воєводства, повіти та ґміни як взаємопов’язані рівні реалізації публічної влади й місцевого самоврядування.

Саме на гмінний рівень було передано значний обсяг владних і управлінських повноважень, а жителі отримали правові підстави для формування самостійної територіальної спільноти. Представницьким і водночас найвищим органом гміни стала рада, склад якої формувався на основі загальних і прямих виборів [47, с.40]. До завдань ґміни належать реалізація функцій у сферах освіти, культури, міського господарства, комунальних послуг та забезпечення громадського порядку [239, с.62-63]. Забезпечення участі жителів у діяльності ґміни реалізується через інститути прямої та представницької демократії: місцеві вибори та референдуми, загальні збори громадян, громадські слухання, місцеві ініціативи, а також індивідуальні чи колективні звернення до органів самоврядування [287].

Модель функціонування гміни передбачає поєднання інститутів представницької та безпосередньої демократії, що забезпечує участь населення у здійсненні публічної влади та легітимацію управлінських рішень.

Повіт виступає середньою ланкою системи місцевого самоврядування і складається з кількох ґмін. Статус міста на правах повіту мають населені пункти з населенням понад 100 тис. осіб, а також міста, що втратили статус центру воєводства після 31 грудня 1998 р. [171; 255, с.75-76].

Воєводство є вищою адміністративно-територіальною одиницею та невід'ємним рівнем місцевого самоврядування в Польщі. Органи воєводського самоврядування формують регіональну політику, реалізують стратегії розвитку та координують питання, що виходять за межі компетенції повітів та ґмін, а також беруть участь у виконанні загальнодержавних завдань і регулюванні взаємин регіону з урядом

Процес становлення місцевого самоврядування отримав належне конституційно-правове закріплення, що надало територіальним громадам та їхнім органам необхідні гарантії організаційної, майнової й фінансової автономії. У сукупності це сформувало інституційні передумови для розвитку локальної демократії та стало важливим чинником демократичної трансформації Республіки Польщі загалом [22].

Реформа територіального самоврядування в Польщі сформувала інституційні передумови для розвитку регіональної політики, підвищення якості публічних послуг та зміцнення ролі територіальних спільнот як самостійних суб'єктів публічної влади.

Важливою складовою польської моделі є розвиток горизонтальних форм міжмуніципальної взаємодії, які виступають інструментом підвищення управлінської спроможності територіальних громад без інституційного посилення надмуніципального рівня влади. Такі форми співпраці кореспондують із концепцією багаторівневого врядування та сприяють ефективнішій реалізації публічних функцій на локальному рівні [273, с.22-23].

Водночас інституційна еволюція місцевого самоврядування в Польщі виявила наявність структурних обмежень, пов'язаних із асиметрією між обсягом переданих повноважень і рівнем фінансової автономії територіальних громад. Збереження значного ступеня фіскальної централізації об'єктивно звужує потенціал гмін як самостійних суб'єктів публічної влади.

Польща є показовим прикладом поетапної реформи, що охопила відродження самоврядування на базовому рівні, процес децентралізації також поєднував демократизацію політичної системи з переосмисленням ролі територіальних громад у публічному управлінні і реформу адміністративно-територіального устрою [29, с.18].

Реформування системи публічного управління в Польщі мало комплексний характер і реалізовувалося через одночасне впровадження адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування. Такий підхід став важливим орієнтиром для постсоціалістичних держав Центрально-Східної Європи, зокрема України [37, с. 265–275].

Змішану модель місцевого самоврядування репрезентує Німеччина. В Німеччині дослідники виділяють чотири типи організаційного устрою (моделі) місцевого самоврядування на рівні громад: магістратний, бургомістерський, північно-німецький, південно-німецький, а на районному рівні – 5 моделей

(модель комітету; модель ландрату; південнонімецька; директорська модель; модель міста-держави) [111, с.259].

Німецька система місцевого самоврядування характеризується високою автономією земель і муніципалітетів, поєднуючи децентралізоване управління місцевими справами з виконанням делегованих державних функцій. Федеральний рівень зосереджує законодавчі повноваження, водночас землі впливають на формування політики через Бундесрат. Місцеві органи самоврядування здійснюють управління комунальними службами, майном, соціально-економічним розвитком і територіальним плануванням, інтегруючись у політичну систему через участь партій. Модель демонструє ефективну комбінацію централізованого законодавчого контролю та широкої адміністративної і політичної автономії на регіональному і місцевому рівнях [72, с.132-133].

Німецька модель місцевого самоврядування відрізняється від французької тим, що органи місцевого самоврядування виконують завдання переважно за дорученням державних органів, водночас громада, спираючись на законодавчі норми та діючи на власну відповідальність, здійснює управлінські функції на своєму рівні [74, с. 76–81].

Попри те, на думку окремих дослідників в сучасній Німеччині, попри розвинену практику локальної демократії та певне вирівнювання соціально-економічних умов між колишніми східними та західними землями, повної політичної та емоційної єдності досягнуто не було: західні федеральні землі мають більшу політичну активність, тоді як східні регіони частіше демонструють протестні настрої [257, с.83; 293].

Особливий інтерес для України становить скандинавська модель місцевого самоврядування, ключовою рисою якої є принцип колективного керівництва виконавчою владою на місцевому рівні. Цей принцип реалізується через специфічний інститут «колективного мера», який функціонує у випадках відсутності одноособового політичного лідера, коли управлінські повноваження

розподіляються між кількома особами з чітко визначеними функціями [174, с.22-23].

У Швеції, поряд із Норвегією та Данією, реалізується експеримент «вільне місцеве управління», спрямований на розширення меж місцевої автономії. Його метою є вивчення ефективних механізмів активізації діяльності органів місцевого самоврядування та надання представникам місцевих громад більш широких повноважень у формуванні місцевої політики [5, с. 12].

Модель місцевого самоврядування, для прикладу, Королівства Данія ґрунтуються на принципі самостійності муніципалітетів у межах закону за умови державного нагляду (ст. 82 Конституції Данії) [112; 260, с. 10]. Організаційно система місцевого самоврядування включає муніципалітети та регіони, в яких функціонують виборні представницькі органи. Важливою ознакою данської моделі є значна фіскальна децентралізація, що виявляється у домінуванні власних доходів місцевих бюджетів над трансфертними надходженнями з державного бюджету [163, с.49].

Зазначені характеристики не є унікальними виключно для Данії, а відображають ширші тенденції розвитку місцевого самоврядування в європейських державах загалом.

Вивчення різних моделей місцевого самоврядування європейських держав дозволяє виявити характерні інституційні рішення, механізми розподілу повноважень та рівні автономії територіальних громад. Незважаючи на різноманіття підходів, спостерігається певна узагальнена структура, що поєднує представницькі органи, виконавчі інституції та фінансові механізми підтримки місцевих громад. Для наочності та систематизації ключових характеристик доцільно представити порівняльний аналіз основних рис моделей самоврядування, що дозволяє виділити спільні та відмінні риси різних країн (Додаток Е, Додаток Є).

Виявлені подібності й відмінності стають підґрунтям для подальшого дослідження процесів зближення європейських моделей децентралізованого публічного управління, які формуються під впливом спільних інституційно-

нормативних засад, стандартизованих у межах Європейського Союзу та Ради Європи. Такий підхід дозволяє оцінити ступінь адаптації кращих практик до національних контекстів та визначити ключові напрями вдосконалення системи місцевого врядування.

В основі зближення європейських моделей децентралізованого управління лежать два ключові чинники. По-перше, принцип демократичного характеру держави, сформований у межах європейської політичної культури, зумовлює визначення відповідних цілей і методів їх досягнення, зокрема гарантування прав і свобод особи, утвердження політичного плюралізму, рівноправності та толерантності, забезпечення демократичної легітимації влади, а також функціонування публічних органів у межах правового поля. Зазначений принцип знаходить своє практичне відображення у способах формування та здійснення діяльності публічної адміністрації [41, с.7].

По-друге, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки визначає інституційні межі та результати функціонування публічної адміністрації, забезпечуючи систему стримувань і противаг та обмеження концентрації владних повноважень [126].

Формування європейських стандартів ґрунтується на нормах європейського міжнародного права, а важливу роль у цьому процесі відіграє діяльність міжнародних організацій. Такі стандарти мають різний рівень закріплення та практичної реалізації в національних правових системах, зокрема з огляду на особливості їх конституційно-правового впровадження [54].

Приєднання України 14.07.1993 р. до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [69], стало важливим етапом інтеграції європейських стандартів у національну систему публічного управління. У межах цих міжнародно-правових зобов’язань органи місцевої та регіональної влади отримали можливість розвивати співпрацю з відповідними іноземними партнерами в різних сферах публічної діяльності, а також забезпечувати реалізацію мовних прав національних меншин у суспільному та публічному житті. Водночас система європейських стандартів

муніципального управління залишається ширшою за обсяг зобов'язань, фактично імплементованих Україною, що в умовах реформи децентралізації актуалізує потребу в подальшому вивченні та впровадженні загальноприйнятих європейських підходів до функціонування місцевого самоврядування.

Щодо розвитку місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі, О. А. Кавилін відзначає, що з 1990 р. в країні послідовно впроваджувалися різні моделі місцевого врядування. На ранньому етапі (1990–1992 рр.) діяла модель повновладдя рад, далі протягом 1992–1994 рр. запроваджувалася французька модель, у 1994–1995 рр. експериментували з англосаксонською, 1995–1996 рр. відбувалося тестування іберійської моделі, а з 1996 р. і до сьогодні - французька модель, яка стала основою для розвитку сучасного українського місцевого самоврядування [91, с. 152; 243, с.668]. Така послідовність змін відображає процес адаптації національної системи до міжнародних стандартів, принципів децентралізації та доброго врядування, водночас зберігаючи особливості українського політичного та адміністративного контексту.

Співставлення з іншими державами свідчить, що українська модель місцевого самоврядування залишалася частково децентралізованою, але з широким впливом центральної влади через державні адміністрації, що виконували виконавчі функції замість районних та обласних рад. У порівнянні з європейськими прикладами, українська система характеризується інституційним двовладдям та обмеженою спроможністю представницьких органів на рівні районів і областей. Подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні потребує комплексної реформи, спрямованої на поглиблення децентралізації, посилення фінансової та організаційної спроможності громад, а також впровадження механізмів контролю і координації, заснованих на європейському досвіді багаторівневого врядування.

Основні засади територіального устрою України визначаються принципами єдності та цілісності державної території, поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади, а також забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів із врахуванням їх

історичних, економічних, екологічних, географічних та демографічних особливостей, а також етнічних і культурних традицій.

Поєднання централізації та децентралізації забезпечує одночасно реалізацію загальнодержавних інтересів і надання місцевим органам влади достатніх повноважень для вирішення питань регіонального та місцевого значення. Територіальні громади, у свою чергу, наділені правом місцевого самоврядування, що дозволяє їм безпосередньо або через органи самоврядування реалізовувати рішення з питань місцевого значення відповідно до Конституції та законів України [93, с.70].

Українська модель поєднує елементи децентралізації та централізованого контролю (двовладдя), що відрізняє її від європейських країн з більш чіткою автономією.

Європейські приклади демонструють два основні підходи: автономія (Іспанія, Італія) та децентралізація з контролем (Франція, Польща).

Порівняння цих підходів дозволяє визначити напрямки реформ для підвищення ефективності місцевого самоврядування в Україні: посилення фінансової та організаційної спроможності, делегування повноважень на місця та чітке розмежування компетенцій.

На відміну від західноєвропейських моделей, де державний контроль зосереджений переважно на наглядових функціях, в Україні державні адміністрації фактично здійснюють основний обсяг управління територіями. Це породжує інституційне двовладдя, ускладнює розмежування повноважень і знижує ефективність місцевої демократії.

Таким чином, українська модель місцевого самоврядування сформувалася як компроміс між децентралізаційними намірами та традиціями централізованого управління. Подальший розвиток місцевої демократії в Україні потребує комплексного реформування системи місцевої публічної влади, спрямованого на поглиблення децентралізації, посилення інституційної та фінансової спроможності громад і врахування європейського досвіду організації ефективного багаторівневого врядування.

На сучасному етапі українська система місцевого самоврядування перебуває у перехідній фазі від радянської централізованої моделі до континентальної (французької) моделі, яка поєднує принципи автономії територіальних громад із чітким державним контролем. Це зумовлено прагненням впровадити інноваційні підходи та принципи доброго врядування, включно з фінансовою децентралізацією, розширенням повноважень громад у вирішенні локальних питань та активною участю громадян у процесах прийняття рішень.

Перехідний характер української моделі проявляється у:

1. Збереженні елементів централізованого управління, які контролюють реалізацію делегованих повноважень та забезпечують законність і цілісність держави.

2. Запровадженні автономії громад, які здатні самостійно вирішувати питання місцевого значення на основі Конституції та законів України.

3. Поєднанні демократичної участі населення та професійного управління, що відповідає принципам партисипативної демократії та багаторівневого врядування.

4. Адаптації кращих міжнародних практик, зокрема французької моделі, до національного контексту та специфіки українських регіонів [243].

З огляду на перехідний характер української моделі місцевого самоврядування та її орієнтацію на континентальну (французьку) модель, доцільним є здійснення порівняльного аналізу ключових інституційних і функціональних параметрів організації місцевого самоврядування у Франції та в Україні. Такий підхід дає змогу виявити спільні риси й відмінності зазначених моделей, а також оцінити ступінь адаптації французького досвіду до національних умов. З цією метою нижче подано узагальнюючу таблицю 3.1 порівняння французької та української моделей місцевого самоврядування.

Таблиця 3.1

Порівняння французької та української моделей самоврядування

Параметр	Франція (континентальна модель)	Україна (поточна модель децентралізації)
Ступінь автономії місцевих органів	Висока юридична автономія, але сильний контроль префекта	Висока автономія громад, але частково обмежена «біцентристською» системою влади
Централізація / контроль	Префект – представник держави з широкими контролюючими повноваженнями	Центральні органи контролюють лише законність, деякі повноваження делегуються
Організаційна структура	Департаменти → округи → комуни; префект та супрефекти	Регіони → громади → старостинські округи; органи місцевого самоврядування без префектів
Вибори та статус органів	Одночасні вибори, уніфіковані статуси органів одного рівня	Вибори різних рівнів не завжди синхронні, статуси органів різного рівня диференційовані
Децентралізація як політика	Ініційована та контролюється центральною владою	Проводиться державою, але громадська участь значно вища
Контроль бюджету	Префект може встановлювати бюджет у разі несвоєчасного або незбалансованого	Громади самостійно формують бюджети, Державна казначейська служба контролює законність
Мета децентралізації	Ефективність управління, дотримання національної політики, демократична участь населення	Підвищення спроможності громад, якість публічних послуг, участь громадян

Таблицю укладено автором на основі джерела [51]

У порівнянні з Україною, французька модель демонструє більш жорсткий державний контроль і чітку вертикаль представництва держави, тоді як українська система децентралізації передбачає більшу автономію територіальних громад і ширші повноваження місцевих органів самоврядування, хоча реальна автономія обмежена «біцентристською» системою влади та недостатньо врегульованим розподілом компетенцій між місцевим самоврядуванням і органами виконавчої влади. Водночас, українська модель передбачає більш гнучкі механізми участі громадян у місцевому управлінні, а

також спрямована на підвищення якості публічних послуг, у той час як французька система, хоча і забезпечує централізоване регулювання, зберігає певні інструменти демократичної участі населення, особливо через місцеві вибори та функціонування місцевих органів влади [51].

Імплементація європейських стандартів місцевої демократії в Україні супроводжується складними політичними викликами, пов’язаними з адаптацією національного законодавства, трансформацією управлінських практик та формуванням нової моделі взаємодії між державою і органами місцевого самоврядування.

Отже, європейські стандарти місцевої демократії виступають комплексною системою принципів і норм, що визначають демократичний характер організації та функціонування місцевого самоврядування. Їх політичний вимір полягає у забезпеченні реальної автономії територіальних громад, зміцненні ролі місцевих представницьких органів, формуванні ефективних механізмів участі громадян у прийнятті управлінських рішень та підвищенні рівня підзвітності місцевої влади. Для України імплементація європейських стандартів місцевої демократії має не лише правове й інституційне, а й виразне політичне значення, оскільки сприяє демократизації політичної системи загалом, зменшенню централізованого контролю та розвитку політичної суб’єктності територіальних громад. Європейські стандарти місцевої демократії слугують важливим чинником формування стійкої демократичної моделі місцевого самоврядування в Україні та поглиблення її європейської інтеграції.

3.2. Реформа децентралізації як політико-інституційний процес трансформації місцевого врядування в Україні

Реформа децентралізації посідає ключове місце в системі сучасних політико-інституційних трансформацій місцевого врядування, оскільки безпосередньо впливає на перерозподіл владних повноважень, зміну

інституційної архітектури публічної влади та формування нових моделей взаємодії між державою і територіальними громадами. У політико-інституційному вимірі децентралізація постає не лише як адміністративна реорганізація, а як комплексний процес демократизації управління, спрямований на посилення автономії місцевого самоврядування, підвищення ефективності публічних послуг і розширення участі громадян у прийнятті рішень.

Вплив євроінтеграційних процесів на реформу децентралізації проявляється у зміні принципів розподілу владних повноважень, інституціоналізації субсидіарності, посиленні ролі територіальних громад та розширенні механізмів громадянської участі на локальному рівні.

Після проголошення незалежності Україна зіткнулася з необхідністю формування системи місцевої публічної влади, сумісної з принципами демократичної держави. Процес децентралізації розпочався ще на початку 1990-х рр. і мав суперечливий, хвилеподібний характер. Перші законодавчі кроки, зокрема ухвалення у 1990 р. закону про місцеві ради та місцеве самоврядування, були спрямовані на трансформацію радянської централізованої моделі та запровадження елементів територіальної самоорганізації населення. Водночас на цьому етапі було закладено модель дуалізму місцевого самоврядування, за якої місцеві ради поєднували ознаки як самоврядних, так і державних органів.

Подальший розвиток інституту місцевого самоврядування у 1990-х роках характеризувався нестабільністю та частими змінами концептуальних підходів. Законодавчі рішення 1994 р. розширили сферу місцевого самоврядування на всі рівні адміністративно-територіального устрою та посилили виборний характер місцевої влади. Проте вже в середині десятиліття відбувся зворотний рух у бік централізації, пов’язаний із відновленням місцевих державних адміністрацій і звуженням реальної автономії органів самоврядування на регіональному рівні. Така еволюція засвідчила відсутність сталої моделі територіальної організації влади в перехідний період.

Прийняття Конституції України 1996 р. [112] стало ключовим етапом інституціоналізації місцевого самоврядування. Основний Закон закріпив визнання і гарантування місцевого самоврядування як засади конституційного ладу, окреслив базову модель територіальної організації влади. Водночас конституційна конструкція заклала асиметрію між базовим рівнем самоврядування (територіальні громади) та районним і обласним рівнями, які не визнаються самостійними громадами, а функціонують як представницькі органи спільних інтересів. Це зумовило формування так званого похідного рівня самоврядування з обмеженими управлінськими можливостями[27, с.20].

У контексті трансформації системи місцевого врядування особливого значення набуває перегляд усталених підходів до організації публічної влади та механізмів реалізації владних повноважень на різних рівнях управління. Ефективність функціонування місцевого рівня значною мірою залежить від ступеня самостійності органів публічної влади, їхньої здатності оперативно реагувати на потреби територіальних громад і забезпечувати належну якість публічних послуг. Саме в цьому контексті децентралізація розглядається як ключовий інструмент інституційного оновлення публічного управління, що зумовлює необхідність її концептуального визначення та теоретичного осмислення.

У науковому розумінні децентралізація трактується як процес передачі владних повноважень і фінансових ресурсів від органів державної влади до органів місцевого самоврядування. Основним завданням реформи є створення інституційних умов для сталого розвитку територіальних громад і наближення публічних послуг до населення шляхом формування фінансово спроможних громад, делегування більшої частини управлінських функцій на базовий рівень, чіткого розмежування компетенцій між рівнями управління та забезпечення належної ресурсної бази місцевого самоврядування [60].

Децентралізація - інституційний механізм розширення автономії органів публічної влади, спрямований на підвищення результативності діяльності місцевого рівня управління. У науковій літературі децентралізацію розглядають

як багатовимірний процес, що реалізується через поєднання політичних, адміністративних і фіскальних компонентів, кожен з яких має власну логіку функціонування та інституційні наслідки.

Ключовою метою розвитку місцевого самоврядування є зростання ефективності функціонування публічної влади загалом, шляхом забезпечення сталого розвитку територіальних громад та підвищення якості й доступності публічних послуг. Водночас децентралізація не передбачає поглиблення соціально-економічної диференціації між територіями, а, навпаки, орієнтується на збалансований розвиток держави в цілому.

У політичному вимірі децентралізація постає як зміна моделі розподілу владних і управлінських повноважень, що означає відхід від централізованої ієрархічної системи організації публічної влади. Вона передбачає посилення політичної та інституційної автономії суб'єктів нижчих рівнів управління за одночасного обмеження можливостей вертикального адміністративного впливу з боку органів вищого рівня. У межах децентралізованої моделі організації влади центральні органи не здійснюють прямого управлінського втручання у діяльність місцевих інституцій та не наділені повноваженнями видавати їм обов'язкові до виконання розпорядчі акти. Межі самоврядності органів, що реалізують публічні функції на засадах децентралізації, визначаються механізмами політико-правового нагляду, які застосовуються виключно у випадках і в порядку, встановлених законодавством [27].

Процес децентралізації передбачає передачу частини повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування на законодавчій основі з метою забезпечення ефективного управління інтересами населення. Реалізація цього процесу ґрунтується на принципі субсидіарності, відповідно до якого повноваження делегуються на рівень управління, найближчий до громадянина, здатний ефективніше їх виконувати. При цьому передача повноважень супроводжується забезпеченням необхідних ресурсів та наданням місцевим органам права приймати рішення з урахуванням специфіки території.

Децентралізація передбачає також підвищення спроможності органів місцевого самоврядування шляхом укрупнення адміністративно-територіальних одиниць або створення міжмуніципальних об’єднань. Успішність реалізації децентралізаційних заходів визначається наявністю політичної волі та відповідного законодавчого забезпечення з боку вищого державного керівництва [72, с.223].

Реалізація принципів децентралізації та ефективного місцевого самоврядування набуває особливої актуальності в умовах трансформації політичної системи України та євроінтеграційних процесів. Визнання європейських стандартів управління визначено стратегічним пріоритетом розвитку держави, що передбачає адаптацію практик децентралізації, регіоналізації та зміцнення місцевих інститутів влади. Досвід європейських держав свідчить, що надмірна централізація знижує спроможність державного апарату, ускладнює виконання конституційних норм і обмежує демократичну участь громадян у процесах прийняття рішень. У цьому контексті для України критично важливим є забезпечення передачі повноважень на місцевий рівень із супровідним ресурсним і законодавчим забезпеченням, що сприятиме підвищенню ефективності управління та демократизації суспільних процесів.

Політична децентралізація пов’язана з передачею реальних владних повноважень на субнаціональний рівень, зокрема шляхом формування виборних органів місцевого та регіонального управління, наділених автономною компетенцією у сфері прийняття політичних рішень. Її сутність полягає у розширенні можливостей громадян впливати на управлінські процеси через механізми представницької демократії, що забезпечує легітимність місцевої влади та сприяє розвитку політичної відповідальності на місцях. У цьому контексті політична децентралізація розглядається як інструмент поглиблення демократичного врядування та зміцнення інститутів місцевого самоврядування.

Адміністративна децентралізація полягає у перерозподілі управлінських повноважень і ресурсів на користь місцевого рівня, що забезпечує самостійне виконання публічних функцій та надання базових адміністративних і соціальних

послуг. Її реалізація спрямована на підвищення ефективності управлінських рішень шляхом їх наближення до потреб територіальних громад і зазвичай супроводжується інституційними змінами у ключових секторах публічної політики.

Фіскальна децентралізація відображає фінансовий вимір автономії місцевого самоврядування та охоплює передачу бюджетних повноважень і власних джерел доходів органам місцевої влади. Вона формує економічну основу реалізації делегованих і власних функцій громад, посилює їхню відповідальність за соціально-економічний розвиток територій і забезпечує прозорість міжбюджетних відносин [149, с.12].

Поряд із типами децентралізації в наукових дослідженнях виокремлюють також її форми, які відображають глибину та інституційний характер передачі владних повноважень.

Найбільш радикальною формою є деволюція, за якої місцевим органам влади передається повна відповідальність за здійснення публічних функцій разом із відповідними ресурсами та стабільними джерелами доходів. У цьому випадку місцева влада набуває високого рівня автономії та діє як самостійний суб’єкт публічного управління в межах конституційно визначеної компетенції.

Менш глибокою формою є делегування, що передбачає передачу певних повноважень і відповідальності від центрального уряду до нижчих рівнів управління із збереженням ієрархічної підпорядкованості та контролю з боку центральних органів влади. За таких умов місцеві органи виконують визначені функції від імені держави, діючи в межах встановлених стандартів і процедур.

Деконцентрація як форма децентралізації полягає у перерозподілі управлінських функцій між територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади. Вона передбачає певне перенесення відповідальності на субнаціональний рівень, однак не супроводжується передачею політичної автономії чи фінансової самостійності, що зберігає домінування централізованої моделі управління.

Окреме місце займає дивестиція, яка полягає у передачі планувальних, адміністративних або сервісних функцій недержавним суб'єктам - добровільним, приватним або громадським організаціям. Така форма децентралізації часто поєднується з дерегуляцією або частковою приватизацією та спрямована на підвищення ефективності виконання окремих публічних функцій шляхом залучення альтернативних акторів публічної політики.

У ретроспективному вимірі процеси децентралізації та муніципального реформування в Україні формувалися поступово й тривалий час залишалися на рівні політичних декларацій. Важливою відправною точкою стало приєднання України у 1997 р. до «Європейської хартії місцевого самоврядування», що заклало нормативні передумови для трансформації системи територіальної організації публічної влади відповідно до європейських стандартів. Наша держава взяла на себе зобов'язання щодо імплементації європейських стандартів організації публічної влади, важливим елементом яких є децентралізація. У подальший період різними урядами здійснювалися спроби реалізації відповідних реформ, однак з огляду на низку політичних, інституційних та соціально-економічних чинників вони не набули системного характеру та не дали очікуваних результатів [58, с. 3].

Упродовж наступних років здійснювалися окремі спроби концептуалізації реформи, зокрема через розроблення проєктів адміністративно-територіального переустрою та програмних документів у сфері місцевого самоврядування, однак вони не були доведені до стадії комплексної реалізації. Якісні зрушення у сфері децентралізації розпочалися після Революції Гідності, що зумовило переосмислення підходів до організації місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Зокрема, Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, а також прийнято Закони України «Про співробітництво територіальних громад» і «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Зміст зазначених реформ полягав у поступовому переході до європейських стандартів публічного управління та місцевої демократії.

Ключовим чинником активізації реформи стала структурна диспропорція у розподілі владних повноважень і ресурсів на користь центрального рівня, яка обмежувала управлінську спроможність місцевого самоврядування та знижувала ефективність публічного управління на місцях [72, с.230-233].

Реформа децентралізації та місцевого самоврядування в Україні є однією з наймасштабніших інституційних трансформацій періоду незалежності та невід'ємною складовою євроінтеграційного курсу держави. Принципи місцевого самоврядування постають як система базових ідей і нормативних приписів, що визначають організацію та функціонування територіальних громад, їхніх представницьких і виконавчих органів у процесі самостійного вирішення питань місцевого значення. У підсумку зазначені трансформації спрямовані на підвищення спроможності місцевого рівня управління та адаптацію публічної влади до сучасних соціально-економічних і політичних викликів. З огляду на динамічний характер публічної політики та поетапність інституційних змін, реформа децентралізації має еволюційний і безперервний характер, що зумовлює доцільність її аналізу крізь призму окремих стадій реалізації [276, с.89-91].

Перший етап реформи (2014-2019 рр.) характеризувався передачею значної частини повноважень і фінансових ресурсів від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування, формуванням законодавчої основи фінансової децентралізації та започаткуванням добровільного об'єднання територіальних громад.

1 квітня 2014 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (Розпорядження № 333-р), а 18 червня 2014 р. затвердив План заходів щодо її реалізації (Розпорядження № 591-р). Реалізація положень Концепції передбачала комплексні зміни в організації місцевого самоврядування, зокрема у фінансовій сфері та механізмах міжбюджетних відносин. У 2015 р. набули чинності відповідні зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, які сприяли стимулюванню об'єднання територіальних громад та посиленню їх фінансової спроможності через прямі відносини з державним бюджетом [41].

Ключовим інструментом цього етапу став Закон України «Про добровільне об’єднання територіальних громад» [213], який дозволив сформувати базовий рівень місцевого самоврядування без внесення змін до Конституції. Упродовж 2015-2019 років було створено сотні об’єднаних територіальних громад, які отримали розширені повноваження, прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, земельні ресурси та інструменти міжмуніципального співробітництва. Фінансова децентралізація суттєво посилила ресурсну спроможність місцевих бюджетів і заклала підґрунтя для активізації місцевого розвитку.

Другий етап реформи (2020–2021 рр.) був спрямований на завершення формування нової територіальної основи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою. У цей період держава перейшла від добровільного до системного укрупнення громад і районів. Було сформовано єдину мережу територіальних громад, що охопила всю територію України, а також проведено укрупнення районного рівня. Місцеві вибори 2020 р., проведені на новій територіальній основі, завершили інституційне оформлення оновленої моделі місцевого самоврядування та закріпили її політичну легітимність [152].

Водночас, відсутність конституційних змін зберегла низку системних суперечностей, зокрема щодо статусу районного рівня, розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, а також механізмів державного нагляду за законністю рішень громад.

Починаючи з 2022 р., реформа децентралізації вступила у третій, якісно новий етап, зумовлений повномасштабною Війною за Незалежність України. Воєнний стан істотно трансформував систему управління на місцевому рівні, зокрема через створення військових адміністрацій, які тимчасово перебрали на себе розширені владні повноваження в умовах безпекових загроз. Це призвело до фактичного посилення централізованих елементів управління, що, однак, мало ситуативний і вимушений характер.

Попри це, саме спроможні територіальні громади стали ключовими суб'єктами забезпечення життєстійкості держави в умовах Війни за Незалежність України: організації гуманітарної допомоги, підтримки внутрішньо переміщених осіб, відновлення критичної інфраструктури, взаємодії з волонтерськими та міжнародними організаціями. Таким чином, Війна за Незалежність України не скасувала децентралізаційні здобутки, а продемонструвала їхню практичну ефективність і стратегічну значущість.

На сучасному етапі (2024–2026 рр.) реформа децентралізації дедалі більше інтегрується у завдання післявоєнного відновлення та європейської інтеграції України. Подальший розвиток місцевого самоврядування пов'язується з необхідністю завершення конституційного етапу реформи, оновлення законодавства про адміністративно-територіальний устрій, службу в органах місцевого самоврядування, місцеву демократію та державний нагляд. У цьому контексті децентралізація розглядається не лише як управлінська реформа, а як довгострокова модель публічної влади, здатна забезпечити демократичну стійкість, соціальну згуртованість і ефективне відновлення України в повоєнний період [72, с.236-241].

І якщо у довоєнний період одним із ключових інституційних бар'єрів на шляху європейської інтеграції територіальних громад залишалася неврегульованість розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, запровадження режиму воєнного стану зумовило консолідацію зусиль усіх гілок публічної влади навколо пріоритетної політичної мети - захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, а також забезпечення економічної й інформаційної безпеки держави [114, с.20-23].

Децентралізація постала як багаторівневий і комплексний процес, що поєднав різні типи та форми перерозподілу влади й ресурсів, а її ефективність залежить від узгодженості політичних, адміністративних і фінансових механізмів у межах єдиної системи публічного управління [149, с.12].

До ключових завдань децентралізації належить передача повноважень від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування з одночасним забезпеченням відповідних фінансових ресурсів; визначення чітких меж компетенцій між органами виконавчої влади та різними рівнями місцевого самоврядування; а також підвищення відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування за прийняті рішення перед громадянами та державою.

Система органів місцевого самоврядування повинна забезпечувати узгодження державних, регіональних інтересів з інтересами територіальних громад [121, с. 27].

В умовах децентралізації відбуваються системні зміни в організації публічної влади на рівні територіальних громад.

Первинною ланкою децентралізації є територіальні громади, які виступають безпосередніми носіями місцевого самоврядування та реалізують ключові публічні функції на своєму рівні [172, с. 145]. Саме через діяльність громад забезпечується наближення управлінських рішень до потреб населення, підвищується ефективність надання соціальних і адміністративних послуг, а також зміцнюється матеріальна і фінансова автономія місцевого рівня.

Основними характеристиками територіальної громади є наявність чітко визначеної спільної території проживання, консолідованих інтересів місцевого значення та активної соціальної взаємодії її членів у процесі задоволення цих інтересів. Крім того, важливим елементом є психологічна самоідентифікація кожного учасника громади зі своєю спільнотою, що формує соціальну згуртованість та відчуття колективної відповідальності. До ключових ознак територіальної громади належать спільна комунальна власність та регулярне сплачування місцевих податків і зборів, що забезпечує фінансову базу для реалізації громадських потреб і підтримки інфраструктури [162].

Територіальна громада виконує ключову функцію у забезпеченні життєдіяльності як окремих громадян, так і суспільства загалом, оскільки значна частина соціальних потреб задовольняється безпосередньо на місцевому рівні, незалежно від типу населеного пункту - села, селища чи міста [116, с. 33].

У процесі реформування органів публічної влади територіальні громади відіграють центральну роль у формуванні інституційної спроможності, що дозволяє інтегрувати кращі європейські практики управління та забезпечує стійкість системи місцевого самоврядування навіть в умовах воєнного стану. Громади не лише реалізують делеговані функції держави, а й виступають активними агентами змін, спрямованих на посилення автономії, результативності та демократичного характеру місцевого врядування [161, с.211].

Все це демонструє початок політичної активізації громад на місцевому рівні, адже об'єднання створювало нові інституційні платформи для участі громадян у прийнятті рішень та формуванні місцевої політичної суб'єктності.

4 вересня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила рішення, що дозволило об'єднувати територіальні громади без попереднього погодження обласними радами, створивши умови для проведення перших виборів до об'єднаних громад. Такі вибори відбулися 25 жовтня 2015 р. у 159 громадах. Водночас запроваджені у 2015 р. зміни до правил місцевих виборів, хоча й прискорили процес об'єднання, виявили низку недоліків, що потребували подальшого вдосконалення законодавчого регулювання.

Ці зміни посилили політичну автономію територіальних громад, стимулюючи розвиток локальної демократії та створюючи механізми більш активного громадянського впливу на місцеві органи влади.

Першою територіальною громадою, утвореною у рамках децентралізації, стала громада Луганської області влітку 2015 р., що об'єднала п'ять сіл та одне селище. А перші функціональні об'єднані територіальні громади в Україні були створені після проведення місцевих виборів 25 жовтня 2015 р., коли було утворено 159 таких громад. Цей етап став початковим практичним кроком реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та започаткував активну фазу формування спроможних місцевих органів самоврядування [62].

У 2015 р. в Україні було зареєстровано перший статут об’єднаної територіальної громади, створеної в рамках реформи децентралізації. За повідомленням прес-служби Дніпропетровської обласної державної адміністрації, свідоцтво № 1 отримала Жовтнева сільська об’єднана територіальна громада Софіївського району, до складу якої увійшли майже два десятки сіл.

Це стало важливим політико-правовим кроком у процесі формування самоврядних громад, оскільки вона не лише закріпила правовий статус новоутвореної громади, а й визначила механізми функціонування її органів влади та порядок участі населення у прийнятті рішень [183].

Наступним етапом децентралізаційних реформ стало обрання старост у 2016 р., що посилило представницький та виконавчий потенціал територіальних громад. 3 квітня 2018 р. Верховна Рада України ухвалила Закон № 2379-VIII, який унормував зміни до Закону України «Про добровільне об’єднання територіальних громад» [209]. Закон передбачав можливість приєднання сіл і селищ до територіальних громад міст республіканського значення та обласного підпорядкування, значно спростивши процедуру приєднання до міст обласного значення. Нововведення дозволяли суміжним радам приєднуватися до таких міст за спрощеною процедурою, що сприяло підвищенню спроможності та ефективності місцевого самоврядування. Закон № 2379-VIII створив політичні умови для консолідації локальної влади, забезпечивши більш узгоджене та стратегічне управління громадами, а також підвищив легітимність рішень місцевих органів, зміцнивши довіру громадян до політичних інститутів на рівні територіальних громад.

17 серпня 2018 р. було завершено процедуру формування територіальних громад з центрами в містах обласного значення Київської та Миколаївської областей. У Київській області створено Ржищівську територіальну громаду, до складу якої увійшли Ржищівська міська, Балико-Щучинська, Гребенівська, Півецька, Яблунівська та Піївська сільські територіальні громади. У Миколаївській області сформувалася Вознесенська територіальна громада, що

об’єднала Вознесенську міську та Новогригорівську сільську територіальні громади [184].

Ці громади стали першими містами обласного значення, які пройшли повний цикл приєднання, відповідно до Закону України «Про добровільне об’єднання територіальних громад». Процедура об’єднання включала кілька послідовних етапів: проведення консультацій із місцевими радами та громадами, узгодження перспективних планів формування громад із урахуванням економічних, соціальних, транспортних та географічних факторів, а також прийняття рішень про добровільне приєднання на сесіях рад.

Аналітичний огляд цього процесу дозволяє виділити кілька ключових аспектів. По-перше, він демонструє, що реформа децентралізації не є лише адміністративно-юридичним заходом, а й політичним процесом, який вимагає врахування інтересів усіх зацікавлених сторін і активної участі громадян. По-друге, процес об’єднання супроводжувався пошуком компромісних рішень між сільськими та міськими радами, що підкреслює важливість міжмуніципальної співпраці та консолідації ресурсів для підвищення ефективності місцевого самоврядування. По-третє, завершення процедури та легітимізація рішень через сесії рад і відповідні законодавчі акти забезпечили правову стабільність новоутворених громад, створивши підґрунтя для подальшого розвитку інституційної спроможності та демократичної участі на місцевому рівні.

Станом на травень 2018 р. в Україні було створено 733 об’єднані територіальні громади (ОТГ), що становило майже половину від запланованої кількості до 2020 року. Уже сформовані громади охоплюють близько 30 % загальної території України і забезпечують проживання приблизно 6,3 мільйона осіб [21].

Регіональна диференціація процесу формування громад є помітною: найбільше ОТГ створено в Дніпропетровській області – 56 громад, тоді як у Закарпатській області цей показник залишався мінімальним і становив лише 6 громад. Така нерівномірність свідчить про неоднаковий рівень готовності місцевих громад до об’єднання, відмінності в економічному та соціальному

потенціалі регіонів, а також про різну ступінь політичної мотивації місцевих еліт і населення до участі у процесах децентралізації.

На початковому етапі створення територіальних громад ключовим завданням було забезпечення комплексного підходу до планування їхньої структури та функціонування. Консультації проводилися з місцевими громадами, органами влади та експертними групами, що дозволяло врахувати як нормативно-правові аспекти, так і соціально-економічні умови територій. У процесі аналізу розглядалися економічні показники, наявність та якість соціальної інфраструктури, транспортна доступність, географічні особливості та демографічні тенденції. Таке системне оцінювання дало змогу формувати перспективні плани розвитку громад, орієнтовані на їхню життєздатність, ефективність надання публічних послуг та спроможність до самостійного управління.

Наступним етапом стало безпосереднє узгодження перспективних планів із зацікавленими сторонами та запуск процесу офіційного об’єднання. Центральним елементом цього процесу були місцеві референдуми, на яких мешканці територій висловлювали свою позицію щодо об’єднання. Аналіз практики проведення таких референдумів демонструє, що участь громадян сприяла підвищенню легітимності рішень і створенню політичної суб’єктності новостворених органів місцевого самоврядування. Позитивні результати референдумів закріплювалися відповідними законодавчими актами, що формалізували статус об’єднаних територіальних громад та визначали повноваження їхніх органів.

Початковий етап процесу децентралізації не лише забезпечив створення адміністративно-територіальної бази для ефективного місцевого управління, але й сприяв розвитку політичної культури на місцевому рівні, активізації участі громадян у прийнятті рішень та зміцненню демократичних інститутів на території України. Крім того, він заклав основу для подальшої інтеграції територіальних громад у систему міжурядових відносин та підвищення їхньої фінансової та управлінської спроможності.

Ці зміни продемонстрували здатність місцевого самоврядування до політичної адаптації в умовах кризи, підкреслюючи роль громад як активних суб'єктів управлінської та політичної взаємодії та забезпечуючи безперервність політичних процесів на місцевому рівні навіть у воєнних умовах.

12 червня 2020 р. Кабінет Міністрів України ухвалив 24 розпорядження, що визначали адміністративні центри та затверджували території громад у межах областей. В результаті цього етапу реформ в Україні було створено 1469 територіальних громад, зокрема 31 громада на тимчасово непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей [258].

17 липня 2020 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про утворення та ліквідацію районів» [221], якою на основі сформованих нових територіальних громад було затверджено оновлену структуру районів. Оновлене районування сприяло формуванню політико-адміністративної інтеграції громад, зміцненню місцевого політичного представництва та підвищенню координації між регіональними органами влади й громадами.

Прийняття цих розпоряджень стало важливим кроком у закріпленні адміністративної та політичної структури місцевого самоврядування. Воно забезпечило завершення формування спроможних територіальних громад та створило передумови для стабільного функціонування органів влади на місцевому рівні, у тому числі в умовах регіональної диференціації та обмеженої державної присутності. Крім того, затвердження адміністративних центрів і територій громад сприяло більш чіткому визначенню політичної спроможності місцевих органів влади, підвищенню ефективності управління ресурсами та зміцненню участі населення у прийнятті рішень на рівні громад.

У 2022 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (реєстр. № 7269) [224], які визначають порядок функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. За словами міністра розвитку громад та територій Олексія Чернишова, закон покликаний забезпечити безперервну діяльність органів місцевого самоврядування та надати можливість оперативно ухвалювати управлінські рішення для підтримки

життєдіяльності громад. Зокрема, він розширює повноваження голів територіальних громад у зонах, де не ведуться бойові дії та не створено військову адміністрацію, надаючи право одноосібно вирішувати питання бюджету, кадрові питання та інші важливі аспекти управління. У випадку формування військової адміністрації її керівник перебирає повноваження місцевих рад і голів громад. Крім того, голови громад отримують право оперативного призначення осіб на посади в органах місцевого самоврядування та комунальних підприємствах. У разі окупації або блокади обласних чи районних центрів їхні повноваження переходять до обласних або районних військових адміністрацій. Міністр підкреслив, що місцеве самоврядування відіграє важливу роль у забезпеченні обороноздатності держави та сприяє наближенню перемоги [145].

У 2023 р. Верховна Рада України реалізувала низку законодавчих ініціатив, спрямованих на інституційне зміцнення системи місцевого самоврядування в умовах воєнного часу. Зокрема, було запроваджено конкурсні процедури на заміщення посад в органах місцевого самоврядування та систему ключових показників ефективності діяльності їхніх службовців. Ці кроки мали на меті підвищення рівня професіоналізації місцевого управління, формування нової управлінської культури та посилення політичної підзвітності місцевої влади перед громадами. Паралельно парламент підтвердив принцип обов’язкової прозорості діяльності місцевих рад, що передбачає відкритість результатів голосувань, оприлюднення відеозаписів засідань та доступ до протоколів роботи постійних комісій, водночас відтермінувавши дію відповідних норм до моменту завершення воєнного стану.

Логічним продовженням курсу на інституційну стабілізацію та розширення автономності місцевого рівня влади стало подальше нормативне посилення спроможності громад.

У 2024 р. законодавча діяльність Верховної Ради України у сфері децентралізації була спрямована на інституційне зміцнення місцевого самоврядування та підвищення його стійкості в умовах повномасштабної Війни за Незалежність України. Ухвалення 10 законопроєктів, із яких сім набули

статусу законів, свідчить про системний підхід держави до збереження і розвитку децентралізованої моделі публічного управління навіть за надзвичайних безпекових обставин. При цьому законодавчі новації охоплювали ключові виміри місцевого самоврядування - прозорість, участь громадян, фінансову стабільність, кадрову спроможність та європейську інтеграцію.

Показовим у цьому контексті є ухвалення 22 лютого 2024 р. Закону №3590, спрямованого на забезпечення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування. Вимога обов'язкової відеофіксації та оприлюднення пленарних засідань місцевих рад і засідань їхніх постійних комісій інституціоналізує принцип відкритості влади на локальному рівні. У політичному вимірі цей Закон зміцнює підзвітність місцевих еліт перед громадянами, знижує ризики неформального ухвалення рішень і сприяє відновленню довіри до органів влади в умовах обмеженого доступу громадян до безпосередньої участі через воєнний стан [210; 61].

Наступним важливим кроком стало ухвалення 24 квітня 2024 р. євроінтеграційного Закону №3668 про міжнародне співробітництво місцевого самоврядування [216]. Парламентарі суттєво розширили повноваження органів місцевого самоврядування у сфері транскордонного співробітництва, що надало громадам і регіонам можливість безпосередньої взаємодії з відповідними суб'єктами інших держав та міжнародними інституціями. Такий крок має не лише управлінський, а й виразний політичний вимір, оскільки інтегрує місцеве самоврядування України у європейський простір багаторівневого врядування.

Закон сформував правову основу для включення територіальних громад і регіонів у європейський простір багаторівневого врядування, що відповідає принципам Європейської хартії місцевого самоврядування. У політичному сенсі це означало посилення суб'єктності громад як акторів міжнародної співпраці та їхню інтеграцію в європейські мережі регіонального розвитку [61].

В цьому ж році було спрощено процедуру призначення старост і формування старостинських округів, що мало не лише адміністративне, а й політичне значення, оскільки старости виступають ключовими посередниками

між місцевою владою та жителями периферійних населених пунктів. В умовах Війни за Незалежність України це сприяє збереженню горизонтальних зв'язків у громадах та підтриманню соціальної згуртованості.

Одночасно громадам було дозволено залучати кредитні ресурси та відновлено середньострокове бюджетне планування на місцевому рівні, що засвідчує поступовий перехід від режиму антикризового реагування до стратегічного планування розвитку територій навіть за умов воєнної нестабільності [23].

В умовах воєнного стану, як зазначає сучасний український дослідник С. Дерев'янко, особливої актуальності набуває формування національної моделі народовладдя, яка поєднувала б забезпечення національної безпеки й оборони з урахуванням сучасних викликів. Така модель, на його думку, має ґрунтуватися на здобутках світового конституціоналізму, положеннях вітчизняної політико-правової думки та відповідати реальним умовам розвитку України і її стратегічним перспективам [55, с. 310].

Особливої актуальності набуває ефективне місцеве самоврядування, спроможне забезпечувати безперервну життєдіяльність громад і оперативно реагувати на багатовимірні виклики. Саме в цьому контексті реформа децентралізації постає не лише інструментом адміністративного перерозподілу повноважень, а й системо-утворювальним елементом сучасної моделі народовладдя, що посилює політичну суб'єктність громад і розширює можливості їх участі в ухваленні управлінських рішень.

Відповідну позицію було артикульовано у виступах Віце прем'єр-міністра з відновлення України – Міністра розвитку громад та територій України О. Кулеби, який наголосив, що успішна відбудова держави ґрунтується на поглибленні реформи децентралізації, зміцненні інституційної ролі місцевого самоврядування, узгодженні публічної політики з європейськими стандартами та забезпеченні прозорого й ефективного управління ресурсами. Сформована в умовах повномасштабної Війни за Незалежність України партнерська модель взаємодії між центральною владою, територіальними громадами та

міжнародними партнерами стала чинником збереження керованості держави й реалізації проєктів відновлення навіть за кризових обставин. Окрему увагу було приділено пріоритетній підтримці прифронтових територій, які через спеціальні фінансові механізми отримують ресурси для зміцнення безпеки, інфраструктурної стійкості та життєздатності громад, що загалом засвідчує політичну ефективність децентралізованої моделі управління в Україні [237].

Реформа децентралізації сприяла формуванню ефективної та доступної для громадян системи місцевого самоврядування. Добровільне об'єднання територіальних громад надало новоствореним органам влади повноваження та ресурси, які раніше були сконцентровані переважно у містах обласного значення [254]. Передача повноважень на найнижчий можливий рівень державної влади забезпечило підвищення ефективності прийняття рішень та створює умови для більш прямої участі громадян у процесах управління. Децентралізація вже зарекомендувала себе як практичний інструмент, який застосовується у багатьох країнах для вирішення різноманітних завдань місцевого розвитку [115, с. 81–88].

Поряд із політичними змінами відбувається передача значної частини урядових повноважень на місцевий рівень, що супроводжується процесом фіскальної децентралізації. Економічна складова цього процесу включає дерегуляцію та приватизацію, що дозволяє підвищити фінансову спроможність громад і забезпечує більш раціональне використання ресурсів [307].

Посол Європейського Союзу в Україні К. Матернова наголосила, що реформа децентралізації є однією з найбільш успішних трансформацій, реалізованих в Україні за період незалежності. На її переконання, саме децентралізована модель управління забезпечила інституційну стійкість держави в перші дні, тижні та місяці повномасштабного вторгнення, незалежно від етапності впровадження реформи. Здатність територіальних громад до горизонтальної взаємодії та самостійного ухвалення рішень на місцевому рівні сформувала високий рівень суспільної резильєнтності й спроможність до опору в кризових умовах [237].

Передача значного обсягу повноважень і функцій від центральних органів до місцевих адміністративних одиниць супроводжується трансформацією управлінських підходів та процедур, що забезпечує більшу автономію територіальних громад. Місцеві органи самоврядування, як найближча до населення ланка влади, виконують функцію адаптації державної політики до специфіки регіону та потреб його мешканців, сприяючи підвищенню ефективності й результативності публічного управління.

Процес децентралізації відіграє важливу роль у зміцненні демократичних засад управління, оскільки сприяють розширенню можливостей громадян щодо участі у формуванні та реалізації державної політики. Завдяки передачі частини повноважень на місцевий рівень активізується громадська залученість до прийняття управлінських рішень та посилюється вплив суспільства на політичні процеси [102, с.90].

Військова агресія рф призвела до суттєвих змін у системі управління на місцевому рівні в Україні. Зокрема, були створені тимчасові військові адміністрації, які наділені повноваженнями, ширшими за повноваження традиційних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Такі зміни фактично трансформували структуру місцевого управління та посилили роль державного контролю у кризових умовах **[**243, с.674].

Попри розширення повноважень територіальних громад у рамках децентралізаційних процесів, ефективність їх реалізації залишається обмеженою через недостатній рівень практичного досвіду громадян у використанні інструментів прямої демократії, передбачених законодавством [94, с. 107–116].

У цьому контексті актуалізується низка інституційних викликів, що виходять за межі громадянської участі та безпосередньо впливають на результати децентралізаційної політики.

Вагомим викликом для реалізації політики децентралізації залишається проблема ефективної протидії корупції та належного функціонування правоохоронних органів, діяльність яких безпосередньо впливає на якість і результативність трансформаційних процесів у системі публічної влади. За умов

можливого неформального впливу на лідерів територіальних громад ухвалення управлінських рішень нерідко відбувається з відхиленням від публічних інтересів, що підтверджується поширеними практиками незаконного використання природних ресурсів, зокрема вирубування лісів чи нелегального видобутку бурштину.

Водночас процеси децентралізації перебувають у тісному взаємозв'язку з формуванням і розвитком громадянського суспільства, яке в межах демократичної політичної системи виконує функцію постійного інституційного опонента органів публічної влади. Саме інститути громадянського суспільства дедалі активніше здійснюють контроль за діяльністю органів влади та беруть на себе частину функцій, пов'язаних із представництвом і захистом суспільних інтересів [124, с.38].

Участь інститутів громадянського суспільства у прийнятті важливих політичних рішень є невід'ємною складовою сучасного демократичного суспільства та функціонування правової, демократичної держави. Це твердження повною мірою стосується й процесів регіоналізації та реалізації багаторівневого врядування, де громадяни відіграють активну роль у формуванні політичних пріоритетів та контролі за їх виконанням. Нове європейське бачення ролі громадян у процесі ухвалення рішень отримало чіткий правовий вираз у консолідованих текстах Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, доповнених після набуття чинності Лісабонським договором, що закріплює принципи демократичної участі, прозорості та підзвітності органів влади перед громадянами [72, с.21].

Зовнішні чинники демократизації, зокрема вплив так званого «колективного Заходу», не забезпечують автоматичного чи швидкого утвердження демократичних інститутів. Ефективність цих стимулів значною мірою залежить від внутрішніх політичних процесів і здатності держави трансформувати зовнішню підтримку у реальні демократичні перетворення. Водночас такі стимули формують певні міжнародні та політичні умови, під

впливом яких недемократичні режими змушені поступово змінюватися та адаптуватися до демократичних стандартів [82].

Отже, процеси європейської інтеграції істотно вплинули на зміст і спрямованість політичних реформ децентралізації та розвитку локальної демократії в Україні. Європейські стандарти місцевого самоврядування стали концептуальною основою для переосмислення ролі територіальних громад у системі публічної влади, сприяли розширенню їхніх повноважень та зміцненню інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Реформа децентралізації в цьому контексті постає як складний політико-інституційний процес, що поєднує нормативні зміни з трансформацією політичних відносин на місцевому рівні. Вона не лише забезпечує перерозподіл ресурсів і повноважень, а й формує нові механізми політичної участі, підзвітності та стратегічного планування діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас ефективність реалізації євроінтеграційно зумовленої реформи значною мірою залежить від здатності держави та місцевих еліт забезпечити узгодженість політичних рішень, стабільність інституційних змін і розвиток демократичної політичної культури на локальному рівні.

3.3. Інституційні та програмні засади впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку

Впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі набуло системного та багатовимірного характеру, що виходить за межі виключно нормативно-правової адаптації. У процесі реалізації реформи децентралізації особливої ваги набули інституційні та програмні механізми, спрямовані на забезпечення спроможності органів місцевого самоврядування, підвищення якості публічного управління та наближення національної моделі місцевого врядування до європейських підходів.

У цьому контексті важливу роль відіграє діяльність міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, яка здійснює комплексну підтримку України шляхом реалізації програмних документів, експертного супроводу та інституційного зміцнення органів місцевого самоврядування. Плани дій Ради Європи для України виступають ключовим інструментом практичної імплементації європейських стандартів, сприяючи інтеграції демократичних принципів, ефективного врядування та участі громадян у місцевих публічних процесах.

Особливої актуальності зазначені процеси набули в умовах повномасштабної Війни за Незалежність України, коли органи місцевого самоврядування стали одним із базових елементів забезпечення стійкості держави та відновлення територій.

Реформа децентралізації в Україні має комплексний політико-інституційний характер, оскільки поєднує трансформацію системи публічної влади, перерозподіл повноважень між рівнями управління та адаптацію національного законодавства до європейських стандартів місцевого врядування. Інституційне забезпечення впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні значною мірою здійснюється за участі міжнародних організацій, які виступають не лише джерелом нормативних орієнтирів, а й активними суб’єктами супроводу реформ. У цьому контексті важливу роль відіграє інституційна та експертна підтримка міжнародних організацій, насамперед Ради Європи, діяльність якої спрямована на забезпечення відповідності реформ демократичним принципам та нормам європейського публічного права.

На відміну від суто консультативного підходу, участь Ради Європи у реформі децентралізації в Україні має комплексний характер і охоплює нормативно-експертний супровід, інституційне зміцнення органів місцевого самоврядування та розвиток механізмів демократичної участі на місцевому рівні. Через реалізацію програмних документів і планів дій забезпечується узгодженість реформаторських рішень із європейськими підходами до

організації влади, розподілу повноважень і забезпечення автономії місцевих громад. Рада Європи, виконує функцію інституційного модератора та каталізатора європеїзації місцевого самоврядування, сприяючи трансформації не лише правових норм, а й управлінських практик на місцевому рівні.

На сучасному етапі підтримка, що надається Україні Радою Європи, здійснюється в межах Планів дій Ради Європи для України, які ухвалюються Комітетом міністрів Ради Європи за результатами консультацій та на підставі офіційного звернення Уряду України. Основними завданнями відповідної програми є надання консультативної, правової та експертної допомоги органам державної влади, зокрема центральним органам виконавчої влади, Верховній Раді України та асоціаціям органів місцевого самоврядування, а також зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування шляхом упровадження сучасних європейських моделей врядування.

14 грудня 2022 р. Комітетом міністрів Ради Європи було схвалено План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 рр. [295]. Документ підготовлено у тісній співпраці з органами державної влади України. Перше засідання Керівного комітету з реалізації Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023-2026 роки відбулося в місті Києві 24 квітня 2023 р., під час якого документ було офіційно представлено.

Основною метою Плану дій є сприяння стабільності, безпеці та сталому розвитку України шляхом реагування на нагальні та середньострокові потреби в умовах збройної агресії, а також у післявоєнний період, у сферах, де Рада Європи володіє відповідною експертизою та має додану інституційну цінність. Документ ґрунтується на досягнутому Україною прогресі у впровадженні стандартів Ради Європи у сферах прав людини, верховенства права та демократії, зокрема в межах реалізації Плану дій на 2018-2022 роки та його пріоритетних коригувань, і спрямований на подальшу підтримку зусиль держави щодо належного виконання зобов’язань як держави - члена Ради Європи. Крім того, План дій сприятиме реалізації європейського реформаторського порядку денного України

з урахуванням рішення Європейської ради від 23 червня 2022 р. про надання Україні статусу країни - кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Загальний обсяг фінансування Плану дій попередньо оцінюється у 50 млн. євро. Реалізація проєктів забезпечується за рахунок кількох джерел фінансування, зокрема звичайного бюджету Ради Європи, а також добровільних внесків держав-донорів і міжнародних організацій, у тому числі Європейського Союзу, зокрема в межах партнерської ініціативи «Європейський Союз - Рада Європи: Партнерство заради належного врядування» [312].

Зазначена діяльність має безпосередній політико-інституційний вимір, оскільки спрямована на формування інституційних основ місцевої та регіональної демократії, удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері місцевого самоврядування та підвищення якості публічних послуг. У межах реалізації Програми використовуються методологічні підходи, розроблені в державах - членах Ради Європи, щодо визначення та поширення кращих практик місцевого врядування, зокрема через проведення в Україні відповідного конкурсу з 2012 р. [232, с.66-67].

З метою узгодження процесу реформування місцевого самоврядування з європейськими стандартами Програма також залучає інституційні та експертні можливості Європейського комітету з питань демократії та врядування та Центру експертизи реформ місцевого самоврядування Ради Європи. Це забезпечує інтеграцію європейського досвіду в національний політико-інституційний простір та сприяє системній трансформації місцевого врядування в умовах децентралізації.

5 червня 2024 року в Києві відбулося друге засідання Керівного комітету Плану дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» (далі – План дій). У заході взяли участь понад 100 представників державних установ, громадських організацій та національних партнерів, задіяних у реалізації заходів Плану, а також представники Ради Європи. М. Янчак, голова Офісу Ради Європи в Україні, відзначив внесок національних партнерів та представників громадянського суспільства у виконання

запланованих заходів. У ході оцінки результатів першого року реалізації Плану він повідомив, що було організовано понад 200 різноманітних активностей, включно з тренінгами, вебінарами, конференціями та навчальними візитами, що відповідали конкретним потребам національних партнерів та запитам Офісу Ради Європи в Україні. Така масштабна діяльність спрямована на подолання унікальних викликів, пов’язаних із збройною агресією російської федерації проти України, та забезпечує підґрунтя для подальшої стабілізації, відновлення та розвитку держави [187].

В межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» (2023-2026) Центром експертизи багаторівневого врядування Секретаріату Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи було реалізовано Програму Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні» [197] (тривалість програми: 1 січня 2023 р. – 31 березня 2025 р.). Вона була спрямована на зміцнення системи демократичного врядування та публічної адміністрації на різних рівнях відповідно до європейських стандартів, з урахуванням особливостей воєнного та поствоєнного періоду.

Програма охоплювала три взаємопов’язані компоненти:

1. Удосконалення законодавчої бази у сфері багаторівневого врядування відповідно до європейських стандартів і кращих практик;

2. Підвищення якості публічних послуг, зокрема на метрополійних територіях;

3. Посилення публічного запиту на ефективне та прозоре врядування, що відповідає європейським стандартам.

Механізми реалізації включали проведення правової експертизи та консультацій, співпрацю з Секретаріатом Конгресу місцевих і регіональних влад, організацію навчальних заходів і обмін досвідом із партнерами з країн-членів Ради Європи, а також проведення цільових ініціатив на запит української сторони.

Станом на 2026 р. реалізація програми посилювала зміцнення багаторівневого врядування та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування для забезпечення якісних публічних послуг відповідно до європейських стандартів. Науковий аналіз результатів демонструє, що програма сприяла:

- вдосконаленню законодавчої бази – нормативно-правові акти були адаптовані до європейських стандартів багаторівневого врядування;
- підвищенню ефективності публічних послуг – органи місцевого самоврядування отримали практичні інструменти для ефективного управління;
- активізації участі громадянського суспільства – завдяки інформаційним кампаніям та платформам взаємодії підвищилась прозорість процесів прийняття рішень і залученість населення.

Водночас науковий огляд свідчить, що залишаються певні виклики щодо практичної імплементації принципів субсидіарності та автономії органів місцевого самоврядування, зокрема у розмежуванні повноважень між місцевою владою та органами виконавчої влади, що вказує на необхідність подальшого моніторингу та підтримки інтеграції європейських стандартів у національне законодавство та управлінську практику [198; 199].

У межах інституційної системи Ради Європи ключову роль у представництві інтересів субнаціональних рівнів влади відіграє Конгрес місцевих і регіональних влад [109; 294]. Діяльність Конгресу спрямована на інституційне посилення ролі територіальних громад і регіонів у контексті демократичного розвитку та європейської інтеграції.

У 2014 р. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи реалізував проєкт «Співпраця з Україною – Пакет невідкладної допомоги» (15 квітня – 31 грудня), у межах якого надавав оперативну підтримку органам місцевого самоврядування України за участю урядових структур та національних асоціацій місцевих органів влади. Одночасно, з 1 квітня 2014 по 31 травня 2015 р. тривав проєкт «Посилення спроможності органів місцевої влади в Україні», спрямований на підвищення інституційної спроможності місцевих органів влади

та розвиток їхніх управлінських структур. У подальшому, у період з 1 липня 2015 по 28 лютого 2018 р. Конгрес реалізовував проєкт «Сприяння розвитку місцевої демократії в Україні», метою якого було покращення якості місцевої демократії через зміцнення інституційних структур органів місцевого самоврядування та їхніх асоціацій, а також підтримку прозорого, підзвітного та орієнтованого на громадян місцевого врядування. У всіх цих ініціативах Конгрес діяв у партнерстві з урядом України, органами місцевого самоврядування та їхніми асоціаціями [197].

З початку повномасштабної Війни за Незалежність України Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи послідовно підтримує Україну, засуджуючи агресію та висловлюючи солідарність як у публічних заявах, так і через практичну допомогу. Було ухвалено Декларацію «Війна російської федерації проти України», створено онлайн-платформу «Cities4Cities» для координації гуманітарної допомоги між українськими та європейськими містами, а також надано спеціальні бронежилети українській делегації. У червні 2022 р. Президент і Генеральний секретар Конгресу відвідали Україну, де спільно з українськими представниками підписали декларацію щодо відновлення громад і місцевого самоврядування відповідно до Європейської хартії [109].

Окрім Ради Європи, важливу роль у формуванні інституційних засад впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні відіграють інші міжнародні організації, зокрема Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР / OECD), Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку. Їхня діяльність спрямована на інституційну розбудову, підвищення управлінської спроможності громад і інтеграцію місцевого рівня в європейську систему публічного врядування.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [170] забезпечує важливу роль у формуванні сучасних підходів до управління, насамперед через розроблення стандартів доброго врядування, що ґрунтуються на принципах прозорості, підзвітності, ефективності та участі громадян. Ці

стандарти слугують орієнтиром для оцінювання інституційної спроможності та створюють підґрунтя для трансформації системи місцевого врядування відповідно до європейських підходів. Водночас діяльність ОЕСР передбачає системну аналітичну оцінку державних і муніципальних інституцій на основі показників ефективності, продуктивності та стабільності, що дозволяє виявляти структурні диспропорції та визначати пріоритети реформ. На цій основі організація формує практичні рекомендації щодо вдосконалення місцевого управління, координації політик між різними рівнями влади та підвищення якості публічних послуг, забезпечуючи комплексний і доказовий підхід до реформування системи врядування.

У межах аналітичної та експертної діяльності Організації економічного співробітництва та розвитку в Україні було здійснено низку комплексних оглядів, спрямованих на оцінювання стану та перспектив соціально-економічного розвитку країни. Зокрема, експертами ОЕСР підготовлено економічний огляд України у 2007 р., огляд конкурентної політики України у 2008 р., огляд інвестиційної політики України та огляд секторної конкурентоспроможності України у 2011 році. У 2012-2013 рр. проведено територіальний огляд ОЕСР щодо України, а у 2016 р. здійснено оновлений огляд інвестиційної політики України. Окрему увагу було приділено питанням державного управління, що знайшло відображення в огляді системи державного управління на різних рівнях у 2017 р., а також в інших тематичних дослідженнях [170].

Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) відіграють важливу роль у забезпеченні фінансово-інституційного виміру реформ місцевого самоврядування в Україні, виступаючи як партнери у розвитку спроможності громад та інституційної стабільності органів місцевої влади.

Світовий банк і ЄБРР відіграють важливу роль у зміцненні фінансової та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, надаючи консультаційну, фінансову та проєктну підтримку. Їхня діяльність спрямована на вдосконалення управління ресурсами, модернізацію адміністративних

процедур і підвищення ефективності надання публічних послуг. Через реалізацію конкретних муніципальних проєктів ці організації забезпечують практичне впровадження європейських стандартів врядування, сприяючи їх інституційному закріпленню на місцевому рівні.

Для прикладу, Європейський банк реконструкції та розвитку працює на комерційних засадах і фінансує цільові проєкти розвитку економіки, надаючи кредити приватному та державному секторам із пріоритетом приватного. Окрім кредитування, банк здійснює прямі інвестиції та надає технічну допомогу, яка фінансується за рахунок залучених ресурсів міжнародних організацій і спеціальних фондів країн ЄС [71].

Роль Світового банку та ЄБРР у процесі європейської інтеграції місцевого самоврядування в Україні є комплексною та системною: вони забезпечують фінансову стійкість громад, розвиток інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та практичну реалізацію реформ, що відповідають європейським стандартам.

Разом із тим ефективність діяльності міжнародних організацій у сфері впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування значною мірою залежить від національного інституційного середовища та характеру взаємодії між основними суб’єктами публічної влади. Міжнародна підтримка не має самодостатнього характеру, а реалізується через механізми координації між центральними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх представницькими об’єднаннями, що зумовлює необхідність аналізу особливостей такої взаємодії.

Ефективність впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування значною мірою залежить від характеру взаємодії між різними рівнями публічної влади. У межах реформи децентралізації в Україні формується модель багаторівневого врядування, що передбачає координацію дій центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх представницьких об’єднань.

Центральні органи влади відіграють ключову роль у формуванні загальної політики у сфері децентралізації, нормативно-правовому забезпеченні реформи та створенні умов для інституційної спроможності територіальних громад. Водночас органи місцевого самоврядування виступають безпосередніми суб'єктами реалізації європейських стандартів, адаптуючи їх до конкретних соціально-економічних і територіальних умов.

Особливе значення в цьому процесі мають асоціації органів місцевого самоврядування, які виконують функцію інституційного посередника між державою та місцевим рівнем. Асоціація органів місцевого самоврядування - це добровільне неприбуткове об'єднання органів місцевого самоврядування, створене з метою підвищення ефективності реалізації їхніх повноважень, координації дій щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, а також сприяння місцевому і регіональному розвитку. Діяльність таких асоціацій ґрунтується на принципах законності, добровільності, рівноправності учасників, самоврядності та самостійності у визначенні напрямів роботи, а також відкритості й публічності, що забезпечує прозорість взаємодії між органами місцевого самоврядування та державними інституціями [202]. Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» заклав правові основи для об'єднання органів місцевої влади в добровільні асоціації, що дає громадам можливість захищати свої інтереси, обмінюватися досвідом і спільно впроваджувати реформи. На його базі, для прикладу, була створена Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад, яка стала платформою для розвитку нового місцевого самоврядування в Україні.

Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад (Асоціація ОТГ) заснована у 2016 р. для підтримки місцевого самоврядування та розвитку співпраці громад. Вона є недержавною, неполітичною та некомерційною організацією, що поширює сучасні управлінські практики, захищає права громад та сприяє впровадженню реформ і децентралізації. Асоціація об'єднує понад 850 громад, має регіональні відділення та тематичні платформи, зокрема для

деокупованих територій і ветеранів, і є майданчиком для консолідації позицій громад та колективного впровадження змін.

Місія Асоціації - сприяти розвитку об'єднаних громад як основи нового, ефективного місцевого самоврядування України. До 2028 року Асоціація прагне стати впливовою, демократичною та проєвропейською інституцією, що представляє інтереси більшості громад на національному та міжнародному рівнях і є партнером у ключових реформах та розвитку країни [40; 88].

Паралельно розвиток місцевого самоврядування в Україні підтримує Асоціація міст України (АМУ) - всеукраїнська організація, яка захищає інтереси громад та веде діалог із державою на всіх рівнях. Створена у 1992 р. за ініціативи міських голів, АМУ є членом Ради європейських муніципалітетів та регіонів і активно бере участь у децентралізаційній реформі. Станом на 2 грудня 2024 р. до складу АМУ входила 1071 громада, а регіональні відділення функціонують у всіх областях України [6].

АМУ бере участь у формуванні законодавчої бази місцевого самоврядування, здійснює аналітичну, дослідницьку та моніторингову діяльність, організовує обговорення законодавчих ініціатив щодо місцевого і регіонального розвитку. Асоціація підвищує кваліфікацію та навчає службовців і депутатів, надає консультативну та правову підтримку членам, поширює інформацію про проблеми та кращі практики місцевого самоврядування, збирає муніципальну статистику і проводить соціологічні дослідження. Вона опікується місцевим економічним розвитком, інвестиційною привабливістю громад, забезпечує гендерну рівність, налагоджує міжнародні партнерства та співпрацює з міжнародними організаціями задля розвитку місцевої демократії [7].

Через механізми адвокації, експертної участі та представництва інтересів громад асоціації сприяють формуванню узгодженої публічної політики, що відповідає як національним пріоритетам, так і європейським стандартам місцевого врядування.

У такій конфігурації взаємодії реалізується принцип партнерства, який є характерним для європейської моделі публічного управління та забезпечує баланс між централізованим стратегічним управлінням і місцевою автономією.

Однією з ключових передумов практичного впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування є належний рівень інституційної спроможності територіальних громад. У науковому вимірі інституційна спроможність розглядається як сукупність організаційних, кадрових, фінансових та управлінських ресурсів, що дозволяють органам місцевого самоврядування ефективно виконувати покладені на них повноваження.

Об’єднання територіальних громад значно підвищує спроможність органів місцевого самоврядування надавати більш різноманітні та якісні послуги мешканцям. Спроможні громади здатні самостійно або через відповідні органи забезпечувати належний рівень публічних послуг у сферах освіти, культури, охорони здоров’я, соціального захисту та житлово-комунального господарства, враховуючи кадрові, фінансові та інфраструктурні ресурси.

Досвід вітчизняних і європейських громад свідчить, що концентрація ресурсів та кращий доступ до інформації про потреби жителів сприяють підвищенню ефективності управління. Разом із тим, об’єднання створює додаткові управлінські виклики, зокрема потребу у координації між підрозділами та збільшення витрат на управлінські процеси [59, с.8-10].

Спроможність територіальних громад також визначається їхньою здатністю забезпечувати ефективне управління: наявністю організаційних структур, кваліфікованого персоналу та професійного досвіду посадових осіб. Підвищення управлінської спроможності досягається через перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчими органами, оптимізацію адміністративно-територіального устрою та розвиток професійних компетенцій посадових осіб.

Крім того, об’єднання громад впливає на демократичну участь. У великих громадах зростає відповідальність органів самоврядування за надання послуг, що стимулює громадян активніше долучатися до місцевої політики та дискусій.

У малих громадах більш безпосередні контакти між мешканцями та посадовцями сприяють підзвітності та залученості населення. Проте злиття малих громад у великі може знижувати рівень громадської активності та участь населення у суспільно-політичному житті.

Оцінка рівня спроможності територіальних громад здійснюється за низкою кількісних показників, що відображають демографічні, освітні, територіальні та фінансові характеристики громади. Серед основних критеріїв:

1. Чисельність населення: громади з більшою кількістю постійних мешканців отримують вищий показник спроможності, оскільки більші громади мають ширші ресурси для надання послуг.

2. Чисельність учнів у місцевих школах: відображає здатність громади забезпечувати освітні послуги; більша кількість учнів свідчить про більшу спроможність до організації навчального процесу.

3. Площа території громади: більша площа дозволяє враховувати потенційні масштаби надання послуг і управління територією.

4. Фінансова спроможність бюджету: оцінюється через податкоспроможність, тобто здатність громади формувати власні доходи для виконання функцій місцевого самоврядування.

5. Частка місцевих податків і зборів у бюджеті: відображає автономність громади у фінансовому забезпеченні власних потреб.

Кожен із показників оцінюється за градацією: нижчі значення свідчать про обмежену спроможність, а вищі – про більш високу здатність громади забезпечувати послуги та ефективно управляти ресурсами. Комплексна оцінка цих критеріїв дозволяє визначити, наскільки громада готова до самостійного виконання функцій місцевого самоврядування [217].

Громади, які відповідають цим базовим вимогам, переходять до детальнішої оцінки спроможності, що враховує чисельність населення, площу території, фінансову спроможність бюджету та частку місцевих податків і зборів. Таке комплексне оцінювання дозволяє визначити, наскільки громада здатна ефективно надавати послуги мешканцям і виконувати управлінські функції.

Як бачимо, спроможність територіальних громад є комплексним явищем, що охоплює як здатність забезпечувати якісні публічні послуги, так і ефективно управляти ресурсами та взаємодіяти з громадянами, забезпечуючи стійкий розвиток громади.

У 2024 р. Центр політико-правових реформ (ЦППР) представив результати проєкту з підтримки розвитку місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Дослідження охоплювало аналіз адміністративно-територіального устрою після реформи 2020 р., оцінку відповідності спроможності громад і районів, а також розробку рекомендацій щодо законодавчого визначення статусу громади як юридичної особи. Особлива увага приділялася фінансовій самостійності органів місцевого самоврядування, адмініструванню податків і зборів, виявленню втрат місцевих бюджетів та пропозиціям щодо підвищення ролі громад у податковому процесі. Результати дослідження мають практичне значення для гармонізації законодавства України з європейськими стандартами та інтеграції країни до ЄС [189].

У процесі децентралізації в Україні відбулося суттєве розширення компетенції органів місцевого самоврядування, що, водночас, актуалізувало проблему нерівномірності спроможності громад. В умовах різного соціально-економічного потенціалу та кадрового забезпечення реалізація європейських стандартів на місцевому рівні має асиметричний характер, що потребує цілеспрямованої інституційної підтримки.

Саме в цьому контексті інституційні та програмні заходи, спрямовані на підвищення управлінської спроможності громад, набувають стратегічного значення. Вони дозволяють перейти від формального запровадження стандартів до їх реального втілення у практиці місцевого врядування, що відповідає європейському розумінню автономії як здатності, а не лише права.

На сучасному етапі впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні характеризується певними досягненнями, а також існуючими обмеженнями, що визначають поточний рівень інституційної спроможності громад. Серед основних досягнень можна виокремити: посилення

ролі органів місцевого самоврядування у прийнятті управлінських рішень, розширення фінансової автономії територіальних громад, а також впровадження елементів прозорості та підзвітності, які відповідають принципам «доброго врядування». Завдяки реформі децентралізації та супроводу міжнародних організацій, таких як Рада Європи, ОЕСР, ЄС та Світовий банк, сформовано базові механізми координації між центральними органами влади, органами місцевого самоврядування та їх асоціаціями.

Водночас, незважаючи на ці досягнення, існують серйозні обмеження, які гальмують повноцінну реалізацію європейських підходів. По-перше, кадрові проблеми залишаються критичними: у багатьох громадах спостерігається нестача висококваліфікованих фахівців з управління, фінансів та стратегічного планування. По-друге, існують інституційні обмеження, пов’язані з недостатньо розвиненою вертикальною та горизонтальною координацією між різними рівнями влади, що ускладнює ефективну трансформацію європейських стандартів у повсякденну практику.

Особливу увагу слід приділити асиметрії розвитку громад, яка проявляється у нерівномірному рівні фінансової спроможності, управлінської компетентності та доступу до інфраструктурних ресурсів. Це створює ситуацію, коли одні громади успішно впроваджують європейські стандарти, тоді як інші залишаються на ранніх етапах децентралізаційного процесу. Така асиметрія підкреслює необхідність диференційованого підходу до підтримки реформ та адаптації інституційних механізмів до конкретного контексту кожної громади.

У сучасних умовах розвитку місцевого самоврядування значна кількість територіальних громад уже розробила та затвердила власні Стратегії розвитку, підготовлені за підтримки програм міжнародної технічної допомоги. Це створює можливість аналізу різноманітних підходів до формулювання стратегічних і операційних цілей розвитку громад. Водночас рівень поінформованості населення та активність жителів об’єднаних територіальних громад свідчать про зростання їхньої зацікавленості у вирішенні питань місцевого значення та участі в процесах місцевого самоврядування [137].

Перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні тісно пов’язані з поглибленням європеїзації управлінських практик, інтеграцією місцевих інститутів у європейську систему публічного врядування та підвищенням ролі громад у соціально-економічному відновленні країни. На рівні інституційного розвитку очікується подальше укріплення автономії органів місцевого самоврядування, підвищення управлінської спроможності та запровадження механізмів контролю та оцінки ефективності діяльності громад відповідно до стандартів «доброї практики».

Важливим напрямом розвитку місцевого самоврядування в Україні у є чітке визначення та розподіл повноважень між центральною та місцевою владою, а також оцінка доцільності надання громадам статусу юридичної особи за зразком європейської практики. Ефективне втілення реформи децентралізації потребує не лише законодавчих змін, а й активної участі громадян, підвищення професійної спроможності органів влади та формування механізмів спільного ухвалення рішень. В умовах воєнного стану певна централізація управлінських повноважень є необхідною для оперативності прийняття рішень, проте вона не повинна перерости в авторитаризм. Водночас важливо забезпечити залучення громадян через інструменти громадської участі, такі як організації громадянського суспільства чи адаптований «громадський бюджет», спрямований на вирішення актуальних потреб громад, зокрема підтримку місцевих військових, ветеранів та їхніх сімей [23].

Особливої уваги потребує роль громад у повоєнному відновленні, яка включає як відновлення інфраструктури, так і активну участь громадян у плануванні та реалізації місцевих програм розвитку. У науковому контексті це демонструє принцип participatory governance, коли місцеве населення виступає не пасивним споживачем послуг, а активним учасником управлінських процесів.

Крім того, перспективним напрямом є інтеграція місцевого рівня в європейську систему публічного врядування, що передбачає адаптацію кращих європейських практик у сфері планування, фінансового менеджменту та надання публічних послуг. Така інтеграція не лише підвищує ефективність місцевих

органів влади, а й забезпечує стандартизацію процедур та процедурну прозорість, що створює підґрунтя для стабільного розвитку громад і підвищення їхньої соціальної стійкості.

Всі ці перспективи можна розглядати як трансформацію місцевого самоврядування у багаторівневу систему, де міжнародна підтримка, національні інституції та місцеві громади взаємодіють у рамках спільних стандартів та принципів європейської демократії. Це забезпечує не лише ефективність управління, а й довгострокову стійкість місцевого розвитку в умовах політичної, економічної та безпекової невизначеності.

Отже, впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні сприяло підвищенню спроможності об’єднаних територіальних громад надавати базові публічні послуги та ефективно управляти ресурсами, проте потребує подальшого вдосконалення кадрового та фінансового потенціалу, координації управлінських процесів і залучення громадян до прийняття рішень. Перспективи розвитку місцевого самоврядування залежать від інтеграції найкращих європейських практик у національний контекст, формування прозорих механізмів управління та забезпечення високої якості публічних послуг, що дозволить створити стабільну, спроможну та демократично підзвітну систему місцевого самоврядування.

Європейський досвід організації місцевого самоврядування ґрунтується на принципах субсидіарності, автономії територіальних громад, демократичної участі громадян і підзвітності органів влади, що формує ціннісну та нормативну основу для розвитку української моделі місцевого врядування. Реформа децентралізації в Україні набула значення системного політико-інституційного процесу, спрямованого на перерозподіл владних повноважень між різними рівнями публічної влади та посилення ролі органів місцевого самоврядування у формуванні й реалізації місцевої політики. У межах цього процесу місцеве самоврядування розглядається не лише як інструмент управління територіями, а і як важливий елемент демократичного розвитку, здатний забезпечувати

наближення публічних послуг до громадян та підвищення якості місцевого врядування.

Інституційні та програмні засади впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні формуються під впливом міжнародних зобов’язань та внутрішніх потреб модернізації системи публічного управління. Попри позитивні результати децентралізації, зокрема посилення спроможності територіальних громад і розширення їхніх повноважень, зберігаються проблеми нормативної узгодженості, інституційної стабільності та ресурсного забезпечення місцевого рівня влади.

Подальший розвиток зазначених процесів залежить від здатності громад поєднувати ефективність управління з якістю та доступністю публічних послуг, а також від адаптації європейських практик до національних умов, що має забезпечити формування стійкого та демократично підзвітного місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

Проблематика місцевого самоврядування та його розвитку є однією з ключових складових сучасної політичної науки і публічного управління, оскільки від ефективності функціонування органів влади на місцевому рівні залежить соціально-економічна стабільність та демократичний розвиток держави в цілому. Аналіз теоретико-методологічних засад показав, що місцеве самоврядування є особливою формою організації публічної влади, що поєднує державні управлінські механізми з громадською ініціативою та самоорганізацією територіальних громад. Його функціонування характеризується територіальною обмеженістю компетенції, безпосереднім контактом із населенням, орієнтацією на задоволення локальних потреб та забезпеченням гармонії між владою і громадою. Встановлено, що ефективність органів самоврядування впливає на рівень довіри населення, якість публічних послуг та стабільність соціально-політичного середовища, підкреслюючи значення наукового осмислення цього інституту для практичного управління.

Політологічний підхід до дослідження місцевого самоврядування орієнтований на аналіз політичних процесів, взаємодію органів влади з громадою та соціальних факторів, що визначають ефективність функціонування місцевих інститутів. Він дає змогу оцінити рівень громадянської участі, політичну активність населення, результативність інструментів прямої та представницької демократії, а також вплив соціально-економічних і культурних чинників на розвиток місцевого самоврядування. Інституційний підхід розглядає місцеве самоврядування як соціально-політичний інститут, що формує систему стабільних норм, цінностей і практик, регламентованих нормативно-правовими засобами, та забезпечує реалізацію публічних інтересів громади, що дозволяє дослідити його генезу, структурні характеристики та організаційні механізми. Аналіз основних теоретичних підходів до вивчення місцевого самоврядування дозволяє окреслити його багатовимірний характер як політичного, соціального та управлінського явища.

Серед ключових теорій місцевого самоврядування, дослідники виділяють, зокрема, громадівську, державницьку, соціологічну, теорію муніципального дуалізму та соціального обслуговування, що відображають різні підходи до співвідношення автономії громад і ролі держави, а також принципи організації і функціонування місцевих інститутів влади. Методологічний аналіз також підкреслює значення комбінованого застосування індуктивних і дедуктивних методів, системного і порівняльного підходів, а також багаторівневої методологічної системи, що забезпечує комплексність, обґрунтованість та наукову надійність результатів дослідження.

Дослідження політико-інституційного регулювання місцевого самоврядування свідчить, що його ефективне функціонування в сучасних державах формується на основі як національного, так і міжнародного законодавства. Європейські стандарти місцевого самоврядування, закріплені, зокрема, у «Хартії місцевого самоврядування» Ради Європи, визначають принципи автономії громад, участі громадян у прийнятті рішень, децентралізації повноважень та підзвітності органів влади, які слугують орієнтирами для національних правових систем.

У контексті України сучасна модель місцевого самоврядування формується на основі комплексу конституційних і законодавчих актів, що визначають права та обов’язки територіальних громад, компетенцію органів влади та механізми реалізації локальних ініціатив. Конституційні засади місцевого самоврядування забезпечують його автономність, повноту компетенції, фінансову спроможність та правову захищеність, тоді як спеціальні закони - «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад» та «Про всеукраїнський і місцеві референдуми» - конкретизують політичні, організаційні та процедурні механізми функціонування громад. Важливим аспектом політико-інституційного регулювання є інституційне визначення механізмів стратегічного розвитку територіальних громад. До них належать Статути, Регламенти та Стратегії розвитку, що формують правову та організаційну основу для

планування, реалізації та моніторингу місцевої політики. Аналіз цих інструментів підкреслює їхнє значення як механізмів інтеграції колективних інтересів мешканців із державними та регіональними стратегічними пріоритетами, забезпечуючи ефективну взаємодію громад з політичними інститутами держави та сприяючи сталому соціально-економічному розвитку територій.

Політична система є визначальною інституційною передумовою функціонування місцевого самоврядування, оскільки саме в її межах окреслюється статус органів місцевої влади, їхнє місце в архітектоніці публічного управління та характер взаємодії з центральними інститутами держави. У цьому контексті місцеве самоврядування слід розглядати не лише як адміністративно-управлінський рівень, а як автономний політичний інститут, інтегрований у систему політичних відносин і демократичних процедур.

Партійна система виступає ключовим каналом політичного представництва, рекрутування еліт і узгодження інтересів територіальних громад. Саме через діяльність політичних партій забезпечується інтеграція локального рівня управління в загальнонаціональний політичний процес, що надає місцевому самоврядуванню не лише адміністративного, а й політичного змісту.

Рівень інституціоналізації партійної системи на місцевому рівні залишається нерівномірним і значною мірою залежить від організаційної спроможності партій, їхньої територіальної присутності та здатності адаптуватися до умов децентралізації.

Кардинальні зміни в політичному середовищі, спричинені повномасштабною агресією російської федерації проти України, зумовили трансформацію партійної системи та перегляд меж політичної легітимності. Усунення з легального політичного поля проросійських партій сприяло консолідації політичного простору та зміщенню акцентів у діяльності місцевого самоврядування на питання національної безпеки, стійкості громад і ефективності публічного управління в умовах воєнного стану.

Політична та партійна системи постають не лише інституційною основою функціонування місцевого самоврядування, а й динамічним середовищем, чутливим до внутрішніх реформ і зовнішніх викликів. Подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні безпосередньо залежить від поглиблення інституційної спроможності партій, посилення їхньої відповідальності перед територіальними громадами та формування стійких механізмів політичної участі на локальному рівні.

Результативність діяльності органів місцевого самоврядування зумовлюється ступенем збалансованості правових, організаційних, кадрових і фінансово-економічних компонентів політичної системи. Асиметрія у розподілі повноважень між рівнями влади, обмеженість ресурсної бази територіальних громад та недостатня інституційна спроможність місцевих органів істотно звужують можливості реалізації локальних інтересів і знижують суб’єктність місцевої влади в політичному процесі. Водночас поглиблення реформи децентралізації актуалізує роль місцевого самоврядування як простору громадянської участі, механізму залучення населення до ухвалення рішень і каналу політичної комунікації між суспільством і державою.

У цьому контексті вибори постають ключовою ланкою, що поєднує інституційну спроможність місцевої влади з демократичною легітимацією її діяльності. Виборчі процедури забезпечують формування органів місцевого самоврядування на засадах представництва, конкурентності та підзвітності, створюючи передумови для ефективного функціонування місцевої демократії. Саме через вибори реалізується принцип народного суверенітету на локальному рівні, що надає територіальним громадам можливість безпосередньо впливати на персональний склад органів влади та пріоритети їхньої діяльності.

Вибори як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування слід розглядати не лише як юридично формалізований процес оновлення влади, а як важливий інструмент підвищення суб’єктності територіальних громад, інституціоналізації громадянської участі та зміцнення взаємозв’язку між суспільством і публічною владою в умовах децентралізації.

Якщо вибори забезпечують інституційну легітимацію місцевої влади, то рівень та форми політичної участі населення визначають реальний зміст і якість функціонування місцевої демократії у міжвиборчий період.

Політична участь громадян у системі місцевого самоврядування охоплює широкий спектр практик - від електоральної активності до залучення в консультативно-дорадчі механізми, громадські слухання, органи самоорганізації населення та інші інструменти партисипативної демократії. Ефективність цих форм значною мірою залежить від рівня політичної культури, яка визначає готовність громадян до відповідальної участі, усвідомлення ними власних прав і обов'язків, а також рівень довіри до місцевих інституцій влади.

Політична участь і політична культура громадян виступають системоутворюючими чинниками розвитку місцевого самоврядування, оскільки саме вони наповнюють інституційні механізми реальним демократичним змістом. Сформована культура участі сприяє підвищенню прозорості та підзвітності органів місцевої влади, посиленню громадського контролю та сталому розвитку територіальних громад. Таким чином, без належного рівня політичної культури та активної участі громадян місцеве самоврядування ризикує залишатися формально демократичним, не реалізуючи свого потенціалу як ефективного інституту публічного управління.

Європейські моделі місцевої демократії формувалися в умовах різноманіття історичних, політичних і конституційних контекстів, що зумовило існування кількох типологічних підходів до організації місцевого самоврядування - від моделей із високим рівнем автономії до децентралізованих систем із розвиненими механізмами державного контролю. Незважаючи на відмінності, ці моделі об'єднує спільна ціннісна основа, що ґрунтується на принципах субсидіарності, демократичної участі, прозорості, підзвітності та правової визначеності, які виступають фундаментом сучасної європейської місцевої демократії.

Політичний вимір європейських моделей місцевого самоврядування полягає у поєднанні демократичної легітимації місцевої влади з ефективністю

публічного управління, що досягається через оптимальний розподіл повноважень між рівнями влади, розвиток інституцій громадянської участі та забезпечення фінансової спроможності територіальних громад. Європейський досвід свідчить, що місцеве самоврядування розглядається не лише як адміністративний інститут, а як важливий елемент політичної системи, здатний забезпечувати стабільність, соціальну згуртованість і сталий розвиток територій.

Для України європейські моделі місцевої демократії мають прикладне значення в контексті реформування системи місцевого самоврядування та подолання наслідків тривалої централізації публічної влади. Порівняльний аналіз засвідчує, що українська модель перебуває у перехідному стані та поєднує елементи децентралізації з потужним впливом центральних органів влади, що зумовлює інституційне двовладдя та обмежує реальну автономію органів місцевого самоврядування, особливо на регіональному рівні.

Європейський досвід демонструє, що ефективне функціонування місцевої демократії можливе за умови чіткого розмежування компетенцій між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наявності власних виконавчих структур на місцевому рівні, а також поєднання автономії територіальних громад із належними механізмами державного нагляду, зосередженого переважно на контролі законності. У цьому контексті адаптація європейських моделей для України потребує не механічного запозичення окремих інституційних рішень, а комплексного врахування національних політичних, правових і соціально-економічних особливостей.

Реформа децентралізації в Україні постає як складний і багатовимірний політико-інституційний процес трансформації місцевого врядування, що охоплює зміну моделей розподілу владних повноважень, оновлення інституційної архітектури публічної влади та переосмислення ролі територіальних громад у системі державного управління. Вона виходить за межі суто адміністративної реорганізації, набуваючи системоутворювального значення для демократизації публічної влади та формування сучасної моделі народовладдя.

Еволюція децентралізаційних процесів упродовж періоду незалежності України засвідчує поступовий перехід від фрагментарних і суперечливих спроб реформування до цілісної державної політики, орієнтованої на європейські стандарти місцевого самоврядування.

Децентралізація реалізується як поєднання політичної, адміністративної та фіскальної складових, що забезпечує розширення автономії місцевого рівня, підвищення якості публічних послуг і залучення громадян до процесів ухвалення рішень. Передача повноважень і ресурсів на базовий рівень управління сприяла зміцненню фінансової спроможності громад, формуванню нових механізмів місцевої демократії та зростанню відповідальності органів місцевого самоврядування перед населенням.

Водночас реформа децентралізації зберігає низку системних викликів, пов’язаних із неповнотою конституційного врегулювання, асиметрією між рівнями місцевого самоврядування, проблемами державного нагляду, корупційними ризиками та нерівномірністю розвитку територій. Воєнний стан і запровадження військових адміністрацій тимчасово посилили централізовані елементи управління, однак водночас підтвердили практичну ефективність децентралізованої моделі, здатної забезпечувати життєстійкість громад у кризових умовах.

Сучасний стан розвитку місцевого самоврядування засвідчує поступовий перехід від формального наближення законодавства до європейських норм до практичної трансформації управлінських інститутів, процедур і моделей взаємодії між різними рівнями публічної влади.

Ключовим чинником цього процесу виступає міжнародна інституційна підтримка, насамперед з боку Ради Європи, яка забезпечує нормативно-ціннісні орієнтири, експертний супровід і програмну допомогу у впровадженні стандартів місцевої демократії, багаторівневого врядування та доброго управління. Реалізація Планів дій Ради Європи для України, а також діяльність Конгресу місцевих і регіональних влад сприяють не лише адаптації правових норм, а й зміні управлінських практик на місцевому рівні, що має особливе

значення в умовах Війни за Незалежність України та поствоєнного розвитку держави.

Разом із тим ефективність упровадження європейських стандартів значною мірою залежить від внутрішніх інституційних умов, зокрема рівня спроможності територіальних громад, якості кадрового забезпечення, узгодженості нормативно-правового регулювання та характеру взаємодії між центральними органами влади, органами місцевого самоврядування і їх асоціаціями.

Аналіз сучасного стану інституційних та програмних засад упровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні дає підстави стверджувати, що подальший розвиток цієї сфери потребує не лише нормативного вдосконалення, а й послідовного зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. В умовах європейської інтеграції, децентралізаційних перетворень і сучасних безпекових викликів особливого значення набуває вироблення практичних рекомендацій, у цьому контексті доцільно виокремити такі рекомендації:

- Удосконалити нормативно-правову базу місцевого самоврядування шляхом її систематизації, усунення колізій між законодавчими та підзаконними актами, а також гармонізації з європейськими стандартами місцевої демократії.

- Забезпечити завершення інституційної реформи децентралізації, зокрема через чітке розмежування повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, посилення субсидіарності та зміцнення правового статусу територіальних громад.

- Посилити інституційну спроможність органів місцевого самоврядування шляхом розвитку кадрового потенціалу, підвищення професійної компетентності посадових осіб, упровадження сучасних управлінських практик і цифрових інструментів врядування.

- Розширити програмні механізми підтримки місцевого самоврядування, зокрема через державні та міжнародні програми розвитку громад, фінансування

локальних ініціатив, а також створення умов для міжмуніципального і транскордонного співробітництва.

- Активізувати впровадження принципів належного врядування, зокрема прозорості, підзвітності, відкритості та участі громадян у процесі ухвалення рішень на місцевому рівні.

- Сприяти розвитку локальної демократії через удосконалення механізмів громадської участі: місцевих ініціатив, громадських слухань, консультацій, бюджету участі та інших інструментів взаємодії влади і громади.

- Поглибити адаптацію європейського досвіду до українських реалій з урахуванням національних традицій самоврядності, сучасних безпекових викликів та потреб повоєнного відновлення територіальних громад.

- Забезпечити сталість програм впровадження європейських стандартів шляхом їх довгострокового стратегічного планування, моніторингу результативності та належної координації між державними, регіональними й місцевими інституціями.

Перспективи подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні пов’язані з поглибленням інтеграції в європейський простір публічного врядування, завершенням інституційної трансформації децентралізації та зміцненням демократичної участі на локальному рівні. У цьому контексті європейські стандарти місцевого самоврядування виступають не лише зовнішнім орієнтиром реформ, а й внутрішнім ресурсом підвищення стійкості, ефективності та демократичної легітимності місцевої влади, особливо в умовах воєнних викликів і повоєнного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Кол. монографія. / За ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. К.: Атіка, 2007. 864 с.

2. Аналіз. *Філософський енциклопедичний словник*. URL: https://vue.gov.ua/Аналіз (дата звернення: 13 липня 2023 р.).

3. Аналіз світових моделей децентралізованого управління. URL: https://tinyurl.com/mrxtsuy6 (дата звернення: 14 листопада 2025 р.).

4. Андрійчук Т. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. №1. С. 45-51.

5. Архіпенко І. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4. С. 7–15.

6. Асоціація міст України. URL: http://www.auc.org.ua/ (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

7. Асоціація міст України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Асоціація_міст_України (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

8. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність. *Юридична освіта і правова держава : збірник наукових праць.* Одеса, 1997. С. 96–101.

9. Баймуратов М., Кофман, Б. Муніципальна культура та її основоположна роль в становленні місцевого самоврядування. *Матеріали конференцій МЦНД*, (23.08.2024; Херсон, Україна). 2024. С.61–67. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/39 (дата звернення: 13 липня 2024 р.).

10. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи: монографія. Київ: Либідь. 2007. 112 с.

11. Барановський Ф. Регіональний вимір політичної культури. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* К., 2009. Вип. 44. С.213–220.

12. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія. За заг. ред. В.Ф. Погорілка. К.:Ін Юре. 2003. 512 с.

13. Батанов О. Місцеве самоврядування. URL: https://archive.org/details/Politychna/page/n455/mode/2up?view=theater (дата звернення: 13 липня 2024 р.).

14. Батанов О. Місцеве самоврядування в політичній системі України: історія, проблеми, перспективи. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2004. № 1. С. 34–42.

15. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / Відп. ред. М. О. Баймуратов. К.: «Юридична думка», 2010. 656 с.

16. Батанов О. В. Проблеми реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні з позицій теорії муніципалізму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 88–91.

17. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. 2001. 260 с

18. Батанов О. В., Погорілко В. Ф. Місцеве самоврядування. URL: https://leksika.com.ua/16380209/legal/mistseve_samovryaduvannya (дата звернення: 17 листопада 2023 р.).

19. «Батьківщина» вимагає припинити тиск на органи місцевого самоврядування, – заява партії. URL: https://ba.org.ua/batkivshhina-vimagaye-pripiniti-tisk-na-organi-miscevogo-samovryaduvannya-zayava-partiї/ (дата звернення: 01 листопада 2024 р.).

20. Бевз Ю. Особливості взаємодії політичних партій та органів місцевого самоврядування в Україні. *Академічні візії.* 2023. Випуск № 25. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/705 (дата звернення: 10.07.2024 р.).

21. Бедрій М. Верв у Київській Русі: самоврядування і право. *Вісник Львів. ун-ту. Серія: "Юридичні науки"*. 2011. Вип. 54. С. 39–55.

22. Бедрій М. Еволюція місцевого самоврядування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Студії з права, адміністрації та управління Університету Казимира Великого в Бидгощі. Бидгосько-Львівський випуск. Право-Місцеве самоврядування-Економіка.* Бидгощ. 2016. С.227–237. URL: https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/3805/The%20Evolution%20of%20Local%20Government%20in%20Ukraine%20and%20Poland%20A%20Comparative%20Analysis.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20 липня 2024 р.).

23. Біла книга реформ 2025. Розділ 2. Децентралізація. Команда «Вокс Україна». Дослідження. Реформи. URL: https://voxukraine.org/bila-knyga-reform-rozdil-2-detsentralizatsiya (дата звернення: 27 серпня 2025 р.).

24. Богів Я. С. Поняття та принципи місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 45–52.

25. Бойко Ю. В. Європейські стандарти локальної демократії як важливий чинник муніципальної ре форми в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27 (1). С. 83–87.

26. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення і взаємодії: Монографія. К.: Парламентське вид-во. 2007. 576 с.

27. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні - DESPRO», 2012. 98 с.

28. Бориславська О. Місцеве самоврядування як форма децентралізації та гарантія демократичного та політичного режиму. *Вісник Львівського університету*. 2011. Випуск 52. С. 26–27.

29. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України /

[Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». К. : ТОВ «Софія». 2012. 128 с.

30. Бутирін Є. Давньоруська громада – витоки місцевої самоврядності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. №2. С. 6–14.

31. Верховна Рада України прийняла Постанову про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів) в Україні в умовах військової агресії російської федерації. URL: https://www.rada.gov.ua/print/266704.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

32. Взаємодія ОМС з волонтерським середовищем: плюси, мінуси, підводні камені URL: https://www.u-lead.org.ua/news/328 (дата звернення: 22 вересня 2024 р.).

33. Вибори. URL: https://lvivrada.gov.ua/vybory/ (дата звернення: 02 грудня 2024 р.).

34. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/396-20 (дата звернення: 02 жовтня 2024 р.).

35. Використання інструментів місцевої демократії під час дії воєнного стану. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/use-of-local-democracy-tools-under-martial-law (дата звернення: 14 вересня 2025 р.).

36. Відомості про обраних на посади міських, селищних, сільських голів Місцеві вибори 25.10.2020 URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm003pt001f01=695pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 14 вересня 2025 р.).

37. Віліжінський В. Реформування системи місцевого самоврядування в Польщі: досвід для України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2 (21). С. 265–275.

38. Вінникова Н. До питання «дефіциту демократії» в Європі: практики громадянської партисипації і політичної репрезентації в ЄС. *Сучасне*

суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. 2016. №2 (12). С. 32–44.

39. Волошина Я. Місцеве самоврядування: теорії походження та їх реалізація. *Держава і право*. 2018. №3. С.117–122.

40. Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад. Непереможні разом! URL: https://hromady.org (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

41. Гавкалова, Н., Гордієнко Л.. Європейські моделі децентралізації управління: досвід для України. *Управління змінами та інновації*. 2023. №5. С.5–8.

42. Ганжук О. Демократія участі в Україні: стан та умови реалізації. *Український часопис конституційного права.* 2024. Вип. 1. С. 32–41.

43. Гайданка Є. Тривимірний підхід до вивчення електоральних процесів на регіональному рівні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2025. Випуск 63, С. 296–302.

44. Гливка А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 180–189.

45. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: НАДУ, 2009. 392 с.

46. Горшков Д. М., Кампо В. М., Петренко Є. М. Політичні партії та місцеві вибори. К. 2001. 49 с.

47. Гринишин М. Місцеве самоврядування в Україні та Польщі на шляху до спільного Європейського Дому / М. Гринишин, С. Трохимчук. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 96 с.

48. Гробова В. Цивільно-правова правосуб'єктність суб'єктів системи місцевого самоврядування. *Форум права.* 2014. № 1. С. 124–129.

49. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Київ, 1913. 648 с. URL: litopys.org.ua/hrushrus/iur10607.htm (дата звернення: 24.07.2023).

50. Гураль П. Ф. Генезис і становлення територіальної громади в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична».* 2008. № 2. С. 1–10.

51. Гураль П. Французька модель місцевого самоврядування та її імплементація в Україні. *Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микієвича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. С.31–37. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Problem-samovryaduvannya.pdf (дата звернення: 02 липня 2023 р.).

52. Гурбик А. О. Громада. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: «Наукова думка». 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gromada (дата звернення: 02 липня 2023 р.).

53. Дедуктивний метод. *Філософський енциклопедичний словник*. URL: https://vue.gov.ua/Дедуктивний_метод (дата звернення: 27 липня 2023 р.).

54. Демченко І. С. Європейські правові стандарти місцевого самоврядування: дис. - за спец. 12.00.11 – Міжнародне право / І. С. Демченко, 2012. 20 с.

55. Дерев'янко С. Безпековий вимір народовладдя в умовах гібридної війни. *Держава і право*. 2020. № 87. С. 308–318.

56. Децентралізація влади. URL: http://decentralization.gov.ua/ (дата звернення: 02 липня 2023 р.).

57. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Авт.: Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: 2019. 115 с.

58. Децентралізація в Україні. Досягнення, надії і побоювання. Український незалежний центр політичних досліджень. URL: https://www.internationalalert.org/wp-content/uploads/2021/08/Ukraine-Decentralisation-UK-2017.pdf (дата звернення: 09 січня 2025 р.).

59. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с.

60. Децентралізація: коротко про головне - Ціна держави - проект CASE Україна. Ціна держави - проект CASE Україна. URL: https://cost.ua/698-detsentralizatsiya korotko-pro-holovne/ (дата звернення: 02 січня 2025 р.).

61. Децентралізація. Підсумки року 2024. URL: https://decentralization.gov.ua/news/19071 (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

62. Динаміка об'єднання територіальних громад. URL: https://socialdata.org.ua/dinamika-obiednannya-teritorialnikh-g/ (дата звернення: 20 березня 2025 р.).

63. Долженков О. Методологічні проблеми порівняльного аналізу політичних інститутів та процесів. *Політичне життя*. 2022. №2. С. 70–77.

64. Долженков О. Порівняльний аналіз як метод політологічних досліджень. *Український науковий журнал «Освіта регіону».* 2013. №1. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/983 (дата звернення: 02 грудня 2025 р.).

65. Доля І. Політичні партії як дієві суб'єкти місцевого самоврядування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф Кураса НАН України*. 2006. Вип. 29. С. 394–406.

66. Драгоманов М. Переднє слово до "Громади" про державну організацію. URL: http://litopys.org.ua/drag/drag.htm (дата звернення: 20 липня 2023 р.).

67. Дробуш І., Іщук С. Волонтерська діяльність в громадах: актуальні питання правової регламентації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2025. Випуск 87: частина 4. С.329–335. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325711/315599 (дата звернення: 02 грудня 2025 р.).

68. Європейська декларація прав міст, словник (European Charter of the Rights of the Cities, 1992, Strasbourg European Charter of the Rights of the Cities. Strasbourg, 1992. URL: https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-charter-of-the-rights-of-cities (дата звернення: 13 липня 2023 р.).

69. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. Преамбула - Мадрид, 1980 URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (дата звернення: 10 вересня 2025 р.).

70. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи, 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 13 липня 2023 р.).

71. Європейський банк реконструкції та розвитку (Євробанк, ЄБРР). URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobitnytstvo-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy/yevropejskyj-bank-rekonstruktsiyi-ta-rozvytku-yevrobank-yebrr/ (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

72. Європейські стандарти місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС: навч. посіб. / М.І. Воронов, Ю.В. Градова, Л.М. Гришко [та ін.]; за заг. ред. В.О. Серьогіна. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2022. 244 с.

73. Євтушенко О. Демократизація державної влади і місцевого самоврядування на принципі субсидіарності: досвід Німеччини. *Наукові праці: Науково-методичний журнал.* Т. 93. Вип. 80: Політичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. С. 76–81.

74. Євтушенко О. Місцеве самоврядування – інститут громадянського суспільства та демократичної політичної системи. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Випуск 21. С.66–70.

75. Єльчева Л. О., Ібрагімова І. М. та ін. Посібник з розвитку громад: Практичний порадник для небайдужих. К. 2007. 458 с.

76. Журавський В. С. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ В. С. Журавський, В. О. Серьогін, О. Н. Ярмиш. К. : Ін Юре, 2004. 672 с.

77. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні: підруч. / [За заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого]. К.: НАДУ, 2010. 400 с.

78. Задорожня Г. Виборчі системи в Україні: до питання законодавчого регулювання. Захист виборчих прав адміністративними судами в Україні:

Збірник тез доповідей IV Міжнародної науко во-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 1–2 липня 2021 року). Київ: «Компанія “Ваіте”», 2021. С. 41–43.

79. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

80. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII – початок XIV ст.). К.: Істина, 2007. 120 с.

81. Захарченко О. Роль громадськості в розвитку місцевого самоврядування: теоретичні аспекти. *Наукові записки. Національний університет "Києво-Могилянська академія".* Том 20 : Політичні науки / [ред. кол. : В.С. Брюховецький, В.П Моренець, В.С. Горський... та ін. ; ред. тем. вип. : С.Г. Рябов, О.В. Гарань, М.Ф. Головатий ; упоряд.С.Г. Рябов, О.В. Клименко]. К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2002. С. 9-14.

82. Зеленько Г. І. Екзогенні стимули процесів демократизації в Україні: зміст і наслідки зовнішніх впливів у політичному розвитку країни. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні : Зб. наук. праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 8–40. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/ 2020/06/demokratysatsia_politychnyh_instytutiv.pdf (дата звернення: 10 вересня 2023 р.)

83. З історії самоврядування міста. URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/pro_kyiv/z_istori_samovryaduvannya_mista/ (дата звернення: 10 вересня 2023 р.)

84. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні / авт. кол. : Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/ZMINY-POLITYChNYKh REZhYMIV.pdf (дата звернення: 10 вересня 2023 р.)

85. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К. 2009. 500 с.

86. Іван Фурсенко: 53% населення України на місцевих виборах голосуватиме за професіоналів і місцеві обличчя, а не партії. URL: https://agropolit.com/interview/780-ivan-fursenko-53-naselennya-ukrayini-na-mistsevih-viborah-golosuvatime-za-profesionaliv-i-mistsevi-oblichchya-a-ne-partiyi (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

87. Іваніна О.В. Учасницьке проектування розвитку громади / О.В. Іваніна, Ю.С. Малько, Г.М. Петренко; за заг. ред. д. держ. упр., проф. Лозинської Т.М. Полтава: 2017. 51 с.

88. Історія Асоціації. URL: https://hromady.org/istoriya/ (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

89. Історія місцевого самоврядування. URL: https://kovelska-rayrada.gov.ua/istoriya-miscevogo-samovryaduvannya-17-01-45-08-01-2020/ (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

90. Індуктивний метод. *Філософський енциклопедичний словник*. URL: https://9.slovaronline.com/3340-індуктивний%20метод (дата звернення: 10 серпня 2023 р.).

91. Кавилін О. А. Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Право та державне управління.* 2023. № 2. С. 152–160.

92. Казанчан А. А. Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування: питання теорії та практики: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.07 – «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2005. 20 с.

93. Калиновський Б. Реформування системи територіальної організації влади в Україні відповідно до міжнародних стандартів та принципів. *Вісник АПСВТ*. 2016. №3-4. С.69-72.

94. Калиновський Ю. Спроможна територіальна громада як фундамент вітчизняного державотворення. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI.* 2019. № 1. С. 107–116.

95. Карсім А. Адаптація європейських моделей публічного управління до умов повоєнної України: виклики та перспективи. *Публічне управління і політика.* 2025. № 5(9). DOI: https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.10 (дата звернення: 23 серпня 2023 р.).

96. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. [3-тє вид., стер.]. Львів : Новий світ, 2007. 584 с.

97. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. Комітет міністрів 27 вересня 2017 року на 1295-му засіданні заступників міністрів. *Європейські стандарти місцевого самоврядування: хрестоматія* / упоряд. Є. І. Бородін, С. А. Квітка, Т. М. Тарасенко. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2019. С.96–102.

98. Кириченко Ю. Щодо питання визначення поняття та призначення місцевого самоврядування України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 254–258.

99. Ключковський Ю. Вибори до органів місцевого самоврядування в Україні. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0aa95621-ce2e-4a59-ab59-38fca3ed3f70/content (дата звернення: 23 серпня 2023 р.).

100. Ключковський Ю. Європейські правові стандарти місцевого самоврядування: зміст і правова природа. *Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні : Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю* (20 грудня 2019 року, м. Львів) / [за наук. ред. М. Микієвича, О. Сушинського, Р.

Бедрія] ; Львів. регіон. ін-т держ. управління Нац. акад. держ управління при Президентові України [та ін.]. Львів : [ЛРІДУ НАДУ], 2020. С. 37–42.

101. Кобець Ю. Еволюція політичної системи сучасної України: трансформаційні виклики та особливості реформування після 2014 року. Прикарпатський вісник НТШ. Серія «Думка». 2017. № 5–6 (41–42). С. 51–58.

102. Кобець Ю. Процес децентралізації як фактор розвитку місцевого самоврядування. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2022. № 6 (25). С. 85–91. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1819 (дата звернення: 10 серпня 2025 р.).

103. Кобильник В. В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. Випуск 2. С.54–65.

104. Кобильник В. В. Проблемні аспекти застосування порівняльного методу дослідження політики. *Регіональні студії*. 2023. №33. С.162–165.

105. Кобильник В. В. Роль порівняльного аналізу у формуванні політичних рішень. *Політологічний вісник.* 2024. №92. С.175–185.

106. Козаченко А. Центральна Рада та проблема реформи місцевого самоврядування: листопад 1917 р. – квітень 1918 р. (до 100-річчя утворення). *Теорія та практика правознавства*. 2017. Вип. 1(11). С. 1–9.

107. Комарницький В. Місцеві організації політичних партій України в умовах реформи децентралізації. *Науковий журнал Політикус*. 2020. №1. С.24–30.

108. Комарницький В. Умови та чинники функціонування місцевих осередків політичних партій у сучасній Україні. *Збірник матеріалів XII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку».* Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 52.

109. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. URL: https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/kongres-miscevih-i-regionalnih-vlad-radi-yevropi (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

110. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Постійне представництво України при Раді Європи. URL: https://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/congress (дата звернення: 11 жовтня 2023 р.).

111. Кондрацька Н. М. Основні системи і моделі місцевого самоврядування як різновиди системно-структурної організації муніципальної влади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2015. Вип. 20. С. 257–261.

112. Конституція Королівства Данія. URL: https://www.ft.dk/ /media/sites/ft/pdf/publikationer/grundloven/min-grundlov_web.ashx (дата звернення: 12 жовтня 2024 р.).

113. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 11 жовтня 2023 р.).

114. Корнева Т. Роль децентралізації у вдосконаленні системи управління публічними фінансами під час воєнного стану. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України: матер. науково-практичного круглого столу* (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.20–23.

115. Корчинська О. Управління соціально-економічним розвитком об'єднаних територіальних громад. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. № 7. С. 81–88.

116. Костецький В. В., Толуб'як В. С. Перспективи розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 14. С. 33–41.

117. Кравченко В. В. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування та їх імплементація в законодавстві Україні в контексті реформи місцевого самоврядування. *Вісник АПСВТ*. 2016. №3-4. С.56–59.

118. Краглевич О. Теорії встановлення змісту інституційної спроможності органів місцевого самоврядування: правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 10. С.680–683.

119. Куйбіда В. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку місцевої демократії: монографія В. С. Куйбіда, М. С. Куйбіда, О. О. Бабінова. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. 467 с.

120. Куйбіда В. Організаційно-функціональні принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування. К.: МАУП, 2003. 568 с.

121. Куйбіда В. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: монографія. К.: МАУП, 2004. 432 с.

122. Курилас В.В. Вплив результатів реформи децентралізації на функціонування та діяльність органів місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану в Україні. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/23.pdf (дата звернення: 14 вересня 2025 р.).

123. Куценко Т. Ф., Пінтелей І. В. Європейські стандарти муніципального управління в контексті реформи децентралізації. *Економіка та держава*. 2021. № 4. С. 122–127.

124. Кучук А. М. Децентралізація: загальнотеоретичний аспект. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України: матер. науково-практичного круглого столу* (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.37–39.

125. Лазоришин Ю., Луцький М. Участь політичних партій у формуванні органів місцевого самоврядування: політико-правові засади та доцільність їх оновлення. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024 Випуск 18. С.186–194.

126. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. 289 с.

127. Лащенко Р. М. Лекції по історії українського права : Ч. 1. Княжа доба. 1923. 146 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3471/file.pdf (дата звернення: 14 вересня 2025 р.).

128. Лешанич М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту. Дис. на здобуття наук. ступеня к.політ.н. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2020. 258 с.

129. Липинський В. К. Листи до братів хліборобів: Про ідею та організацію українського монархізму. Нью-Йорк: Булава, 1954. 470 с.

130. Лопушинський І. Референдум як форма партисипативної демократії. Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць / наук. ред. Некряч А.І. та ін. Київ: КиМУ, 2019. Вип. 16. С.84–87. URL: https://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk16/10.pdf (дата звернення: 14 вересня 2025 р.)

131. Любченко П. М. Політичні партії як елемент громадянського суспільства та їх вплив на розвиток місцевого самоврядування. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 91–100.

132. Мазепа В. Методологія системного підходу в організації місцевого. *Збірник наукових праць Національної Академії державного управління при Президентові України*. 2007. Вип.1. С. 144–156.

133. Мазовіта А. громадська участь як фактор ефективного врядування і зміцнення демократій в умовах системних змін. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2025. №1 (45). С.147–154.

134. Майданник О. Місцеве самоврядування: концептуальні основи, конституційно-правове регулювання в Україні. *Вісник АПСВТ*. 2016. №3-4. С.68–69.

135. Мануїлова К. Принципи децентралізації в громадській владі запорізьких козаків, *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 205–209.

136. Марцеляк О. В. Статус префектів Франції: законодавче регулювання та практика функціонування. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2015. № 3-4 (62-63). С. 56–69.

137. Марчук В. Європейська інтеграція України: політичний і безпековий виміри. Вісник Прикарпатського університету. Серія «Політологія». 2024. Вип. 17. С.106–114. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/121 (дата звернення: 2 вересня 2025 р.)

138. Марчук М. І. Державний лад Республіки Польща: дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2020. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17639/5/dyser_marchuk.pdf. (дата звернення: 2 вересня 2025 р.).

139. Марчук Р. Обумовленість права суспільним устроєм українських земель за Польсько-Литовської доби. *Державне управління: теорія та практика.* 2010. № 2. С. 1–10.

140. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2015. 376 с

141. Мельник А. Ф., Монастирський Г. Л. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія. Тернопіль: Економічна думка. 2007. 476 с.

142. Мельничук В. Місцеві вибори – 2020 в умовах децентралізації влади: виклики для місцевого самоврядування. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Політологія»*. 2020. № 14. С. 59–64.

143. Ми починаємо нову сторінку “української історії”. *Урядовий кур’єр*. 2005. №13. С. 3.

144. Михальченко М., Самчук З. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 6. С. 267–286.

145. Мінрегіон: Парламент підтримав законопроєкт щодо функціонування місцевого самоврядування під час воєнного стану. Міністерство розвитку громад

та територій України: Офіційний вебсайт. URL: https://www.minregion.gov.ua/press/news/parlament-pidtrymavzakonoproyekt-shhodo-funkczionuvannya-misczevogo-samovryaduvannyapid-chas-voyennogo-stanu/ (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

146. Місцеве самоврядування. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення: 14 січня 2023 р.).

147. Місцеве самоврядування в Україні: історія, проблеми, пропозиції. К. 1994. 160 с.

148. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: Колективна монографія / Кол. авт.; за заг. ред. Р. М. Плюща. К.: РІДНА МОВА, 2016. 744 с.

149. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] К. : 2017. 110 с.

150. Місцеві вибори 25.10.2020. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm005pt001f01=695pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

151. Місцеві вибори восени 2020 і реформа децентралізації: куди обирати і як організовувати. Опора. 12 травня 2020 року. URL: https://www.oporaua.org/samovriaduvannia/mistsevi-vibori-voseni-2020-i-reforma-detsentralizatsiyi-kudi-obirati-i-iak-organizovuvati-19921 (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

152. Місцеві вибори 2020. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm002pt001f01=695kod_group=2pt001f10=01.01.2020.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

153. Місцеві вибори 2020: місія здійсненна? Тези експертів. URL: https://decentralization.gov.ua/news/12459?page=4 (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

154. Місцеві вибори 2021. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm002pt001f01=695kod_group=2pt001f10=01.01.2021.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

155. Місцеві вибори 2022. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm002pt001f01=695kod_group=2pt001f10=01.01.2022.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

156. Місцеві вибори 2015 URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm002pt001f01=100kod_group=2pt001f10=01.01.2015.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

157. Місцеві вибори за новими правилами: чому знову треба змінювати виборче законодавство і що пропонують експерти. Децентралізація: Офіційний веб-портал. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11728 (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

158. Міське самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи. К.: Атіка, 2002. 206 с.

159. Мішин С. Історичне поняття місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С.60-72.

160. Мішин С. Теоретично-методологічні засади реформування системи місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 64. С.60–77.

161. Монолатій І. С., Дерев'янко С. М. Модель місцевого самоврядування Республіки Польща: досвід для України. *Держава і право: зб. наук. пр.* Вип. 92 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2022. С. 194–214.

162. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії. *Демократичне врядування.* 2008. Вип. 2. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Moroz.pdf (дата звернення: 24 грудня 2025 р.).

163. Мотузна А. В. Порівняння повноважень органів місцевого самоврядування Королівства Данія та України. *Кращі практики децентралізації:*

досвід країн ЄС для України : матер. науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С.48–51.

164. Муніципальне право України: Підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

165. Нагорна М. М. Аналіз конституційно-правових основ місцевого самоврядування та їх відповідність європейським правовим стандартам місцевої демократії. *Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2016. № 8. С. 108–117.

166. Назаренко О. А. Місцеве самоврядування: поняття, ознаки, функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право.* Ужгород, 2013. Вип. 21, ч. 2, т. 3. С. 82–85.

167. Неофіта Д. Переваги та недоліки партисипативної демократії. Сталий розвиток держави і права в умовах глобалізаційних процесів. Матеріали науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15-16 вересня 2023 р.). Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2023. С. 17–20. URL: https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/58/919/1930-1?inline=1 (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

168. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова характеристика хронології проведення виборів у сучасній Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. №1(3). С.121–143.

169. Нестерович В. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 18-25.

170. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

171. Організація місцевого самоврядування республіки Польща - Мережа UPLAN. Мережа UPLAN. URL: https://uplan.org.ua/analytics/orhanizatsiia-

mistsevoho samovriaduvannia-respubliky-polshcha/ (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

172. Олексюк В. П. Об'єднана територіальна громада як суб'єкт адміністративно-правових відносин. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11. №3. С. 143–151.

173. О.Слобожан: Місцевому самоврядуванню важлива підтримка Ради Європи, адже реформа децентралізації ще не закінчилася. URL: https://auc.org.ua/novyna/oslobozhan-miscevomu-samovryaduvannyu-vazhlyva-pidtrymka-rady-yevropy-adzhe-reforma

174. Павко А. Місцеве самоврядування в структурі політичних систем: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Віче.* 2008. № 12. С.22–23.

175. Палінчак М. М., Комарницький В. В. Характеристика та особливості політико-правових аспектів функціонування місцевих осередків політичних партій. *Регіональні студії.* 2023. № 33. С. 30–33.

176. Панькова О., Касперович О. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей післявоєнного відновлення країни. *Журнал європейської економіки.* 2022. Т. 21. № 3. С.277–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2022_21_3_5 (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

177. Парламентські процедури. *Посібник для депутатів місцевих рад та активістів громад*. Одеса, 2011. 134 с.

178. Парламент підтвердив безперервність роботи органів місцевого самоврядування в умовах війни! URL: https://www.uaror.org.ua/парламент-підтвердив-безперервність/ (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

179. Партизація місцевих рад та імперативний мандат - профільний парламентський Комітет визначився з виборчою системою. URL: https://www.auc.org.ua/novyna/partyzaciya-miscevyh-rad-ta-imperatyvnyy-mandat-profilnyy-parlamentskyy-komitet-vyznachyvsya (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

180. “Партизація” місцевих виборів та спроможність самих партій. Чи співпадають політичні бажання з реальністю? URL: https://oporaua.org/vybory/partizatsiia-mistsevikh-viboriv-ta-spromozhnist-samikh-partii-chi-spivpadaiut-politichni-bazhannia-z-realnistiu-20153 (дата звернення: 24 листопада 2024 р.).

181. Партисипація як фундамент демократичного суспільства. Інститут місцевого розвитку. URL: https://www.mdi.org.ua/images/2024/02.2024/tez/1.----PDF-11.01.24-1.pdf (дата звернення: 21 листопада 2024 р.).

182. Партія мерів: 6 міських голів презентували “ПроПозицію”. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/19/7256335/ (дата звернення: 14 листопада 2024 р.).

183. Перший в Україні статут об'єднаної громади зареєстровано у Дніпропетровській області. URL: https://lb.ua/news/2015/11/11/320629_perviy_ukraine_ustav_obedinennoy.html (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

184. Перші громади з адміністративними центрами в містах обласного значення утворено. URL: https://www.auc.org.ua/novyna/pershi-gromady-z-administratyvnymy-centramy-v-mistah-oblasnogo-znachennya-utvoreno (дата звернення: 24 листопада 2025 р.).

185. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №9. С. 684–688.

186. Після 25.10.2025 повноважність органів місцевого самоврядування зберігається. URL: https://auc.org.ua/novyna/pislya-25102025-povnovazhnist-organiv-miscevogo-samovryaduvannya-zberigayetsya (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

187. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 рр.: Керівний комітет оцінює перший рік його реалізації. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-action-plan-for-ukraine-2023-2026-steering-committee-assesses-the-first-year-of-its-implementation (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

188. Пліч-о-Пліч. Згуртовані громади. URL: https://www.plich-o-plich.gov.ua (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

189. Подолання викликів місцевого самоврядування через призму дослідження Центру політико-правових реформ. URL: https://www.uaror.org.ua/подолання-викликів-місцевого-самовр (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

190. Політична система. *Політологічний енциклопедичний словник*: Навч. посібник для студентів вищ.навч.закладів. К.: Генеза. 1997. 736 с.

191. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / І. Ф. Курас, Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, О. В. Клинченко, Н. В. Кононенко. К. : Парлам. вид-во, 1998. 350 с.

192. Політологія: підручник / за ред. М. М. Вегеша. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2008. 556 с.

193. Польщиков І. Теоретичні моделі місцевого самоврядування: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний вісник.* 2020. № 4. С.195–200.

194. Попко В. В. Іберійська модель місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права*. 2016. №3. С. 390-395.

195. Попович М. В. Нарис історії культури України. К., 1998. 728 с.

196. Попович В. В. Стандарти публічного управління як елементи методології європейської державної муніципальної політики. *Публічне управління: теорія та практика.* 2013. Вип. 4. С. 85-92.

197. Посилення демократії та довіри на місцевому рівні в Україні. URL: https://rm.coe.int/congress-project-achievements-2020-ukr/1680a23343 (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

198. Програма Ради Європи «Децентралізація і територіальна консолідація в Україні». URL: https://rm.coe.int/1680704b36 (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

199. Програма Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні». URL: https://decentralization.gov.ua/donors/slg-coe (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

200. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо вдосконалення правового регулювання процедури припинення та скасування режиму воєнного стану. URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukraini-pro-pravoviy-rezhim-voennogo-stanu-shchodo-vdoskonalennya-pravovogo-regulyuvannya-protseduri-pripinennya-ta-skasuvannya-rezhimu-voenno (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

201. Проект міжнародної Раді технічної Європи допомоги «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO. URL: http://despro.org.ua/ (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

202. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

203. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 № 183-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-viii#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

204. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10.07.2010 № 2487-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2487-17#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

205. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 06.04.2004 № 1667-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-15#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

206. Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад: Закон України від 24.02.1994 № 3996-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3996-12#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

207. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 14.01.1998 №14/98-ВР. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14/98-%D0%B2%D1%80#Text дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

208. Про вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим: Постанова Верховної Ради України від 24.03.1995 №111/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 13 вересня 2024 р.).

209. Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст республіканського Автономної Республіки Крим, обласного значення: Закон України від 03.04.2018 № 2379-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2379-19#Text (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

210. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування: Закон України від 22.02.2024 №3590-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-20#Text (дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

211. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17/ed20230101#Text дата звернення: 13 вересня 2024 р.).

212. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 03.07.1991 № 1707-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1707-12 (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

213. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

214. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

215. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

216. Про міжнародне територіальне співробітництво України: Закон України від 24.04.2024 №3668-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text (дата звернення: 20 червня 2025 р.).

217. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

218. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення:15 жовтня 2023 р.)

219. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text (дата звернення:15 жовтня 2023 р.)

220. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 07.12.1990 № 533-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12/ed19901207 (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

221. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text (дата звернення: 07 вересня 2024 р.).

222. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14 (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

223. Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року: Постанова Центральної виборчої комісії від 08.08.2020 № 160.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0160359-20#Text (дата звернення: 25 серпня 2024 р.).

224. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 25 серпня 2025 р.).

225. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text (дата звернення: 25 серпня 2025 р.).

226. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14 (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

227. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 № 93-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

228. Про формування місцевих органів влади і самоврядування: Закон України від 03.02.1994 № 3917-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3917-12#Text (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

229. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад. Наказ № 265 від 21.12.22. URL: https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/nakaz-minregionu-vid-21.12.2022-№-265-_metodychni-rekomendacziyi-rozrobky-strategij-tergromad-.pdf (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

230. «Пропозиція» вимагає зупинити тиск на місцеве самоврядування. URL: https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/predlozhenie-trebuet-ostanovit-davlenie-mestnoe-1600098648.html (дата звернення: 13 вересня 2023 р.).

231. Проценко О. Демократія в сучасній Україні – партисипаторна чи делегативна, «сильна» чи «крихка»? URL:

http://app.nuoua.od.ua/archive/44_2012/26.pdf (дата звернення: 24 листопада 2024 р.).

232. Пухтинський М. Трансформація системи місцевого самоврядування в контексті реалізації міжнародно-правових стандартів місцевої демократії. *Вісник АПСВТ*. 2016. №3-4. С.63–67.

233. Рада зменшила кількість районів в Україні з 490 до 136. URL: https://agropolit.com/news/17230-rada-zmenshila-kilkist-rayoniv-v-ukrayini-z-490-do-136 (дата звернення: 13 вересня 2024 р.).

234. Рада підтримала партизацію місцевих виборів в Україні. URL: https://agropolit.com/news/17217-rada-pidtrimala-partizatsiyu-mistsevih-viboriv-v-ukrayini (дата звернення: 13 вересня 2024 р.).

235. Результати виборів депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, міських, районних у містах, селищних, сільських рад (2010 р.). URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wm00114pt00_t001f01=800pxto=0.html (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

236. Результати виборів сільських, селищних, міських голів 2010 р. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wm00113pt00_t001f01=800.html (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

237. “Реформа децентралізації та стійкі громади стали опорою для України в умовах великої війни”, – Олексій Кулеба. URL: https://mindev.gov.ua/news/reforma-detsentralizatsii-ta-stiiki-hromady-staly-oporoiu-dlia-ukrainy-v-umovakh-velykoi-viiny-oleksii-kuleba (дата звернення: 24 вересня 2025 р.).

238. Рєзанова Н., Волобуєв В. Принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства. *Політикус.* 2024. Випуск 3. С.32–38.

239. Рибалка А. Теоретико-правова характеристика місцевого самоврядування Республіки Польща. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України: матер.науково-практичного круглого столу* (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.62–63.

240. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: [Монографія] / Н. Ю. Ротар. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.

241. Руденко О.М., Козюра І.В., Ткаленко Н.В., Іваницька О.М., Червякова О.В., Шевченко А.Є. Місцеве самоврядування: словник-довідник: навч. посібн. / [уклад. О.М. Руденко, І.В. Козюра, Н.В. Ткаленко, О.М. Іваницька,О.В. Червякова, А.Є. Шевченко, О.В. Михайловська, Б.Н. Гечбаія].Київ : Кондор-Видавництво. 2016. 182 с.

242. Рудич Ф. М. Чи багато влади потрібно владі? (Україна в контексті трансформації політичних структур у країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи). К., 1998. 142 с.

243. Савицький А. Порівняльний аналіз моделей місцевого самоврядування України та країн Європи. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. №5. С.664–676.

244. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.

245. Салтовський О. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. 396 с. URL: litopys.org.ua/salto/salt.htm (дата звернення: 02.05.2025).

246. Серьогіна С. Г. Напрями вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в аспекті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 43-48

247. Сливчук В. Генеза поняття «громада»: політологічний аналіз. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2024. Вип. 18. С.310-319. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/168 (дата звернення: 12 квітня 2025 р.).

248. Сливчук В. Місцеве самоврядування: сутність поняття, специфіка та характерні ознаки. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* /

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2024. Вип. 17. С.205-211. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/132 (дата звернення: 12 квітня 2025 р.).

249. Сливчук В., Міщук М. Політична культура та участь громадян у місцевому самоврядуванні *Національні інтереси України.* 2025. № 10(15). С.1364–1373.

250. Сливчук В. Політична система як інституційна основа місцевого самоврядування. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2026. Вип. 22. С.314-322. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/743 (дата звернення: 09 квітня 2026 р.).

251. Створення об’єднаних територіальних громад в Україні. URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/05/22/infografika/suspilstvo/stvorennya-obyednanyx-terytorialnyx-hromad-ukrayini (дата звернення:17 березня 2025 р.).

252. Степанець І. О. Регіональний вимір територіальної організації влади в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2018. 228 с.

253. Стешенко Т., Луніна Ю. Основні моделі організації місцевого самоврядування. Державне будівництво та місцевев самоврядування. 2012. Випуск 23. С.128–137.

254. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. URL: https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf (дата звернення: 17 червня 2025 р.).

255. Стригунов Я. Система місцевих органів самоврядування Польщі. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матер. К 77*

науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С.75–76.

256. Тарасенко Т. М. Політична відповідальність у сфері місцевого самоврядування України: монографія. Дніпро : ГРАНІ, 2020. 403 с.

257. Теліженко Л. В. Багатоманіття як проблема локальної демократії: досвід Німеччини. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України: матер. науково-практичного круглого столу* (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.82–83.

258. Територіальні громади. URL: https://decentralization.ua/newgromada дата звернення: 28 серпня 2024 р.).

259. Ткаченко О. А. Європейський досвід проведення реформи децентралізації. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матер. науково-практичного круглого столу* (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С.84–86.

260. Ткачук А. Скандинавський шлях. Досвід реформ адміністративно територіального устрою і місцевого самоврядування в Данії та Швеції. Київ. Логос, 2015. 124 с.

261. Токвіль А. Про демократію в Америці**.** У двох томах / Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка; Передмова Андре Жардена. К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с. URL: http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm (дата звернення: 02 травня 2024 р.).

262. Тужик В. Місцеве самоврядування в Україні: теоретико-правові аспекти. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2009. №5. С.66–71.

263. Турчинов К. О. Конституційно-правове регулювання діяльності політичних партій у виборчому процесі. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. 244 с.

264. Українська політична нація: ґенеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. К.: НІСД, 2003. 648 с.

265. Управління стратегічним розвитком об’єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти: монографія / за заг. та наук.

ред. С.М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2016. 275 с.

266. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посібник. К.: ДП «Вид.дім «Персонал». 2017. 234 с.

267. Утрехтська декларація про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін. *Європейські стандарти місцевого самоврядування: хрестоматія* / упоряд. Є. І. Бородін, С. А. Квітка, Т. М. Тарасенко. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. С.25–28.

268. Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах учасницях ЄС, Швейцарії та Україні: монограф.; за ред. В. Л. Федоренка. Київ: Видавництво «Ліра», 2017. 288 с.

269. Філіппова В. Інноваційні форми «демократії участі» громадян у публічному управлінні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електрон. наук. фах. вид.* Херсон, 2017. №1. URL: https://el-zbirn-du.at.ua/2017_1/22.pdf (дата звернення: 16 вересня 2024 р.).

270. Філософський енциклопедичний словник / Голов. редкол. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

271. Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи. *Політичний менеджмент.* 2005. №5. С.39–50.

272. Франко І. Чого хоче Галицька робітнича громада? Том 45. Філософські праці. Львів, 10 грудня 1881. URL: https: itmisto.org.ua/?p=9550 (дата звернення: 02 травня 2025 р.).

273. Фролов О. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Польщі. *Віче.* 2011. № 14. С. 19–23.

274. Хріпливець Д. Є. Теоретичні засади моделей місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9. С. 11–14.

275. Черетун Т. Всі по місцях! Які партії претендують на найбільшу кількість мандатів у місцевих радах. Рух ЧЕСНО підготував огляд 12 партій, відібраних на основі так званого агрегованого рейтингу від соціологічної групи

«Рейтинг». URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/21/7270590/ (дата звернення: 12 червня 2025 р.).

276. Чернявський Б. Зміст, принципи та мети реформи з децентралізації. *Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матер. науково-практичного круглого столу* (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.89–91.

277. Чубірко В.В. Конституційно-правове регулювання участі політичних партій у місцевих виборах в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2021. 207 с. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34260 дата звернення: 24 червня 2024 р.).

278. Шаравара Т. О., Некряч А. І., Макарець С. В., Приходько С. М. Методичні рекомендації з питань децентралізації, громадських слухань і бюджету участі як запоруки успіху громад. Полтава. 2025. 109 с.

279. Шарапанівська І. В., Нікітенко Л. О. Концепції (теорії) місцевого самоврядування як основа для відокремлення моделей муніципального управління. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2019. Вип. 11. Том 2. С. 70–73. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/7617 (дата звернення: 10 травня 2025 р.).

280. Шевчук Р. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2016. № 1(11). С.31–44.

281. Шість мерів створили партію «Пропозиція» для створення в Україні ефективної системи місцевого самоврядування. URL: https://interfax.com.ua/news/political/669839.html

282. Шпак Ю. Досвід реформування місцевого самоврядування у Великобританії. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10–1(1). С. 82–84. URL: https://www.vestnik-

pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-1/part_1/24.pdf дата звернення: 10 травня 2024 р.).

283. Шумляєва І. Теоретичні підходи до партисипативної демократії на місцевому рівні. *Аспекти публічного управління*. 2024. Том 12. №2. С.57–65.

284. Шумовська К. Методологія дослідження місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_12_14 (дата звернення: 10.05.2025).

285. Щербанюк О. Місце політичних партій у політико-правовій системі. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2024. № 11. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-01-02/2024-11-01-02 (дата звернення: 22.05.2024).

286. Щодо неможливості проведення місцевих виборів в Україні під час воєнного стану. URL: https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-informuie-pro-rishennya-verhovnoi-radi-shhodo-mistsevih-viboriv-pid-chas-voiennogo-stanu.html (дата звернення: 12 вересня 2024 р.).

287. Юхимюк О. М. Система органів місцевого самоврядування України і Польщі: порівняльний аналіз. Волинський національний університет ім. Лесі Українки. 2005. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2425 (дата звернення: 14 вересня 2024 р.).

288. Які закони регулюють діяльність місцевої влади. URL: https://silrada.org/yaki-zakony-regulyuyut-diyalnist-mistsevoyi-vlady/ (дата звернення: 03 вересня 2023 р.).

289. Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI-XVIII в. в. на Україні. *Життя і право.* 1929. №. 1. С. 5–19. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18548/file.pdf

290. Яковлів А. Українське право. *Українська культура*: *Лекції за редакцією Дмитра Антоновича* / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. К.: Либідь, 1993. 592 с. URL: litopys.org.ua/cultur/cult15.htm (дата звернення: 06 вересня 2024 р.).

291. Almond G. A., Powell G. B. Comparative Politics: A Developmental Approach. Boston: 1966. URL: https://archive.org/details/comparativepolit0000almo_r8c3 (дата звернення: 06 вересня 2024 р.).

292. Blick A. Devolution in the UK: Historical Perspective, King's College. 2017. 9 p. URL: https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/devolution-uk-historical--827.pdf (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

293. Burns D. Can Local Democracy Survive Governance? *Urban Studies*. 2000. V. 37, № 5/6. P. 963-973.

294. Congress of Local and Regional Authorities. URL: https://www.coe.int/en/web/congress/home (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

295. Council of Europe Action Plan for Ukraine "Resilience, Recovery and Reconstruction" 2023-2026. URL: https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-eng/1680aa8280 (дата звернення: 01 червня 2025 р.).

296. Dahl Robert A. Polyarchy: Participation and Opposition. URL: https://archive.org/details/polyarchypartici0000robe (дата звернення: 06 вересня 2024 р.).

297. Dahl R. A. The concept of power. URL: https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Dahl_Power_1957.pdf (дата звернення: 06 вересня 2024 р.).

298. Deutsch K. W. The nerves of government; models of political communication and control. URL: https://archive.org/details/nervesofgovernme0000deut_m6a8 (дата звернення: 10 вересня 2024 р.).

299. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. London: Methuen, 1954. URL: https://archive.org/details/politicalparties0000duve дата звернення: 10 вересня 2024 р.).

300. Easton D. A Systems Analysis of Political Life New York: Wiley, 1965. URL:

https://archive.org/details/systemsanalysiso00east/page/n5/mode/2up (дата звернення: 02 травня 2024 р.).

301. European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 1985. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122 (дата звернення 30 травня 2024 р.).

302. European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life, Strasbourg, 1994 [European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life. Strasbourg, 1994. URL: https://www.coe.int/en/web/youth/charter (дата звернення: 27 липня 2023 р.).

303. European Charter of Regional Self-Government. Strasbourg, 1999. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163* (дата звернення: 27 липня 2023 р.).

304. Haydanka Y.. Trajectories of Democratic Transits in the Visegrad Group: Between Theory and Practice. *Europolity*. 2021. Vol. 15. No. 1, PP. 177–203. URL: http://europolity.eu/wp-content/uploads/2021/10/Revista-Europolity-vol.15_no.1_-2021-_-Full-Issue.pdf(дата звернення: 12 травня 2025 р.).

305. Lipset S. M., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. New York: Free Press, 1967 URL: https://archive.org/details/partysystemsvote0000lips/page/n7/mode/2up (дата звернення: 02 травня 2024 р.).

306. Mill J. St. Considerations on Representative Government. URL: https://www.gutenberg.org/files/5669/5669-h/5669-h.htm (дата звернення: 02 травня 2025 р.).

307. Mookherjee1 D. Political Decentralization. Boston University: Department of Economics, 2014. URL: https://www.bu.edu/econ/files/2015/04/Mookherjee_PolDecentAREDec14v2.pdf дата звернення: 24 серпня 2024 р.).

308. Romanyuk A., Lytvyn V. Electoral Performance of New Political Parties in Ukraine. The Context of Electoral Volatility at the Parlamentary Level (1998-2019). *Czech Journal of Political Science* / Politologicky Casopis. 2021. №3. P. 274-292.

URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85118729940&origin=recordpage (дата звернення: 02 травня 2024 р.).

309. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis Cambridge University Press. 1976. URL: https://archive.org/details/partiespartysyst0000sart/page/n3/mode/2up (дата звернення: 02 травня 2024 р.).

310. Truman D. B. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. New York: Alfred A. Yillopf, 1960. 277 p. URL: https://ia801704.us.archive.org/19/items/in.ernet.dli.2015.110881/2015.110881.The-Governmental-Process.pdf (дата звернення: 02 травня 2024 р.).

311. Vinnykova N. Prioritizing resilience within the Eastern Partnership. International and Political Studies. Issue 38. 2024. P. 22-31. URL: https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.38.2 (дата звернення: 5 липня 2025 р.).

312. Ukraine. URL: https://www.coe.int/en/web/programmes/ukraine (дата звернення: 10 травня 2024 р.).

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Статті у фахових виданнях України категорії Б:

1. Сливчук В. Місцеве самоврядування: сутність поняття, специфіка та характерні ознаки. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2024. Вип. 17. С.205-211.

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-25

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/132

2. Сливчук В. Генеза поняття «громада»: політологічний аналіз. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2024. Вип. 18. С.310-319

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-31

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/168

3. Сливчук В., Міщук М. Політична культура та участь громадян у місцевому самоврядуванні. *Національні інтереси України.* 2025. № 10 (15). С.1364-1373.

DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-10(15)-1364-1373

URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/30019

4. Сливчук В. Європейська інтеграція як один із чинників політико-правової трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2025. Вип. 21. С.293-302.

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-21-35

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/619

5. Сливчук В. Вибори 1994-2006 років як механізм демократичного формування органів місцевого самоврядування. *Національні інтереси України.* 2026. № 1 (18). С.1534-1548.

DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-1537-1548

URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/35265

6. Сливчук В. Політична система як інституційна основа місцевого самоврядування. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* / Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2026. Вип. 22. С.314-322.

DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-37

URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/743

Публікації, що засвідчують апробацію результатів дослідження:

7. Сливчук В. Ф. Генеза поняття «громада». *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів V Міжнародної науково- практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25-26 квітня 2024 р.).* Івано-Франківськ, 2024. С.55-57.

URL: https://kpol.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/102/2024/12/zbirnyk materialiv-v-mizhnarodnoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-politychni-protsesy suchasnosti-hlobalnyj-ta-rehionalnyj-vymiry-2024r.pdf

8. Сливчук В. Децентралізація як інструмент зміцнення місцевого самоврядування: політичний аспект. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами Міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку : український, європейський і світовий виміри»* – дев'ятої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 15–16 листопада 2024 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. Вип. 9. С. 359 -362. ISBN 978-617-10-0929-5

URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/Parties_Vol_9.pdf

9. Сливчук В. Ф. Місцеве самоврядування в умовах європейської інтеграції України. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 8–9 травня 2025 р.).* Івано-Франківськ : Карпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника 2025. С.125-127. ISBN 978-966-640-620-3

URL: https://kpn.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/197/2025/11/zbirnyk-materialiv-vi-mizhnarodnoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii.pdf

10. Сливчук В. Ф. Стратегічні цілі та завдання органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *The 10th International scientific and practical conference "Global trends in science and education" (October 20-22, 2025) SPC "Sci-conf.com.ua",* Kyiv, Ukraine. 2025. P. 600-605. ISBN 978-966-8219-82-5

URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/GLOBAL-TRENDS-IN-SCIENCE-AND-EDUCATION-20-22.10.25.pdf

11. Сливчук В. Ф. Інституційна взаємодія органів місцевого самоврядування та релігійних громад у контексті європейської інтеграції України. *Церква в суспільному і духовному житті Покуття (до 100-століття храму Різдва Пресвятої Богородиці в селі Торговиця Городенківської громади): збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 4 вересня 2025 року. Львів-Торунь: Liha-Pres. 2025. С.141-144. ISBN 978-966-397-529-0

Додаток Б

Результати виборів сільських, селищних, міських голів 2010 р. по областях

Назва регіону	Міські ради (МОЗ, МРЗ, м. Київ, м. Севастополь)	Міські ради (міст районного значення)	Селищні ради	Сільські ради	Разом
Автономна Республіка Крим	11	5	38	243	297
Вінницька область	6	12	28	661	707
Волинська область	4	7	22	379	412
Дніпропетровська область	13	7	40	288	348
Донецька область	28	24	81	253	386
Житомирська область	5	6	40	579	630
Закарпатська область	5	6	19	307	337
Запорізька область	5	9	22	263	299
Івано-Франківська область	5	10	24	477	516
Київська область	12	12	30	605	659
Кіровоградська область	4	8	27	376	415
Луганська область	14	23	89	206	332
Львівська область	9	35	34	632	710
Миколаївська область	5	4	17	287	313
Одеська область	7	12	32	439	490
Полтавська область	5	10	21	467	503
Рівненська область	4	7	16	338	365
Сумська область	7	8	20	384	419
Тернопільська область	1	17	17	580	615
Харківська область	7	10	60	380	457
Херсонська область	3	6	30	259	298
Хмельницька область	6	7	24	568	605
Черкаська область	6	10	15	525	556
Чернівецька область	2	9	8	252	271
Чернігівська область	3	13	28	525	569
м. Київ					
м. Севастополь	1	1	1	4	7
Разом	178	278	783	10277	11516

Джерело:[236]

Додаток В

Результати виборів сільських, селищних, міських голів 2010 р.

Самовисуванці та представники політичних партій

Суб'єкт висування	Кількість обраних сільських, селищних, міських голів	%
Самовисування	5835	51.97
Партія регіонів	3513	31.29
Народна Партія	451	4.02
Політична партія Всеукраїнське об’єднання "Батьківщина"	317	2.82
Комуністична партія України	216	1.92
Політична партія "Сильна Україна"	157	1.40
Соціалістична партія України	122	1.09
Політична партія "Наша Україна"	111	0.99
Українська Народна Партія	100	0.89
Єдиний Центр	86	0.77
Політична партія Всеукраїнське об’єднання "Свобода"	62	0.55
Політична партія Народний Рух України	42	0.37
Політична партія "Фронт Змін"	40	0.36
Політична партія "За Україну!"	14	0.12
Політична партія Конгрес Українських Націоналістів	13	0.12
Партія промисловців і підприємців України	9	0.08
Політична партія "Нова політика"	9	0.08
Українська республіканська партія "Собор"	9	0.08
Українська партія	8	0.07
Аграрна партія України	7	0.06
Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"	7	0.06
Політична партія "Українська платформа"	7	0.06
Громадянська партія "ПОРА"	6	0.05
Партія "ВІДРОДЖЕННЯ"	6	0.05
Партія Зелених України	6	0.05
Українська соціал-демократична партія	5	0.04
Народно-демократична партія (НДП)	4	0.04
Партія "Демократичний Союз"	4	0.04
Політична партія "Сила і Честь"	4	0.04
Слов’янська партія	4	0.04
Партія захисників Вітчизни	3	0.03
Політична партія "Європейська партія України"	3	0.03
Політична партія "Руська Єдність"	3	0.03
Політична партія "Совість України"	3	0.03
Соціально-екологічна партія "Союз. Чорнобиль. Україна."	3	0.03
Молодіжна партія України	2	0.02
Партія "Народна влада"	2	0.02
Партія "Реформи і порядок"	2	0.02
Партія "Справедливість"	2	0.02
Партія Християнсько-Демократичний Союз	2	0.02
Політична партія Всеукраїнське об’єднання "Громада"	2	0.02
Політична партія "Громадянська позиція"	2	0.02
Республіканська Християнська партія	2	0.02
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	2	0.02

Суб'єкт висування	Кількість обраних сільських, селищних, міських голів	%
Українська морська партія	2	0.02
Українська партія "Єдність"	2	0.02
Демократична партія угорців України	1	0.01
Демократична партія України	1	0.01
Партія відродження села	1	0.01
Партія "За Права Людини"	1	0.01
Партія "Національно-демократичне об'єднання "Україна"	1	0.01
"Партія селян"	1	0.01
Партія "Союз"	1	0.01
Політична Партія "Всеукраїнський патріотичний союз"	1	0.01
Політична партія "Народно-трудовий союз України"	1	0.01
Політична партія "Нові обличчя"	1	0.01
Політична партія "Партія екологічного порятунку "ЕКО+25%"	1	0.01
Політична партія "Партія місцевого самоврядування"	1	0.01
Політична партія "Партія правозахисту"	1	0.01
Політична партія "Правда"	1	0.01
Політична партія "Рідне місто"	1	0.01
Політична партія "Союз Лівих Сил"	1	0.01
Радикальна партія Олега Ляшка	1	0.01
Селянська партія України	1	0.01
Українська партія "Зелена планета"	1	0.01
Українська республіканська партія	1	0.01

Джерело: [236]

Додаток Г

Місцеві вибори 2020 р.

Назва регіону	Обласні (Склад рад)	Обласні (Обрано)	Районні (Склад рад)	Районні (Обрано)	Міські (Склад рад)	Міські (Обрано)	Районні у містах (Склад рад)	Районні у містах (Обрано)	Селищні (Склад рад)	Селищні (Обрано)	Сільські (Склад рад)	Сільські (Обрано)	РАЗОМ (Склад рад)	РАЗОМ (Обрано)
Вінницька область	84	84	274	268	560	553	548	538	522	508	1988	1951	3996	3900
Волинська область	64	64	176	176	330	328	406	402	558	535	1534	1505	3268	3010
Дніпропетровська область	120	116	350	335	658	632	258	253	602	585	914	891	2902	2812
Донецька область	–	–	246	234	618	586	–	–	188	163	202	200	1254	1183
Житомирська область	64	64	180	177	368	363	–	–	528	506	708	687	1848	1797
Закарпатська область	64	64	248	246	334	334	–	–	440	438	806	789	1892	1871
Запорізька область	84	74	232	207	442	411	–	–	398	378	804	764	1960	1834
Івано-Франківська область	84	84	240	240	462	462	–	–	554	552	540	532	1880	1870
Київська область	84	78	318	309	728	721	–	–	570	569	512	501	2212	2178
Кіровоградська область	64	64	176	175	340	336	80	80	384	376	466	462	1510	1493
Луганська область	–	–	172	171	112	99	–	–	270	266	66	62	620	598
Львівська область	84	84	316	316	1132	1129	–	–	380	377	424	420	2336	2326
Миколаївська область	64	61	180	168	290	288	–	–	344	342	642	628	1520	1487
Одеська область	84	75	308	296	568	552	–	–	598	585	1086	1080	2644	2588
Полтавська область	84	84	192	192	472	467	110	110	476	466	536	528	1870	1847
Рівненська область	64	64	176	176	342	341	–	–	310	309	880	849	1772	1739
Сумська область	64	64	214	203	446	428	–	–	342	338	466	452	1532	1485
Тернопільська область	64	64	150	150	492	491	–	–	388	382	462	451	1556	1538
Харківська область	120	113	332	311	568	559	–	–	626	612	290	280	1936	1875
Херсонська область	64	64	210	203	286	241	114	114	410	382	514	500	1598	1504
Хмельницька область	64	64	148	147	382	382	–	–	516	514	558	537	1668	1644
Черкаська область	64	64	180	171	452	447	–	–	240	239	900	890	1836	1811
Чернівецька область	64	63	134	132	298	296	–	–	166	166	772	752	1434	1409

Назва регіону	Обласні (Склад рад)	Обласні (Обрано)	Районні (Склад рад)	Районні (Обрано)	Міські (Склад рад)	Міські (Обрано)	Районні у містах (Склад рад)	Районні у містах (Обрано)	Селищні (Склад рад)	Селищні (Обрано)	Сільські (Склад рад)	Сільські (Обрано)	РАЗОМ (Склад рад)	РАЗОМ (Обрано)
Чернігівська область	64	63	214	213	444	435	–	–	552	537	378	372	1652	1620
м.Київ	–	–	–	–	120	119	–	–	–	–	–	–	120	119
Разом	1660	1619	5366	5216	11244	11000	562	557	10236	10022	14006	13670	43074	42084

Джерело: [36]

Додаток Д

Відомості про обраних на посади міських, селищних, сільських голів

Назва області	Міські громади (громад)	Міські громади (обраних)	Селищні громади (громад)	Селищні громади (обраних)	Сільські громади (громад)	Сільські громади (обраних)	РАЗОМ (громад)	РАЗОМ (обраних)
Вінницька	18	17	22	22	23	22	63	61
Волинська	11	10	18	18	25	25	54	53
Дніпропетровська	20	17	25	24	41	39	86	80
Донецька	19	15	8	7	9	9	36	31
Житомирська	12	12	22	21	32	32	66	65
Закарпатська	11	10	18	18	35	35	64	63
Запорізька	14	13	17	17	36	35	67	65
Івано-Франківська	15	15	23	22	24	24	62	61
Київська	24	21	23	23	22	22	69	66
Кіровоградська	12	12	16	16	21	20	49	48
Луганська	4	4	11	11	3	3	18	18
Львівська	39	36	16	16	18	16	73	68
Миколаївська	9	8	14	14	29	28	52	50
Одеська	19	18	25	25	47	45	91	88
Полтавська	16	15	20	20	24	24	60	59
Рівненська	11	10	13	13	40	38	64	61
Сумська	15	13	15	15	21	20	51	48
Тернопільська	18	17	16	16	21	20	55	53
Харківська	17	16	26	26	13	13	56	55
Херсонська	9	8	17	15	23	23	49	46
Хмельницька	13	12	22	21	25	25	60	58
Черкаська	16	14	10	10	40	39	66	63
Чернівецька	11	10	7	6	34	34	52	50
Чернігівська	16	15	24	24	17	17	57	56
м.Київ	1	1	–	–	–	–	1	1
Разом	370	339	428	420	623	608	1421	1367

Джерело: [36]

Додаток Е

Аналіз європейських моделей управління

Модель управління	Основні характеристики	Приклади країн	Переваги	Недоліки
Континентальна модель (модель «європейського континенту»)	Високий рівень централізації управління; розвинена та ієрархізована бюрократична система; формалізація управлінських процедур; домінування правових норм і регламентації	Франція, Німеччина, Австрія, Бельгія	Інституційна стабільність; чіткість управлінських процедур; передбачуваність рішень	Надмірна бюрократизація; обмежена гнучкість; повільна адаптація до змін
Англосаксонська модель	Децентралізований характер управління; обмежена роль бюрократії; застосування ринкових механізмів у сфері публічних послуг; парламентська форма правління	Велика Британія, Ірландія, США, Канада	Висока гнучкість; ефективність надання послуг через конкуренцію; інноваційність	Нерівність доступу до публічних сервісів; відносно слабкі соціальні гарантії
Скандинавська модель	Соціальна орієнтація публічного управління; поєднання принципів демократії, відкритості та прозорості; активна роль держави в економіці; консенсусний характер ухвалення рішень	Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія	Високий рівень соціального захисту; зниження соціальної нерівності; високий рівень довіри до влади	Високий податковий тягар; значне фінансове навантаження на економіку
Південноєвропейська модель	Значний політичний вплив на публічну адміністрацію; недостатній рівень децентралізації; підвищені корупційні ризики; персоніфікація управлінських рішень	Італія, Іспанія, Греція, Португалія	Оперативність ухвалення рішень у кризових ситуаціях	Надмірна політизація управління; обмежена демократичність; інституційна нестабільність

Джерело: [96]

Додаток Є

Аналіз моделей управління окремих країн

Країна / Параметр	Модель організації місцевого самоврядування	Рівні самоврядування	Основні повноваження	Особливості та контроль
Іспанія	Модель автономії	Автономні спільноти, провінції, муніципалітети, особливі міста	Виключна компетенція держави; інші повноваження передаються автономіям на основі статутів	Чітке конституційне розмежування; контроль Конституційного суду, уряду, адміністративної юстиції та Рахункової палати
Італія	Автономія з децентралізацією	Комуни, провінції, столичні міста, області	Адміністративні функції громад; області та державні органи мають сфери виключної та спільної компетенції	Принципи субсидіарності, диференціації та пропорційності; конституційна гарантія підтримки громадянських ініціатив
Франція	Децентралізація	Комуни, департаменти, регіони, колективи з особливим статусом	Місцевий економічний розвиток, публічні послуги, регламентарна влада	Компетенції регулюються законодавчо; територіальні колективи володіють фінансовою та адміністративною автономією
Польща	Децентралізація з наглядом	Ґміни (громади), повіти, воєводства	Самостійне вирішення місцевих справ, виконання публічних завдань	Державні органи контролюють законність діяльності рад; збережено централізовані функції на місцевому рівні
Україна	Часткова децентралізація з двовладдям	Базовий: громади (села, селища, міста); вторинний: райони, області	Базовий рівень: місцеві справи громади; Вторинний рівень: представницькі функції	Виконавчі функції районів і областей здійснюють державні адміністрації; існує двовладдя, що ускладнює розмежування повноважень

Джерело: [29]